

Latvijas Kultūras akadēmija

Starpkultūru komunikācijas un svešvalodu katedra

VĀCBALTIEŠU IDENTITĀTES JAUTĀJUMS
Z. FON FĒGEZAKA ROMĀNU TETRALOĢIJĀ
"BALTIEŠU GREDZENS"

Bakalaura darbs

Autore:
Akadēmiskās bakalaura augstākās izglītības programmas "Mākslas"
Starpkultūru sakaru Latvija - Vācija apakšprogrammas
4. kursa studente Anastasija Baranovska
(ID Nr. 20101603)

Darba vadītāja:
Mag. art., lekt. Daina Volkinšteine

/paraksts/

Rīga
2014

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS.....	3
1. IESKATS VĀCBALTIEŠU VĒSTURISKAJĀ KONTEKSTĀ.....	7
1.1. Vācbaltiešu jēdziena problemātika un lietošanas dinamika.....	7
1.2. Ieskats vācbaltiešu vēstures pētniecības diskursā.....	11
1.3. Nozīmīgākie vācbaltiešu vēstures periodi.....	16
2. KULTŪRA KĀ KOLEKTĪVĀ REALITĀTES KONSTRUKCIJA.....	23
2.1. Kultūras jēdziens kultūrantropoloģisko pētījumu kontekstā.....	23
2.2. Kolektīvās atmiņas nozīme kolektīvajā pašapziņā kultūrantropoloģisko pētījumu kontekstā.....	25
2.3. „Sveša” izpratne interkulturālās komunikācijas kontekstā.....	28
2.4. ”Sveštēla” un „paštēla” jēdzieni interkulturālās teorijas kontekstā.....	28
2.5. Kultūras antropoloģiskie modeļi kultūras grupu pētīšanā.....	29
3. IDENTITĀTE, TĀS VEIDI UN ASPEKTI.....	34
3.1. Personiskā identitāte.....	34
3.2. Sociālā identitāte.....	36
3.3. Kultūras identitāte.....	39
4. VĀCBALTIEŠU KOLEKTĪVĀS APZIŅAS PROBLEMĀTIKA ZIGFRĪDA FON FĒGEZAKA ROMĀNU TETRALOĢIJĀ „BALTIEŠU GREDZENS”.....	41
4.1. Zigfrīda fon Fēgezaka daiļrades autobiogrāfiskais aspekts.....	41
4.2. Vācbaltiešu kolektīvās atmiņas izpausmes romānu ciklā „Baltiešu gredzens”.....	43
4.3. Vācbaltiešu paštēls kā būtiskākā vācbaltiešu identitātes sastāvdaļa fon Fēgezaka romānu tetraloģijā.....	47
4.4. Sveštēla izpausmes pētāmajā materiālā.....	53
5. VĀCBALTIEŠU IDENTITĀTES ASPEKTI ZIGFRĪDA FON FĒGEZAKA ROMĀNU TETRALOĢIJĀ „BALTIEŠU GREDZENS”.....	58
5.1. Personiskās identitātes jautājums Aurela tēla problemātikā.....	58
5.2. Vācbaltiešu kopienas sociālās identitātes un tās transformācijas izpausmes fon Fēgezaka romānu tetraloģijā.....	65
5.3. Kultūras identitātes nozīme vācbaltiešu kolektīvajā apziņā.....	73
NOBEIGUMS.....	78
KOPSAVILKUMS//TĒZES.....	81
AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS.....	83
ZUSAMMENFASSUNG.....	86
SUMMARY.....	88

IEVADS

Mūsdienu globalizācijas laikmeta un multikulturālās sabiedrības ietvaros viens no svarīgākajiem pētāmajiem objektiem ir identitāte. Latvijā identitātes jautājums ir īpaši aktuāls. Latviešu kultūras identitātes attīstību dažādos vēstures periodos ietekmēja vairākas tautas, piemēram, vācieši, krievi, zviedri, poļi un citi. 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā tagadējās Latvijas teritorijā līdzās pastāvēja latviešu un vācbaltiešu sabiedrības, kur sociālpolitiskajā, ekonomiskajā un kultūras ziņā dominēja vācbaltiešu muižniecība. Būdami dzimuši Baltijā, kultūras un valodas līmenī vācbaltieši identificēja sevi ar Vāciju. Velkot paralēles ar šodienas situāciju Latvijas kultūras telpā, kur koeksistē latviešu un krievu kopienas, tā laika Baltijas vāciešus var salīdzināt ar mūsdienu Latvijas krieviem. Šī bakalaura darba autore, starpkultūru sakaru apakšprogrammas Latvija – Vācija studente, pati būdama Latvijā dzimusi krieviete, izlasot Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģiju „Baltiešu gredzens”¹, izvēlējās pievērsties vācbaltiešu identitātes kompleksajai parādībai.

Latviešu kultūrā, tās veidošanās procesā un attīstībā liela nozīme bija vācbaltiešu (vāc. *die Deutschbalten*, pašnosaukumā: *baltieši, balti*)² sabiedrībai un tās kultūrai. Kopš 12. gadsimta, kad vācu tirgoņi, ar Vācu ordeni saistītie krustneši un mācītāji „kristīgās misijas” ietvaros ieradās baltiešu cilšu apdzīvotajās teritorijās un nonāca saskarsmē ar vietējiem iedzīvotājiem, vācu kultūra pastāvīgi ietekmēja vietējo tautu kultūras vērtību attīstību un kultūras dzīvi līdz pat 19. gadsimta otrai pusei/ 20. gadsimta sākumam, t. i., līdz latviešu politiskā nacionālisma dzimšanai un neatkarīgās Latvijas valsts dibināšanai. Vācbaltieši - etniska pamatiedzīvotāju grupa, kas veidojās, saplūstot Livonijā ieceļojušo vācu, zviedru, franču, britu, skotu, krievu ieceļotāju ar vietējo līvu, latviešu un igauņu pēctečiem mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorijā, līdz 20. gadsimta pirmajai pusei veidoja reģiona saimniecisko, politisko un intelektuālo eliti.³ Vācbaltiešu kultūra un tās materiālais, kā arī garīgais mantojums joprojām ieņem svarīgu vietu Latvijas kultūrvēsturē. Piemēram, 2014. gada augustā tiks svinēta ievērojamā vācbaltiešu apgaismotāja, luterāņu teologa un izgudrotāja, kā arī latviešu laicīgās rakstniecības dibinātāja un „Latviešu valodas vārdnīcas” (vāc. „*Lettisches Lexikon*”, 1789. g.) autora Gotharda Frīdriha Stendera (Vecā Stendera) 300 gadu jubileja, kuras sakarā tiks arī laista apgrozībā Stenderam veltīta Latvijas jubilejas eiro monēta⁴.

2012. gadā nozīmīgs notikums latviešu kultūrā bija vācbaltiešu rakstnieka Zigfrīda fon

¹ Apvienojot visas daļas un izveidojot latviešu izdevumā „Baltiešu traģēdiju” no triloģijas tetraloģijā, tulkotājs Pēteris Bolšaitis izvēlējās dot nosaukumu „Baltiešu gredzens”, kas atspoguļo satura filozofisko jēgu un kas, līdzīgi Riharda Vāgnera operai „Nībelungu gredzens”, atsaucas uz cīņu par varu.

² Sal. Cerūzis R., *Vācu faktors Latvijā (1918-1939)*, Latvijas Universitāte, Rīga, 2004, 2. lpp.

³ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Senči un pēcteči*, Vesta-LK, Rīga, 2011, 393. lpp.

⁴ <http://eiro-monetis.weebly.com/vecais-stenders.html> [anonīms raksts „*Latvijas jubilejas eiro monēta Vecais Stenders (Old Stender)*”]

Fēgezaka vācu valodā sarakstīto romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens”⁵ latviešu valodas tulkojuma izdošana. Autors pieder pie senas vācbaltiešu dzimtas, kura trīs gadsimtu garumā, t. i., no 17. gadsimta „zviedru laikiem” līdz 20. gadsimta sākumam, dzīvojusi Baltijā. Turpinot sava romāna „Senči un pēcteči. Piezīmes no senās Livonijas vēstuļu lādes, 1689-1887” vēstījumu, fon Fēgezaks apraksta savas dzimtas „pēdējo cēlienu”⁶ tetraloģijā „Baltiešu gredzens”. Viena no centrālajām tēmām šajā romānu tetraloģijā ir vācbaltiešu identitāte, tās daudzveidīgās šķautnes un tās transformācija dažādos kultūrantropoloģiskos un kultūrvēsturiskos aspektos.

Šī bakalaura darba autorei kā starpkultūru sakaru Latvija – Vācija apakšprogrammas studentei radās interese padziļināti izpētīt vācbaltiešu identitātes aspektus, veicot starpdisciplināru pētījumu, kurā tiks izmantotas un sintezētas zināšanas no kultūras antropoloģijas, starpkultūru komunikācijas teorijas, kā arī Latvijas vēstures un historiogrāfijas kursiem. Analizējot romānu tekstu un salīdzinot tajā atainotos notikumus ar Latvijas vēstures attiecīgo periodu faktiem, autore vēlējās izpētīt, kā atspoguļojas vācbaltiešu identitātes problemātika fon Fēgezaka romānu tetraloģijā.

Šī bakalaura darba *mērķis* ir izpētīt, kā izpaužas un transformējas vācbaltiešu identitāte svarīgāko 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma sociālpolitisko, vēsturisko un kultūrvēsturisko notikumu gaitā baltvācu rakstnieka Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens”.

Pētījuma izstrādes gaitā autore meklē atbildes uz šādiem *jautājumiem*:

- Vai ir iespējams definēt vienu kopīgu identitāti vācbaltiešu sabiedrības vidū Zigfrīda fon Fēgezaka romānu ciklā „Baltiešu gredzens”?
- Kādi ir fon Fēgezaka romānos atainotie būtiskākie un vienojošie elementi vācbaltiešu identitātē?
- Kādi vācbaltiešu identitātes veidi un aspekti manifestējas pētāmo romānu tekstā?
- Vai un kā mainās baltvācu sabiedrībā dominējoši kolektīvās identitātes veidi analizējamajā tetraloģijā?
- Ar kādiem faktoriem un vēsturiskiem notikumiem ir saistīta romānos atainoto vācbaltiešu kolektīvās identitātes transformācija?
- Kādi elementi veido vācbaltiešu kultūras identitāti pētāmajos romānos?
- Kādas kultūras grupas parādās fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu

---

⁵ „Baltiešu gredzens” pirmoreiz tika izdots trīs atsevišķos sējumos, bet vēlāk apkopots triloģijā. Ceturtā daļa „Pēdējais cēliens” (vāc. „*Der letzte Akt*”), lai gan tika radīta jau 1939. gadā, nacistiskās politikas ietekmē attiecībā uz Baltijas valstīm, tika izdota kā atsevišķa grāmata tikai 1957. gadā. Latviešu tulkojumā romāns „Pēdējais cēliens” ir pievienots kā „Baltiešu gredzena” ceturtā daļa.

⁶ „Pēdējais cēliens” (vāc. „*Der letzte Akt*”) – Zigfrīda fon Fēgezaka grāmatas „Baltiešu gredzens” pēdējā, ceturtā daļa, kur tiek atainota Hitlera-Staļina pakta izraisītā vācbaltiešu repatriācija uz nacionālsociālistu okupēto Poliju.

gredzens”?

- Kāds vācbaltiešu paštēls atklājas Zigfrīda fon Fēgezaka tetraloģijā un kā tas transformējas laika gaitā?

- Kādi sveštēli izpaužas Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens”?

Lai rastu atbildes uz šiem jautājumiem, autore balstīsies uz kultūras antropoloģijas un starpkultūru komunikācijas teoriju, kā arī vēsturiskiem un kultūrvēsturiskiem pētījumiem. Darbā gaitā analizējamie piemēri tiks meklēti Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens”.

Darbam tika izvirzīti šādi *uzdevumi*:

- iepazīties ar vēsturisko un kultūrvēsturisko literatūru par vācbaltiešu vēsturi; nozīmīgākajiem vēstures periodiem, pagrieziena punktiem un personībām;

- izpētīt pieejamos materiālus par Zigfrīda fon Fēgezaka biogrāfiju un viņa dzimtas vēsturi;

- izvēlēties pētījuma mērķim atbilstošu teorētisko literatūru par identitāti, tās veidiem, aspektiem, attīstības nosacījumiem, par kolektīvās atmiņas fenomenu, kā arī par paštēla un sveštēla veidošanās principiem;

- izvēlēties pētījuma mērķim atbilstošas literārā teksta analīzes un interpretācijas metodes;

- analizēt Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģiju, akcentējot uzmanību uz jautājumiem, kas saistīti ar identitāti, kolektīvo atmiņu, paštēlu un sveštēlu;

- izveidot pārskatu par pētāmajā tekstā sastopamajiem identitātes veidiem, definēt tos un ilustrēt ar romānos atrastajiem piemēriem;

- pētīt faktorus, kas ietekmējuši dažādos periodos dominējošos kolektīvās identitātes veidus, meklēt saistību ar attēlotā laika sociālpolitisko un vēsturisko kontekstu;

- analizēt fon Fēgezaka romānu tetraloģijas tekstā atspoguļoto notikumu saistību ar reāliem vēsturiskiem faktiem;

Šī pētījuma *teorētisko bāzi* veido šādi materiāli:

- 1) Dažādu vēsturnieku pētījumi par vācbaltiešu vēsturi un kultūras vēsturi, lai izprastu vācbaltiešu identitātes vēsturiskos un kultūrvēsturiskos pamatus, attīstības un transformācijas cēloņus. Kā nozīmīgākos vēsturiskos avotus var minēt vēsturnieku Pētera Krupņikova, Raimonda Cerūža un Leo Dribina pētījumus par baltvācu kopienu.

- 2) Kultūras antropoloģijas un starpkultūru komunikācijas teorijas pētījumi saistībā ar kultūru, tās ietekmi uz kolektīvo apziņu un tās veidošanos, kolektīvo atmiņu, personisko un kolektīvo identitāti, kolektīvo paštēlu un sveštēlu. Bakalaura darba ietvaros tiks izmantoti tādu ievērojamu pētnieku darbi kā Edīte Brošinski-Švābe (*Edith Broszinsky-Schwabe*), Aleīda

Asmane (*Aleida Assmann*), Gerhards Malecke (*Gerhard Maletzke*), Gērts Hofstede (*Geert Hofstede*) un citi.

Kultūras antropoloģija un starpkultūru komunikācijas teorija piedāvā vairākas pētniecības metodes, kuras var tikt izmantotas indivīda vai kolektīva identitātes analizēšanai. Šī bakalaura darba kontekstā identitātes pētījums tiek veikts, izmantojot ***literārā teksta analīzes un interpretācijas metodi***, balstoties uz ***literārās antropoloģijas konceptu***. Analīzes gaitā tiks ņemts vērā vēsturiskais, analītiskais un salīdzinošais aspekts. Vācbaltiešu kopienas kultūras identitāte tiek pētīta, balstoties uz ievērojamā nīderlandiešu sociologa un kultūras antropologa Gērta Hofstedes, kā arī britu lingvistes un starpkultūru komunikācijas pētnieces Helēnas Spenser-Outejas (*Helen Spencer-Oatey*) „***sīpola***” ***diagrammas modeļiem***.

Pētāmie avoti ir vairāki literāri darbi, kas radušies saistībā ar autora biogrāfiju un autora padziļināto interesi par vācbaltiešu kultūru: Zigfrīda fon Fēgezaka daļēji autobiogrāfiskie romāni „Gaujas zelts” (oriģinālais nosaukums vācu valodā: „*Blumberghof*”/latviski: „Loberģi”), „Valdnieki bez valkīrām” (oriģinālais nosaukums vācu valodā: „*Herren ohne Heer*”/latviski: „Valdnieki bez karaspēka”), „Aurels nav Zigfrīds” (oriģinālais nosaukums vācu valodā: „*Todestanz in Livland*”/ latviski: „Nāves deļa Vidzemē”), „Baltiešu mijkrēslis” (oriģinālais nosaukums vācu valodā: „*Der letzte Akt*”/latviski: „Pēdējais cēliens”)⁷, kā arī autora autobiogrāfiskais un vēsturiskais romāns „Senči un pēcteči” (vācu valodā: „*Vorfahren und Nachkommen*”).

Bakalaura darba *1. nodaļā* tiek izvērtēti dažādu vēsturnieku pētījumi par Baltijas vāciešiem vēsturiskajā un kultūrvēsturiskajā kontekstā. Darba *2. nodaļa* sniedz nozīmīgāko darbā izmantoto teorētisko jēdzienu skaidrojumu kultūras antropoloģijas un interkulturālās komunikācijas teorijas ietvaros. Bakalaura darba *3. nodaļa* ir veltīta identitātes jēdzienam un tās veidu aprakstīšanai. Darba *4. nodaļā* tiek tematizēti būtiskākie Zigfrīda fon Fēgezaka romānā atainotie vācbaltiešu kolektīvās apziņas elementi, kā arī dažādu veidu *sveštēla* izpausmes. Bakalaura darba *5. nodaļā*, balstoties uz Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” tekstu, tiek analizēti un definēti vācbaltiešu identitātes veidi un ar tiem saistītie aspekti. *Nobeigumā* tiek sniegts pārskats par paveikto pētījumu un tiek izvērtēti tā rezultāti. *Kopsavilkumā* tēžu formā tiek apkopotas galvenās pētījumā gūtās atziņas.

---

⁷ Latviešu izdevumā romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” daļu nosaukumi, kurus devis tulkotājs Pēteris Bolšaitis, neatbilst oriģinālajiem Zigfrīda fon Fēgezaka vācu valodā dotajiem nosaukumiem.

1. IESKATS VĀCBALTIEŠU VĒSTURISKAJĀ KONTEKSTĀ

Pirmajā bakalaura darba nodaļā autore aplūko vācbaltiešu fenomenu vēsturiskajā un kultūrvēsturiskajā kontekstā. Tiek apskatīti vācbaltiešu jēdziena dažādi aspekti, historiogrāfiskie materiāli par vācbaltiešiem, kā arī tiek sniegts pārskats par nozīmīgākajiem vācbaltiešu vēstures periodiem. Jānorāda, ka vēsturisko materiālu klāsts par vācbaltiešu jautājumu ir ārkārtīgi plašs un bakalaura darba izstrādes gaitā nebija iespējams iepazīties ar visiem pētījumiem par vācbaltiešu problemātiku.

1.1. Vācbaltiešu jēdziena problemātika un lietošanas dinamika

Šī darba kontekstā apskatot vācbaltiešu kopienas jautājumu, pirmām kārtām ir jāanalizē un pietiekami skaidri jādefinē vācbaltiešu jēdziens.

Pētot vācbaltiešu fenomenu, ir iespējams pamanīt, ka dažādi vēsturnieki izmanto atšķirīgus jēdzienus, aprakstot vācbaltiešu sabiedrību un tās kultūru. Piemēram, ievērojamais latviešu vēsturnieks, vācbaltiešu kopienas pētnieks Pēteris Krupņikovs galvenokārt izmanto jēdzienu *baltvāci*. Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstures profesors Leo Dribins savos pētījumos variē vairākus jēdzienus, piemēram, *Baltijas vācieši*, *baltieši* vai *vācbaltieši*. Savukārt jaunākais „vācu faktora”⁸ latviešu pētnieks Raimonds Cerūzis, analizējot vācbaltiešu sabiedrību dažādos vēsturiskajos posmos, izmanto lielākoties jēdzienu *vācbaltieši*. Krievijas vēsturnieki lieto vēl citu terminoloģiju, piemēram, Maksims Duhanovs - nozīmīgākais krievu vēsturnieks, kurš pētījis galvenokārt attiecības starp vācbaltiešiem un Baltijas pamatiedzīvotājiem (latviešiem, igauņiem) - dēvē vācbaltiešus par *ostzejciem* (krievu valodā: *остзейцы*), kas ir atvasināts no vācu vārda *Ostsee* (latviešu valodā: *Baltijas jūra*)⁹. Tādēļ var secināt, ka jau pašā jēdzienā parādās vācbaltiešu kopienas kā kultūras grupas daudzveidība un pretrunīgais vērtējums.

Mūsdienās historiogrāfijā vācu tautas vēstures mantojumu un ap 800 gadu ilgo vācu ietekmi uz pamatiedzīvotāju materiālo, kā arī garīgo attīstību Latvijas teritorijā ir pieņemts apzīmēt par „faktoru”¹⁰.¹¹ Vācu tautas ietekme Baltijā kā ilgtspējīgs vēsturisks process, sākās jau 12. gadsimta otrajā pusē, kad tālirtgotāji no Vācijas sāka veidot tagadējās Latvijas

⁸ Par „vācu faktoru” latviešu vēsturnieks Raimonds Cerūzis apzīmē ap 800 gadu ilgo vācu iespaidu uz Baltijas tautām un to kultūru. Pie tam savā pētījumā Cerūzis norāda, ka „vācu faktora” jēdzienā iekļaujas Vācijas faktors, kā arī vācbaltiešu faktors. [Sal. Cerūzis R., *Vācu faktors Latvijā (1918-1939)*, Latvijas Universitāte, Rīga, 2004, 2. lpp.]

⁹ Духанов М. М., *Остзейцы. Явь и вымысел*, Издательство «Лиесма», Рига, 1970, стр. 5

¹⁰ Vācu tautas savdabīgo ietekmi Baltijas teritorijā par „vācu faktoru” dēvē daži vēstures pētnieki, piemēram, Ojārs Spārītis un Raimonds Cerūzis.

¹¹ Sal. Cerūzis R., *Vācu faktors Latvijā (1918-1939)*, Latvijas Universitāte, Rīga, 2004, 1. lpp.

teritorijā savas apmetnes, un kad vācu misionāri atbrauca uz Baltijas zemēm, lai kristianizētu vietējos pagānus. Taču ir svarīgi noskaidrot, kopš kura laika attiecībā uz Baltijas teritorijā dzīvojošo vācu minoritāti sāka izmantot atsevišķu jēdzienu, kas ir atšķirīgs no „vāciešiem” un kopš kura laika tiek lietots jēdziens **vācbaltieši**, kā arī kā Baltijas vācieši dēvēja sevi paši.

Baltijas vācu minoritātes jēdziena pirmais variants radās 19. gadsimta 40. gados, precīzāk sakot, 1845. gadā, kad Baltijas vācieši paši sāka apzīmēt sevi par **baltiešiem** saistībā ar tā laika polemiku starp krievu slavofiliem un baltvācu publicistiem. Tajā pašā laikā vācu minoritātes pārstāvji ieviesa kopīgu apzīmējumu Līvlandes (Vidzemes), Kurzemes un Igaunijas guberņām – **Baltija**.¹² Pie tam sākumā jēdziens **baltieši** izplatījās vienīgi uz Baltijas eliti, proti, muižniecību un aristokrātiju, bet jau 19. gadsimta 50. gados par **baltiešiem** tika dēvēti visi Baltijas teritorijā mājajošie vācieši, neatkarībā no sociālās kārtas, lai pretnostatītu tos Baltijas pamatiedzīvotājiem – latviešiem un igauņiem.¹³ **Baltiešu** jēdziena semiotiskā komponenta maiņu var saistīt ar tautas atmodas jeb nacionālisma idejas attīstību 19. gadsimta vidū Eiropā, to skaitā arī vācu zemēs, kur, bez tam, tajā pašā laikā dzima šovinistiskā imperiālistiskā ideoloģija.¹⁴ Tomēr, neskatoties uz to, ka vācu nacionālās apziņas celšana iespaidoja citas Eiropas tautas, piemēram, latviešu nacionālisms radās „tiešā vācu demokrātiskā nacionālisma ietekmē”¹⁵, baltvācu privilēģētas kārtas pārstāvji diezgan vienaldzīgi skatījās uz vācu nacionālisma ideju. Varbūt tieši Baltijas vācu minoritātei piemītošās sociālpolitiskās neaktivitātes un nacionālo jūtu trūkuma dēļ tajā laikposmā vārds **baltiskums**¹⁶ jeb (kā to toreiz interpretēja) vienaldzība pret apkārtējās pasaules notikumiem, kļuva par Baltijas vāciešiem raksturīgo īpatnību, kura tika kritizēta gan no aktīvu baltvācu interešu aizstāvētāju, gan no valsts vācu vēsturnieku un publicistu puses.¹⁷

Augšslāņu krīzes un pirmsrevolucionāro noskaņu fonā starp baltvācu un latviešu inteliģenci gan Vācijā, gan Baltijas presē norisinājās asa diskusija. Pakāpeniski auga savstarpējais naidis - vācbaltieši sauca „latviešu revolūciju” par „masu psihisko slimību”¹⁸,

---

¹² Jēdziens „Baltija” tika aizgūts no „Baltijas” jūras (*Mare Balticum*) nosaukuma, kuru pirmo reizi minēja 11. gadsimta vācu hronists Brēmenes Ādams, atvasinot to no latīņu vārda „*balteus*” (latviski: josta), jo jūras austrumu piekraste ir līdzīga jostai. [Sal. Balodis A., *Latvija un latviešu tautas vēsture*, Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, Rīga, 1991, 14. lpp.]

¹³ Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 40. lpp.

¹⁴ Sal. Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 42. lpp.

¹⁵ Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 46. lpp.

¹⁶ Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 34. lpp.

¹⁷ Piemēram, ievērojams baltvācu publicists un vēsturnieks E. Serafims savos rakstos uzsvēra, ka, vācbaltieši, kuriem ir svarīga tikai viņu mierīga, nodrošināta, ar privilēģijām pilnā dzīve, aiz sava akluma un savas nevēlēšanās redzēt, kā strauji latviešu un igauņu aprindās aug nacionālās noskaņas, pakāpeniski zaudē savas stabilas pozīcijas, kas, pēc Serafīma viedokļa, var novest pie traģiskām sekām. [Sal. Turpat 32. lpp.]

¹⁸ Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 64. lpp.

savukārt latvieši dēvēja vācbaltiešus par „apspiedējiem un bendēm”¹⁹. Tā kā latviešu revolūcijas aktīvisti mēģināja sakūdit tautu pret baltvācu eliti, lielākoties vācbaltieši tika dēvēti par „aristokrātiem un kungiem”²⁰, uzsverot tādā veidā sociālpolitisko un ekonomisko nevienlīdzību un netaisnību. Turklāt valsts vāciešu šovinistiskie kolonizācijas plāni attiecībā uz Baltijas valstīm jeb tā saukto „Austrumu ekspansiju” (vācu valodā: *Drang nach Osten*)²¹ un baltvācu virsotnes atbalsts šajā jautājumā izraisīja tikai naidu latviešu tautas vidū. Līdz ar to visi vācieši, to skaitā arī vienkārši baltvācu birģeri tika ienīsti, un vispār viss vāciskais tika asociēts ar ienaidnieku. Nešķirot Baltijā dzīvojošos vāciešus no valsts vāciešiem, latviešu tauta sauca Baltijas vācu minoritātes pārstāvjus par **vāciešiem**²².

Runājot par Baltijas vācu minoritātes pašapziņu tajā laikā, ir jāatzīmē divas tendences. No vienas puses, revolūcijas notikumi saliedēja vācbaltiešus, tika dibinātas vācu biedrības (vācu valodā: *Vereine*)²³, kas organizēja visādus kultūras pasākumus, attīstot tādā veidā vācietības garu. No otras puses, Pirmajam pasaules karam tuvojoties, vācbaltiešiem nācās pārdzīvot „dvēseles konfliktu”²⁴ un visādus identitātes meklējumus, jo viņi kā Krievijas impērijas pilsoņi bija spiesti pildīt savu pienākumu, proti, doties krievu armijā un aizstāvēt savu dzimteni Baltiju. Tomēr tā kā visstiprākā piederības sajūta vācbaltiešiem bija pret savu tēvzemi Vāciju, viņiem bija grūti samierināties ar faktu, ka viņiem ir jācīnās pret „savējiem”. Baltvācu sabiedrība sašķēlās - vieni vācbaltieši pārgāja krievu pusē un sauca sevi par **baltiešiem**, bet otri turpināja identificēt sevi ar vāciešiem un dēvēja sevi par **vāciešiem**. Līdz ar Vācijas sakāvi Pirmā pasaules kara laikā, attieksme pret vāciešiem pasaules mērogā krasi mainījās²⁵. Lai norobežotos no pamatiedzīvotājiem (latviešiem un igauņiem), tajā laikā vācbaltiešiem bija jāuzsver vairs ne tik savs vāciskums, bet gan baltiskums: Baltijas vācu minoritātes pārstāvji lielākoties dēvēja sevi par **baltiešiem**. 1918. gada rudenī baltvācu elites vidū radās ideja par vienotās Baltijas valsts izveidošanu, taču novembra revolūcijas Vācijā, kā arī latviešu inteliģences aktivizēšanās dēļ vācbaltiešu plāni nepiepildījās.²⁶

Pēc Pirmā pasaules kara beigām par **baltiešiem** līdzās vācbaltiešiem sāka dēvēt arī

¹⁹ Vācijas sociāldemokrātiskās partijas centrālorgāns „*Vorwärts*”, kas atbalstīja latviešu strādnieku revolūciju publicēja antimuižniecisko rakstu ar nosaukumu „Baltijas baroni bendes darbā”. [Sal. Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 82. lpp.]

²⁰ Sal. Turpat, 87. lpp.

²¹ Turpat 89. lpp.

²² Sal. Turpat, 90. lpp.

²³ Piemēram, vācu biedrība Igaunijā 1905. gada 30. septembrī, kā arī Vidzemē 1906. gada 10. maijā un Kurzemē 1906. gada 19. jūnijā. [Sal. Turpat, 86. lpp.]

²⁴ Turpat, 96. lpp.

²⁵ Tā kā vācieši Krievijas impērijas teritorijā tika uzskatīti par agresoriem, gan latviešu, gan krievu presē uzplauka pretvācu kampaņa. Vācbaltiešu organizētās „vācu biedrības” tika slēgtas, no pilsētu ēkām tika noņemti ielu vāciskie nosaukumi. Pie tam tika diskutēts par likumu, kas aizliegtu rakstīt un runāt vācbaltiešiem vācu valodā. [Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 61. lpp.]

²⁶ Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 63. lpp.

latviešus, lietuviešus un igauņus,²⁷ lai gan valodas līmenī pie „baltiešiem” var pieskaitīt tikai latviešus un lietuviešus. Runājot par mūsdienās lietoto jēdzienu „balti” jeb „baltieši”, ir jāatzīmē, ka tā nozīme pilnīgi nesakrīt ar sākotnējo šī vārda interpretāciju. Šodien **balti** ir apzīmējums indoeiropiešu tautu grupai, kas runā baltu valodās (mūsdienas pastāv tikai latviešu un lietuviešu valodas), proti, latviešiem un lietuviešiem.

Starpkaru periodā, kad neatkarīgajā Latvijas valstī vācbaltieši mēģināja visādi saglabāt savu etnokulturālo identitāti, Vācijā turpināja izstrādāt un attīstīt kolonizācijas plānus attiecībā uz Baltiju. Nacionālsociālistu mērķis bija skaidrs jau 20. gados - iekarot lielajai vācu tautai jaunas zemes Austrumos²⁸, kā arī padarīt vācbaltiešus par „Lielvācijas iedzīvotājiem”²⁹. Šajā laikposmā vācu sabiedrībā Latvijas valsts teritorijā dzīvojošo vācu nacionālo minoritāti bija pieņemts saukt par **tautas grupu** (vācu valodā: **Volksgruppe**).³⁰ Kopš Otrā pasaules kara sākuma, kad Hitlera ieceres saistībā ar iekarošanas kampaņu Austrumos pakāpeniski sāka īstenoties, Baltijas vācu minoritāti sāka dēvēt par **baltvāciešiem** (vācu valodā: **Baltendeutsche**)³¹, uzsverot tādā veidā vācisko³². Pēc Otrā pasaules kara beigām vācbaltiešu kopienas apzīmējums atkal modificējās un šādā veidā tiek lietots arī šodien. Tā kā kopš Otrā pasaules kara beigām historiogrāfijā nacionālsociālistiskās Vācijas režīma jēdzieni tiek tabuizēti un vārdu „baltvācieši” noraida kā politizētu³³, mūsdienās vēsturnieku vidū Baltiju apdzīvojošo vācu minoritātes pārstāvjus ir pieņemts dēvēt par **vācbaltiešiem**. Runājot par to, kā mūsdienās vācbaltiešus dēvē viņu tēvzemē³⁴ Vācijā, uz kuriem vairākums vācbaltiešu bija spiests emigrēt sakarā ar 1939. gada 28. septembra Hitlera-Staļina slepeno līgumu par vāciešu izceļošanu uz Trešo reihu³⁵, ir jāatzīmē divi varianti - vai nu **Deutsch-balten**, vai **Deutschbalten**³⁶.

Kā īpašo „vācbaltiešu” jēdziena formu ir vērts minēt krievu vēsturnieku koncepciju sakarā ar Baltijā dzīvojošo vācu etnisko minoritātes jautājumu. Ievērojamais krievu vēsturnieks, vācbaltiešu problemātikas pētnieks Maksims Duhanovs norāda, ka Krievijā vācu

²⁷ Sal. Balodis A., *Latvija un latviešu tautas vēsture*, Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, Rīga, 1991, 17. lpp.

²⁸ Sal. Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 149. lpp.

²⁹ Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga, 2000, 77. lpp.

³⁰ Nacionālsociālisma ideoloģijas ietekmē Vācija dzīvojošos vāciešus jeb Vācijas pavalstniekus dēvēja par *valstsvāciešiem* (vācu valodā: *Reichsdeutsche*), taču citās valstīs dzīvojošos vāciešus sauca par tautasvāciešiem (vācu valodā: *Volksdeutsche*). [Sal. Cerūzis R., *Vācu faktors Latvijā (1918-1939)*, Latvijas Universitāte, Rīga, 2004, 3. lpp.]

³¹ Sal. Turpat, 2. lpp.

³² Vācu valodā salikto tas vārds tiek uzskatīts par svarīgāko, kas stāv saliktoņa beigās.

³³ Cerūzis R., *Vācu faktors Latvijā (1918-1939)*, Latvijas Universitāte, Rīga, 2004, 2. lpp.

³⁴ Vācbaltiešu kopienā gadsimtiem ilgi jēdzieni „dzimtene” un „tēvzeme” atšķīrās. Par savu tēvzemi viņi vienmēr uzskatīja Vāciju, taču par savu dzimteni vācbaltieši dēvēja Baltiju (Igauniju vai Latviju). Tikai Vācijas Federatīvā Republika kļuva vācbaltiešiem gan par dzimteni, gan par tēvzemi. [Sal. Krupņikovs, 180. lpp.]

³⁵ Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 75. lpp.

³⁶ Sal. <http://www.deutsch-balten.de/geschichte.html> [Internetseite der Deutsch-Baltischen Gesellschaft e. V.]

privilģētas kārtas pārstāvjus, kas apdzīvoja Kurzemes, Līvlandes (Vidzemes) un Igaunijas guberņas, sauca par „ostzejiem” (krievu valodā: *остзейцы*)³⁷. Lai gan 1970. gadā izdotajā grāmatā Duhanovs norāda, ka jēdziens „ostzeji” ir jau gandrīz aizmirsts³⁸, ir jāatzīmē, ka arī mūsdienās krievu vēsturiskajā telpā vācbaltieši tiek dēvēti par *ostzejiem*³⁹, *Ostzejas vāciešiem* (krievu valodā: *остзейские немцы*), vai arī *Ostzejas muižniecība* (krievu valodā: *остзейское дворянство*)⁴⁰, akcentējot šādā veidā vācbaltiešu īpašo privilģēto stāvokli. Turklāt krievu vēsturnieki izmanto arī internacionālo apzīmējumu, proti, *Baltijas vācieši* (krievu valodā: *Балтийские немцы, Прибалтийские немцы*)⁴¹.

Apkopojot šajā apakšnodaļā apskatītā vācbaltiešu jēdziena dažādus aspektus, var secināt, ka Baltijas teritorijā dzīvojošās vācu etniskās minoritātes koncepcija pārdzīvoja dažādas transformācijas vēstures gaitā. Pie tam ir jāšķir divas „vācbaltiešu” jēdziena tradģcijas – eiropeskā, tajā skaitā latviešu, un krievu. Jānorāda, ka šī bakalaura darba ietvaros attiecģbā uz Baltijas vācu etnisko minoritāti autore lietos lielākoties jēdzienu „vācbaltieši”. Nākamajā apakšnodaļā tiek dots pārskats par vācbaltiešu kopienas vēstures pētniecģbu.

1.2. Ieskats vācbaltiešu vēstures pētniecģbas diskursā

Baltijas vēstures notikumiem un problēmām ir veltģts neskaitāmi daudz grāmatu un publikāciju. Vācbaltiešu kopienas savdabģgs fenomens vienmēr izraisģja un turpina modināt interesi gan no baltvācu, gan no vācu, gan no latviešu, gan no krievu vēsturnieku un publicistu puses. Baltvācu vēsturnieki mēģģnāja visādi aizstāvēt savas privilģģtās kārtas intereses, valsts vācu pētnieki aplģkoja Baltijas jautājumus Vāģijas „Austrumu politikas”⁴² ietvaros, latviešu inteliģences pārstāvģji, „cģnoties” sabiedriskajā telpā par latviešu tautas tiesģbām, pieminģja vācbaltiešus kā apspiedģjus un ienaidniekus, un krievu politisko aktģvistu mērģģis, rakstot par Baltijas problemāģtu, bija saglabāt un nostiprināt savas pozģģcijas Baltijas reģģonā.

Viedokģji par vācbaltiešu vietu un lomu pasaules vēsturē ir ļoti atšķirģģgi – „no krasi antifeodālā revolucionārā demokrāģtisma lģdz atklātam šovinismam un muiģniecģbas apoloģģģģtikai”⁴³. Viens no nopietnāķajiem vācbaltiešu historiogrāģģijas pētniekiem ir Pģteris

³⁷ Skat. 7. lpp.

³⁸ Sal. Духанов М. М., *Остзейцы. Явь и вымысел*, Издательство «Лиезма», Рига, 1970, стр. 5

³⁹ http://mirslovarei.com/content_his/ostzejcy-11256.html [„Исторический словарь”]

⁴⁰ Sal. <http://frg.ulver.com/1.html> [„Vaeringjar Team”, *Остзейские немцы, их роль при дворе, в политической и культурной жизни России*]

⁴¹ www.ruthenia.ru/Stud_Russica_XII/Engel.pdf [Энгель-Брауншмидт А., *Прибалтийские немцы о себе и о других*]

⁴² Baltģijas problemāģģtikas pētniecģba iekģļauģja tā sauktajā Austrumpētniecģbā (vācu valodā: *Ostforschung*), kas sakģojas jau 18. gadsimtā, aktualizģģjas 19. – 20. gadsimtu mijā, tģka intensģvi diskutģģta starpkaru periodā un vģlāķ ķģuva par vienu no nacionālsociāģģlistu ekspansģģģjas programmas punktiem.

⁴³ Krupņģkovs P., *Melu un patiesģģģbas palete*, Zvaigzne, Rģģģa, 1980, 22. lpp.

Krupņikovs, kurš savā grāmatā „Melu un patiesības palete”⁴⁴ analizē, kā dažādu uzskatu vēsturnieki un žurnālisti ataino vācbaltiešu sabiedrības vēsturiskos aspektus laika gaitā. Balstoties uz Krupņikova pētījumiem par vācbaltiešu historiogrāfiju, ir iespējams noskaidrot, cik atšķirīgi vērtēja vācbaltiešu lomu vēsturē dažādu sociālpolitisko pozīciju pārstāvji.

Vācbaltiešu senču, proti, Livonijas ordeņa bruņinieku darbība Baltijas teritorijā tika apgaismota jau Indriķa, Livonijas un Rīmju hronikās, kā arī citos manuskriptos, kuri vēstīja par Livonijas krustnešu karagājieniem, kaujām un ikdienu. Kopš 16. gadsimta publikāciju klāsts par Baltiju un vācu augšslāņa pārstāvjiem ievērojami palielinājās. Par iemeslu tam kļuva 16. - 18. gadsimtu perioda saspīlētās politiskās un reliģiskās cīņas⁴⁵, kā arī zemnieku neapskaužamais stāvoklis. Zemnieku stāvoklis Baltijā kopš 16. gadsimta zīmīgi pasliktinājās, jo 1598. gadā tika izdots likumu apkopojums „*Ordinato Livoniae II*”, kas „apstiprināja zemnieku dzimtu piederību muižām un pakļautību vācu bruņniecībai”⁴⁶. Vācu muižnieki visu laiku mēģināja pierādīt un uzsvērt savu kundzību Baltijas reģionā, pamatojoties uz viņu militāro spēku, kristīgās ticības izplatīšanas aspektu, kā arī kultūras misijas jeb tā sauktā „*kultūrtrēģerisma*” svarīgumu.⁴⁷

Tomēr 19. gadsimta otrajā pusē un 19. – 20. gadsimtu mijā, kad aktualizējās tā sauktā *austrumpētniecība* (vācu valodā: *Ostforschung*), Baltijas jautājums kļuva īpaši svarīgs vācu imperiālisma idejas stiprināšanas ietvaros.⁴⁸ Kā iespējamo iekarošanas teritoriju vācieši apskatīja toreizējo Krievijas eiropisko daļu, kā arī centrālo, austrumu un dienvidaustrumu Eiropas daļu.⁴⁹ Tā kā Baltijas reģionā valsts vāciešiem atradās uzticama atbalsta grupa, vācu ekspansijas mantinieki un turpinātāji jeb vācu muižnieki un birģeri, kuri gadsimtiem ilgi visādi cīnījās par savas virskundzības saglabāšanu Baltijā, „austrumpētnieki” nesaskatīja nekādu grūtību vāciešu militāri-politiskās tradīcijas „*spiešanās uz Austrumiem*” („*Drang nach Osten*”) atjaunošanā. Ievērojamais krievu vēsturnieks, vācbaltiešu problemātikas pētnieks un baltvācu politisko rīcību kritizētais Maksims Duhanovs saredz „austrumpētnieku” īsto mērķi vācu imperiālistu pretenziju (attiecībā uz Baltiju) attaisnošanā, kuri, balstoties uz Baltijas reģiona vēsturisko, ģeogrāfisko stāvokli, kā arī Baltijas augstākās kārtas

⁴⁴ Jāatzīmē, ka P. Krupņikova grāmata „Melu un patiesības palete” ir piesātināta ar marksisma ideoloģiju. Līdz ar to, lai iegūtu šim bakalaura darbam pēc iespējas objektīvāko vēsturisko notikumu vērtējumu, analizējot Krupņikova pētījumu, bija jādistancējas no marksisma uzskatu sistēmas.

⁴⁵ Apvienoto Polijas un Lietuvas jeb Žečpospolitas varā Baltijā dzīvojošiem vāciešiem nācās piedzīvot viņu tiesību ierobežošanu, dažu privilēģiju zaudēšanu, kā arī reliģiskās vajāšanas, jo valdošās elites reliģija bija katolicisms. [Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 20. lpp.]

⁴⁶ Turpat, 23. lpp.

⁴⁷ Sal. Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 12. lpp.

⁴⁸ Sal. Духанов М. М., *Остзейцы. Явь и вымысел*, Издательство «Лиесма», Рига, 1970, стр. 9

⁴⁹ Vadoties pēc *austrumpētniecības* terminoloģijas vācu iekarotāju plānos iekļāvās Austrumviduseiropa (vācu valodā: *Ostmitteleuropa*), tas nozīmē, zemes, kas atrodas austrumos no Vācijas teritorijas. [Turpat, стр. 8]

ekonomiskajām interesēm, uzskatīja valsts vāciešu eventuālo agresiju par pilnīgi pamatotu.⁵⁰

Jau 19. gadsimtā ir iespējams atrast neviennozīmīgus un krasi atšķirīgus viedokļus par Baltijas augstākās kārtas problemātiku. Viens no visbiežāk diskutējamajiem jautājumiem publicistikā un vēstures literatūrā šajā laikā bija: vai Baltijas muižniecība cīņā par Vidzemes bruņniecības privilēģijām un pret Zviedrijas valdības piekopto muižu redukcijas politiku aizstāvēja savas kārtas šauras intereses (vācu valodā: *Standespolitik*), vai visu Baltijas zemes iedzīvotāju intereses (vācu valodā: *Landespolitik*). Līdz pat mūsdienām pastāv divas pretējās pozīcijas – baltvācu pēcteči uzsver, ka viņu senči, bruņinieki „uzstājās gan visas zemes, gan visu tās iedzīvotāju labā”⁵¹, taču, ņemot vērā, kā ātri Latgales vācu muižnieki pārgāja tā laika poļu valdības pusē, baidoties no savu privilēģiju zaudēšanas⁵², var konstatēt, ka savas kārtas šauras intereses vācu muižniekiem bija daudzkārt svarīgākas nekā „garīgais pienākums” pret Baltijas zemi. Turklāt jāatzīmē, ka par 19. gadsimta vēsturnieku pētniecības objektu bieži kļuva zemnieku un viņu kungu attiecības. Šovīnistiskās pozīcijas vēsturnieki, piemēram, vācietis H. fon Treičke, no Prūsijas, pauda uzskatu, ka vācu bruņinieki savas koloniālās politikas Baltijā jeb „spiešanās uz Austrumiem” rezultātā „atnesa gaismu” Austrumu mežonīgajām tautām⁵³. Turpretī demokrātiskās domāšanas pārstāvji, piemēram, vācu rakstnieks J. G. Zeime, kurš pats viesojās Baltijā, savā grāmatā „Mana 1805. gada vasara” norādīja, ka vācu muižnieki izmanto savu virskundzību ļaunprātīgi, faktiski pārvēršot zemniekus par vergiem.⁵⁴ Kā sava laika populārā vācbaltiešu historiogrāfijas pētnieku var minēt vēsturnieku un teologu K. Zontāgu, kurš savos rakstos apgalvoja, ka vācu misionāri un krustneši ieradās Baltijā tikai ar labām iecerēm - lai kristītu vietējos pagānus un audzinātu viņus eiropiskajā garā. To pašu viedokli aizstāvēja 1817. gadā dibinātās vācu Kurzemes literatūras un mākslas biedrības dalībnieki, kā arī 1834. gadā Rīgā izveidotās Krievijas Baltija provinču vēstures un senatnes pētīšanas biedrības pārstāvji. Šo pozīciju ieņēma arī nozīmīgākie Baltijas jautājuma pētnieki J. Ekkards, K. Širrens un T. fon Šīmans, kuri akcentēja vācu kultūras izšķirošo lomu Baltijas reģiona attīstībā un neredzēja nākotni bez vācu tautas dominēšanas Baltijā. Tomēr vācbaltiešu vidū pastāvēja arī citi uzskati. Piemēram, vēsturnieks O. fon Rūtenbergs, kurš bija pārliecināts, ka Baltijas pamatiedzīvotāji - latvieši un igauņi - ir spējīgi patstāvīgi attīstīties un paši dibināt savu valsti bez svešinieku palīdzības.⁵⁵

19. gadsimta beigās daudzi baltvācu vēsturnieki un publicisti, piemēram, O. Heinrihs

⁵⁰ Sal. Духанов М. М., *Остзейцы. Явь и вымысел*, Издательство «Лиезма», Рига, 1970, стр. 8

⁵¹ Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 19. lpp.

⁵² Vācu luterāņu muižniecība Latgalē diezgan ātri pārtapa par katolisko un polisko, tādā veidā zaudējot savu sākotnējo tautību un reliģiju. [Sal. Turpat, 21. lpp.]

⁵³ Sal. Turpat, 24. lpp.

⁵⁴ Sal. Turpat, 23. lpp.

⁵⁵ Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 52. lpp.

un A. Bīlenšteins konstatēja latviešu inteligences emancipāciju, baltvācu muižnieku stāvokļa vājināšanu un „vacietības krīzi”. Cēloņi tam visbiežāk tika meklēti baltvācu muižnieku pārākajā orientēšanās uz pagātni, savu tradīciju saglabāšanu un nedomāšanu par kārtas nākotni nestabilajā laikposmā. Tā kā baltvācu muižnieki arī vienmēr mēģināja norobežoties no Baltijas pamatiedzīvotājiem un nerespektēja to tiesības, nepārvārāma plaisa starp zemniekiem un viņu kungiem sāka pārvērsties par reālajiem draudiem vācbaltiešiem.⁵⁶ Komentējot notikumus Baltijā, latviešu preses pārstāvji (piemēram, „Pēterburgas Avīze”) vācbaltiešus dēvēja par „*morituri*” (no latīņu valodas: „nāvei lemtie”), savukārt vācbaltiešu interešu aizstāvētāji, it kā atbildējot saviem pretiniekiem, sāka saukt Baltijas vāciešus par „*resurrecturi*” (no latīņu valodas: „atdzimt spējīgie”)⁵⁷.

20. gadsimta sākuma dramatiskie revolucionārie notikumi sašūpoja vācbaltiešu veco kārtību un idilli. Gan baltvācu, gan valsts vāciešu, gan krievu reakcija uz notikušo bija ļoti intensīva. 1906. gadā baltvācu vēsturnieks A. fon Tranzē-Rozeneks Berlīnē anonīmi nopublicēja savu kontrrevolucionāro grāmatu „Latviešu revolūcija”. Šī grāmata, kur viņš kā „latviešu revolūcijas” cēloņus min ne tikai Krievijas valdības politikas ietekmi, bet arī latviešu revolucionāru atbalstu no Vācijas sociāldemokrātu puses⁵⁸, izraisīja rezonansi sabiedriskajā telpā. Tomēr kopumā ir jāatzīmē, ka revolūcija saliedēja baltvācu dažādas kārtas, un, meklējot izeju no šīs briesmīgās situācijas, vācbaltieši kopā ar valsts vāciešiem sāka izstrādāt Baltijas kolonizācijas politikas plānus, orientējoties galvenokārt uz Kurzemes teritoriju.⁵⁹

Pirmā pasaules kara laikā Vācijā norisinājās asas diskusijas par Baltijas problemātiku, ļaujot tādējādi izveidoties diviem pretējiem viedokļiem. Labēji noskaņotie vācu politiķi uzlūkoja Baltijas teritoriju kā potenciālās agresijas mērķi un nolēma iekarot Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas guberņas un Lietuvu. Savukārt vācu sociāldemokrāti uzstājās pret vācu imperiālisma politikas īstenošanu Baltijā un visādi atbalstīja Baltijas tautu intereses⁶⁰. Starpkaru periodā vācu imperiālistu idejas saistībā ar Baltiju neizzuda un turpināja attīstīties. 1920. gadā Vācijā politiskais aktīvists K. Manteuffel-Cēge (*Manteuffel-Szoege*) nopublicēja programmatisko brošūru „Vācija un Austrumi”, kur aicināja turpināt vācu bruņinieku darbu jeb „spiešanās uz Austrumiem”.⁶¹

Neatkarīgās Latvijas periodā 1920. gada 16. septembra agrārās reformas ietekmē, kura veicināja baltvācu muižnieku privilēģētā stāvokļa mazināšanos, valsts vācu pētnieku publikāciju klāsts par vācbaltiešu nozīmi Baltijā bija ļoti liels. Vācijas labējās pārliecības

⁵⁶ Sal. Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 39. lpp.

⁵⁷ Turpat, 47. lpp.

⁵⁸ Sal. Turpat, 65. lpp.

⁵⁹ Turpat, 84. lpp.

⁶⁰ Sal. Turpat, 122. lpp.

⁶¹ Sal. Turpat, 136. lpp.

vēsturnieki un publicisti vērtēja vācbaltiešu stāvokli kā ārkārtīgi trauslu, izmantojot attiecībā uz viņiem savos darbos toreiz populāro vārdkoku „*Baltijas tragēdija*”.⁶²

1930.-os gados, kad baltvācu sabiedrībā izplatījās nacionālsociālisma ideoloģijas ietekme jeb, kā to dēvēja tajā laikā, „*atjaunošanas kustība*” (vācu valodā: *Erneuerungsbewegung*)⁶³, baltvācu „*tautas grupai*” (vācu valodā: *Volksgruppe*) un tās lomai Vācijas vēsturē tika veltīts liels publikāciju skaits. Hitlera ieceres iekarot jaunu dzīves telpu lielajai vācu tautai Eiropas austrumos jeb, kā to sauca tā laika vēsturnieku vidū, - Baltijas jautājuma „*galīgais atrisinājums*” (vācu valodā: *Endlösung*)⁶⁴ - vācbaltiešu aprindās tika uztvertas visai pozitīvi, jo baltvācu muižnieki atkal ieguva cerību uz zaudētās idilles atgriešanos. Tomēr notikumu attīstība pēc 1939. gada apliecināja, ka vācu nacionālsociālistu politika Baltijas reģionā bija naidīga pret visiem Baltijas iedzīvotājiem – vietējo tautu intereses un tiesības vispār netika respektētas, savukārt vācbaltieši bija spiesti sakarā ar Hitlera-Staļina līgumu emigrēt uz Trešā Reiha okupēto poļu Vartas novadu. Daudzi baltvācu vēsturnieki un publicisti tajā laikā dēvēja sevi par „bēgļu nolādēto cilti” vai par „bezdzimtenes ļaužu dzimtu”⁶⁵. Pēckara gados vācbaltieši publiskajā telpā bieži pauda savu dziļo vilšanos nacisma laika Vācijā, kur nebija apstiprinājušies viņu idealizētie priekšstati par lielo domātāju un mākslinieku tautu.⁶⁶ Tā kā vairākums vācbaltiešu kara beigās un pēckara posmā pārcēlās uz vēlāko Vācijas Federatīvo Republiku, kur viņi atrada gan savu tēvzemi (vācu valodā: *Vaterland*), gan savu dzimteni (vācu valodā: *Heimat*), baltvācu vēstures „patstāvīgais un aktīvais periods”⁶⁷ līdz ar to ir uzskatāms par noslēgtu.

Neskatoties uz to, ka vācbaltiešu vēsture kopš tā laika attīstījās ciešā saskarsmē ar vācu tautu, vācbaltiešu fenomens turpināja pievērst dažādu tautību vēsturnieku un publicistu uzmanību. Nozīmīgākais latviešu vēsturnieks, kas nodarbojās ar Vācijas un Baltijas „attiecībām”, vācbaltiešu problemātiku un historiogrāfiju, ir Pēteris Krupņikovs. Krievu vēstures zinātņu doktors Maksims Duhanovs aplūkojis savos pētījumos vācbaltiešu-kungu attiecības ar pamatiedzīvotājiem-zemniekiem. Latviešu vēsturnieks Leo Dribins un mākslas zinātnieks Ojārs Spārītis ir daudz pētījuši vāciešu vēsturisko lomu Baltijas reģionā, kā arī vāciešu „garīgo klātbūtni” latviešu kultūrā. Arī 21. gadsimta vēsturnieku interese par vācbaltiešiem un to nozīmi latviešu kultūrā nezūd. Piemēram, mūsdienu vēsturnieks Raimonds Cerūzis savos pētījumos ir analizējis „vācu faktora” lomu un attīstību dažādos vēsturiskos periodos. Cits mūsdienu vēsturnieks - Inesis Feldmanis - savos darbos ir aplūkojis

---

⁶² Krupņikovs P., *Melu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980, 142. lpp.

⁶³ Turpat, 149. lpp.

⁶⁴ Turpat, 179. lpp.

⁶⁵ Turpat

⁶⁶ Sal. Turpat, 157. lpp.

⁶⁷ Turpat, 180. lpp.

Baltijas un vācbaltiešu vēstures peripetijas, to skaitā vācbaltiešu izceļošanas (no Latvijas 1939.–1941. gados) aspektus. Vācbaltiešu fenomens interesē ne tikai vēsturniekus, bet arī dažādu disciplīnu pētniekus. Piemēram, literatūras vēstures zinātniece Māra Grudule izpētīja, kā vācbaltiešu kopienas vēsturiskie aspekti tiek atainoti dažādos literatūras avotos.

Rezumējot šajā apakšnodaļā apskatītos materiālus, ir iespējams konstatēt, ka vācbaltiešu problemātikai laika gaitā ir pievērsušies dažādu tautību un atšķirīgu uzskatu vēsturnieki un publicisti. Baltijas un Vācijas attiecības, kā arī vācbaltiešu tematika joprojām ir savdabīgs sabiedrības diskusiju fenomens. Nākamajā apakšnodaļā autore aplūkos vācbaltiešu kopienas attīstību svarīgākajos tās vēstures periodos.

1.3. Nozīmīgākie vācbaltiešu vēstures periodi

Pētot vācbaltiešu identitātes problemātiku, lai saprastu vācbaltiešu identitātes „dzimšanas” aspektus un iemeslus, kādēļ tā mainījās laika gaitā, ir nepieciešams analizēt vācbaltiešu kopienas vēsturisko kontekstu.

Vācu tautas pārstāvju pastāvīga ietekme uz Baltijas pamatiedzīvotājiem sākās jau Vidējos viduslaikos – **12. gadsimta otrajā pusē**⁶⁸. Uz Baltiju vācieši devās divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tā bija tirdzniecība. Daugavas grīvā arvien biežāk sāka ierasties tirgotāji no Brēmenes, Lībekas un tolaik vāciskās Visbijas. Vācu tāltirgotāji sāka veidot šajā reģionā savas apmetnes jeb tirdzniecības punktus ar lībiešiem, senlatvjiem, kā arī senkrievu un lietuviešu ciltīm. Otrkārt, **12. gadsimta beigās** Ziemeļvācijas misionāri sāka periodiski organizēt krusta kara gājienu uz Līvzemi, lai pievērstu Baltijas pagānus kristīgajā ticībā. **1199. gadā** trešajam Līvzemes bīskapam **Albertam Bukshēvedenam** (*Buxhoeveden*) beidzot izdevās pakļaut lībiešus un senlatvjus⁶⁹. Vācu ienācēji sāka celt nocietinātas pilis un lika pamatus Rīgas pilsētai. Lai gan vācu ieceļotāji veidoja tikai 7-8 procentus no Baltijas iedzīvotāju kopējā skaita (ap 20 tūkstoši vācu ieceļotāju, ap 160 tūkstoši senlatvju, ap 20 tūkstoši lībiešu, ap 15 tūkstoši igauņu)⁷⁰, tiesiskajā, politiskajā un saimnieciskajā ziņā viņi dominēja. Izveidojot piecas vācu valstis tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijā – **Ordeņa valsti, Rīgas, Kurzemes, Tērbatas un Sāmsalas bīskapijas**⁷¹ – vācieši nostiprināja feodālo kārtību Baltijas reģionā. Livonijas vācu iedzīvotāju pamatsastāvs pakāpeniski sadalījās muižniekos un pilsētniekos. Vācu pilsētnieki, kuri iesaistīja Rīgu un citas Livonijas pilsētas Hanzas savienībā, kļuva arvien turīgāki, visādi ierobežojot latviešu pilsētnieku tiesības un

⁶⁸ Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 7. lpp.

⁶⁹ Sal. Turpat, 8. lpp.

⁷⁰ Turpat

⁷¹ Sal. Turpat, 9. lpp.

iespējas.⁷² No bīskapiju un Ordeņa vasaļiem veidojās Baltijas vācu muižniecība. **14. gadsimtā** muižnieki sāka celt „kungu mājas” blakus zemnieku sētām, pārņēma vai lēti iepirka zemnieku zemi un ieguva tiesības nodot lēni pēcnācējiem. Kopš **15. gadsimta** muižnieki sāka apvienoties novadu brālībās, kuras vēlāk pārtapa par „bruņniecībām”. Muižnieku starpā jau tajā laikā izdalījās lielas un bagātas dzimtas, piemēram, Tīzenhauzeni⁷³. Runājot par zemnieku un kungu attiecībām, ir jāatzīmē, ka 13.-14. gadsimtos vasaļu attieksme pret zemniekiem bija lojāla un pat draudzīga, zemnieks tika dēvēts par „kaimiņu”. Taču 15. gadsimta beigās attiecības starp zemniekiem un kungiem ir kļuvušas sarežģītākas: muižnieki tika dēvēti par apspiedējiem, zemnieki uzskatīja sevi par apspiestajiem un izmantotajiem⁷⁴. Turklāt **16. gadsimtā** latviešu zemnieki tika piesaistīti zemei, līdz ar to tika likti pamati dzimtbūšanai un attiecībās starp zemniekiem un kungiem pārvērtās par sociālo konfrontāciju. Lai gan baznīcas reformācijas periodā jaunā Baltijas vāciešu paaudze tiecās uz humānāko attieksmi pret vietējiem iedzīvotājiem, kopumā Livonijas pastāvēšanas laikā palēnām auga sociālā nevienlīdzība un kārtu norobežošanās.⁷⁵

Polijas un Lietuvas apvienotajā valstī jeb **Žečpospolitā (1569-1795)** Baltijas vācieši centās visādi saglabāt savas dominējošās pozīcijas reģionā un apstiprināt savas privilēģijas tiesiskajā līmenī⁷⁶. Tajā laikā oficiāli tika ieviesta dzimtbūšana. Līdz ar to baltvācu muižnieku virskundzība pār Baltijas pamatiedzīvotājiem - latviešiem un lībiešiem - tika sargāta „no augšas”. Lai gan Polijas valdnieka Stefana Batorija ieceres pievērst katolicismam Rīgu, Vidzemi un Latgali dziļi saviļņoja Baltijas sabiedrību, baltvācu muižnieki samierinājās ar ne vienmēr izdevīgiem viņu kārtai lēmumiem⁷⁷ no valdības puses, jo pats galvenais viņiem bija saglabāt savu dominanci sociālpolitiskajā un saimnieciskajā līmenī. Baltvācu muižnieku tolerance tika kompensēta – 1598. gadā tika izdots likumu kopojums „*Ordinato Livoniae II*”, kas atkārtoti apliecināja zemnieku piederību muižniekiem.⁷⁸

Zviedru valdīšanas laikā (1629-1721) prozviedriski noskaņotajā Vidzemē baltvācu dižciltīgie turpināja baudīt privilēģijas. Vidzemes muižniecība ieguva pašpārvaldes tiesības⁷⁹, Zviedrijas valdība atbalstīja jaunizveidoto sociālo slāni - Vidzemes vācu uzņēmējus un manufaktūru īpašniekus. Dzimtbūšana turpināja negatīvi ietekmēt attiecības starp zemniekiem

⁷² Sal. Dribins L., Spārtis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 15. lpp.

⁷³ Turpat, 12. lpp.

⁷⁴ Turpat, 13. lpp.

⁷⁵ Sal. Turpat, 18. lpp.

⁷⁶ Piemēram, 1561. gada 28. novembrī Polijas karalis Zigismunds Augusts deva vācu muižniekiem īpašās privilēģijas, kas kopš tā laika tika uzskatītas par viņu zemes pamatlikumu. [Sal. Turpat, 19]

⁷⁷ Piemēram, 1599. gadā tika likvidēts Vidzemes muižniecības bruņniecības vadoņa amats (vācu valodā: *Ritterschaftshauptmann*). Līdz ar to ievērojams muižnieks Johans Tīzenhauzens bija spiests atstāt šo amatu. [Sal. Turpat, 22. lpp.]

⁷⁸ Sal. Turpat

⁷⁹ Turpat, 23. lpp.

un kungiem - vieni arvien vairāk norobežojās no citiem. 17. gadsimta beigās (1681-1690) Zviedrijas parlamentā *Riksdagā* tika pieņemts lēmums par **muižu redukciju** paplašināšanu. Tādējādi bija paredzēts pārņemt Zviedrijas valsts īpašumā tās muižas, kas piederēja Livonijas ordenim un bīskapijām līdz 1561. gadam. Daži Vidzemes baltvācu muižniecības pārstāvji piedalījās spēcīgā pretestības kampaņā pret Zviedrijas valdību. Par pretestības vadoni kļuva Keģeļu muižas īpašnieks, muižnieku delegācijas vadītājs grāfs **Johans Reinholds Patkuls** (1660-1707)⁸⁰, kas vācbaltiešu vēsturē kopš tā laika tika uzskatīts par varoni. Tomēr Patkula ieceres nesakrita ar daudzu baltvācu muižnieku vēlmēm. **Ziemeļu karam (1700-1721)** sākoties, Baltijas vācu muižniecības pārstāvji devās aizstāvēt Zviedriju. Taču pēc zviedru sakāves Poltavas kaujā **1710. gadā** Vidzeme tika iekļauta Krievijas impērijā.

Pētera I valdīšanas laikā (**1682-1725**) baltvācu muižniecība, pateicoties 1710. gada Rīgas kapitulācijas līgumam⁸¹, nostiprināja sev izdevīgu feodālo kārtību. Turklāt Krievijas impērijas valdība atdeva vācu muižniekiem zviedru laikos reducētās muižas. Baltijas vācieši uzticīgi kalpoja Krievijas caram un visādi atbalstīja Pētera I reformas. **Katrīnas II** valdīšanas laikā (1762-1796) baltvācu muižniecības un pilsētu pašvaldību tiesības un privilēģijas Vidzemē jau tika ierobežotas. Taču ķeizars Pāvils atkal stiprināja baltvācu dižciltīgo privilēģijas un autonomiju, atceļot Katrīnas II reformas. Tomēr tikai pēc Aleksandra I nākšanas tronī 19. gadsimta sākumā starp Krievijas valdību un Baltijas vācu muižniekiem sākās nopietnas diskusijas par dzimtbūšanas jautājumu. 1816. gadā dzimtbūšana tika atcelta Igaunijā, 1817. gadā - Kurzemē un 1819. gadā - Vidzemē⁸².

Kurzemes (Kurzemes un Zemgales) hercogiste (1562-1795), kas sākotnēji bija Polijas sastāvā, tika dēvēta par „muižnieku republiku”, jo tā bija tipiska vācu muižniecības feodālā valsts ar visādām privilēģijām⁸³ un labklājību⁸⁴. Lielās Franču revolūcijas (1789-1799) ietekmē Kurzemes vidējo un zemāko slāņu vidū pieauga antifeodālās noskaņas⁸⁵. Nemierus bija iespējams apspiest tikai ar Krievijas bruņoto spēku palīdzību. Lai nodrošinātu feodālo kārtību reģionā, baltvācu muižniecība nolēma pakļauties Krievijai. Tādējādi 1795.

⁸⁰ J. R. Patkuls un viņa pretzviedriski noskaņotie līdzgaitnieki piedāvāja sadalīt Baltijas teritoriju starp Krieviju un Poliju. [Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 25. lpp.]

⁸¹ 1710. gadā Rīgas kapitulācijas līgumu noslēdza rāte un Vidzemes bruņniecība ar ģenerālfeldmaršalu Borisu Šeremetjevu. Šis līgums deva Vidzemes baltvācu muižniekiem tiesības veidot savu guberņas pašpārvaldi ar vācu valodas lietojumu, kā arī noteica latviešu un igauņu zemnieku un pilsētnieku pakļaušanu vācu ieviestai feodālai sabiedriskai kārtībai. [Sal. Turpat, 30. lpp.]

⁸² Sal. Balodis A., *Latvija un latviešu tautas vēsture*, Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, Rīga, 1991, 399. lpp.

⁸³ Saskaņā ar 1570. gadā izdoto Gotharda Ketlera privilēģiju Kurzemes un Zemgales muižnieki tika atbrīvoti no visām klaušām un nodevām valstij un viņiem tika piešķirtas tiesības nodot muižas mantojumā. [Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 26. lpp.]

⁸⁴ Hercoga Jēkaba Ketlera valdīšanas laikā (1642-1682) Kurzemes hercogiste attīstījās labākajās eiropeiskas valsts tendencēs.

⁸⁵ Piemēram, Jelgavā 18. gadsimta beigās notika vācu amatnieku, dzirnavnieku un strādnieku nemieri.

gada 26. aprīlī Krievijas ķeizariene *Katrīna II* pieņēma Kurzemi un Zemgali Krievijas impērijas sastāvā⁸⁶. Kopš tā laika „Baltijas zemju vācietība”⁸⁷ tika apvienota zem viena karoga.

Runājot par *Aleksandra I* valdīšanas gadiem (1800-1825), ir jāatzīmē izglītības un kultūras sfēras attīstība⁸⁸ Baltijā, pateicoties baltvācu elites sociālpolitiskajai un kultūras aktivitātei. Turklāt ir iespējams pamanīt Baltijas vāciešu kopības apzināšanos. 19. gadsimta 40. gados radās Baltijas vācu kopienas nosaukums – „baltieši”, kas vēlāk pārvērtās par „vācbaltiešiem”. Lai gan vairākums Baltijas vācu elites pārstāvju joprojām bija pret latviešu tautas attīstību un emancipāciju, radās arī humānāko uzskatu vācbaltieši, kuri mēģināja visādi veicināt latviešu zemnieku garīgo izaugsmi un iesaistīt viņus Baltijas sabiedriskās dzīves norisēs.

Krievijas impērijas cara *Nikolaja I laiki* (1825-1856) Baltijas vācu muižnieku vidū tika asociēti ar stabilitāti, nodrošinātību, „bezrūpīgo omulību un bīdermeierisko pieticību”⁸⁹. Viens no nozīmīgākajiem notikumiem tajā laikā bija Baltijas provinču likumu izsludināšana 1845. gadā. Šie likumi apstiprināja vācbaltiešu autonomijas saglabāšanu un viņu virskundzību pār Baltijas pamatiedzīvotājiem (latviešiem un igauņiem). Tomēr agrāro reformu problemātika un jautājums par vācbaltiešu un zemnieku attiecībām kļuva arvien aktuālāki. Muižnieku vidū izveidojās divas pretējās pozīcijas – konservatīva, kuras pārstāvji aizstāvēja feodālo kārtību un liberālā, kuras aizstāvētāji bija par jaunām demokrātiskām reformām.⁹⁰ Lai gan vairākums baltvācu muižnieku atbalstīja cara Nikolaja I cīņu pret revolūcijas noskaņām, 1848. gadā tika nodibināti vācu jaunatnes nelegāli pulciņi Rīgā un Tērbatā, kuri atbalstīja revolūciju Vācijā un bija Livonijas republikas idejas nesēji.⁹¹

19. gadsimtā reformu un kapitālistiskās industrializācijas laikā blakus Baltijas vācu muižniecībai izveidojās diezgan spēcīgs vācbaltiešu buržuāzijas slānis, kurš kopš tā momenta arī sāka pretendēt uz līdzdalību Baltijas sociālpolitiskajos procesos. Pie tam baltvācu pilsonība bija pret baltvācu muižnieku konservatīvismu, noslēgtību un norobežošanos no citām Baltijas tautām. Taču pamanot stipras nacionālisma tendences latviešu un igauņu vidū **19. gadsimta 50.-60. gados**, vācbaltieši uzsāka pārvācošanas pasākumus, kas nedeva vajadzīgo rezultātu, bet tikai saasināja Baltijas vāciešu attiecības ar jaunizveidoto latviešu inteliģenci. Vācbaltiešu un latviešu konfrontācijas fonā, kā arī slavofilu filozofijas ietekmē

---

⁸⁶ Sal. Balodis A., *Latvija un latviešu tautas vēsture*, Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, Rīga, 1991, 111. lpp.

⁸⁷ Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga, 2000, 38. lpp.

⁸⁸ Piemēram, 1802. gada 21. aprīlī tika dibināta Tērbatas universitāte jeb Baltijas vāciešu kopīgs izglītības, zinātnes un kultūras centrs.

⁸⁹ Turpat, 41. lpp.

⁹⁰ Sal. Turpat, 42. lpp.

⁹¹ Sal. Turpat, 44. lpp.

tika iesākta Baltijas rusifikācija. Rusifikācijas uzplaukums tika konstatēts *Aleksandra III* valdīšanas laikposmā (*1881-1894*). Baltvācu vēsturnieki un publicisti visādi pretojās pārkrievošanas tendencēm, aizstāvot vācbaltiešu kultūras vērtības un valodu. Piemēram, baltvācu vēsturnieks Teodors fon Šīmans uzsvēra vācu tautas sociālpolitiskās un kultūras ietekmes izšķirošo lomu Baltijā⁹². Tomēr arī rusifikācija nerasniedza savu galveno mērķi - Baltijas vietējo tautu pārkrievošanu. Tā tikai stiprināja baltvācu tautas grupas nacionālo garu.

Neskatoties uz to, ka rusifikācijas spiediens Baltijā sāka mazināties pēc *Nikolaja II* (*1894-1917*) nākšanas tronī, 1905. gada revolūcija bija liels pārsteigums vācbaltiešiem. Pakāpeniski baltvācu muižnieku konfrontācija ar latviešu zemniekiem pārauga bruņotā cīņā. Vācbaltieši sāka piedalīties Krievijas impērijas armijas organizētajās soda ekspedīcijās, kas vajāja revolūcijas dalībniekus. Turklāt tika īstenotas Vācijas kolonizācijas politikas plāni attiecībā uz Baltiju - Kurzemes landmaršals K. Manteifels un Vidzemes landrāts M. fon Zīverss organizēja vācu zemnieku pārceļošanu uz Baltijas muižu teritorijām⁹³. Jāatzīmē, ka tajā periodā attiecības starp latviešiem un vācbaltiešiem sasniedza savu zemāko punktu. Taču vācbaltiešu tautas grupu revolucionārie notikumi tikai saliedēja un stiprināja. Tika dibinātas dažādas kultūras un izglītības organizācijas jeb savienības (vācu valodā: *Vereine*), tika veicināti arī kultūras sakari ar Vāciju, Šveici un Austroungārijas impēriju.

Līdz ar *Pirmā pasaules kara* sākumu 1914. gadā vācbaltiešiem nācās piedzīvot naidpilnu attieksmi pret sevi un savu kultūru – tika slēgtas vācbaltiešu biedrības un vācu valodā iznākošās avīzes, tika diskutēts jautājums par vācu valodas izslēgšanu no sabiedriskās dzīves. 1915. gadā tika atceltas vairākas baltvācu muižnieku privilēģijas.⁹⁴

Pēc 1917. gada februāra revolucionārajiem notikumiem Vidzemes landtāgs pārtrauca savu darbību, un visu varu pilnīgi pārņēma krievu militāras organizācijas, latviešu pašvaldības, kā arī strādnieku un zaldātu iestādes. Tomēr jau *1917. gada 21. augustā* Rīgu ieņēma vācu armija, un *1918. gada 3. martā* saskaņā ar Brestas mieru Vācija pārņēma visu Latvijas teritoriju, kas no vācbaltiešu puses tika uztverts ļoti pozitīvi. Atbalstot Vācijas imperiālistus, baltvācu bruņniecības pārstāvji izteica vēlmi izveidot tagadējās Latvijas teritorijā „vienotu monarhistiski konstitucionālu valsti”⁹⁵ personālūnijā ar Prūsijas karaļvalsti. 1918. gada rudenī baltvācu elitē dzima Baltijas valsts ideja – tika iecerēts apvienot tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijas. Taču 1918. gada novembrī bija lemts piepildīties latviešu un igauņu nacionālajām iecerēm.

Latvijas Republikas neatkarības proklamēšana *1918. gada 18. novembrī* bija vēl viens

⁹² Bez tam Šīmanis apgalvoja, ka bez vāciešu dalības ne viena cita tauta netiks galā ar Baltijas reģiona pārvaldi.

⁹³ Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga, 2000, 59. lpp.

⁹⁴ Piemēram, tika atceltas vācu muižnieku privilēģijas laukos uz zveju, mēdībām un citām nodarbībām.

⁹⁵ Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 63. lpp.

pārsteigums vācbaltiešiem, jo viņi vispār neticēja, ka latviešu tautai izdosies panākt neatkarīgas valsts izveidošanos. *Lielinieku* valdīšanas laikā pretlielinieciskie spēki sašķēlās – vācu elites pārstāvji cīnījās par Baltijas provāciskas valsts ideju, savukārt latvieši aizstāvēja savas nacionālās valsts intereses. Apmēram 20 tūkstoši vācbaltiešu emigrēja uz Vāciju 1919. gadā⁹⁶. Vācbaltiešu attiecības ar latviešiem sarežģījās – **1920. gada 16. septembrī** Latvijas Satversmes sapulce nobalsoja par radikālu *agrāro likumu*, kas paredzēja vācu muižnieku īpašuma ekspropriāciju un tā nodošanu bezzemniekiem⁹⁷. Tomēr vācbaltieši turpināja būt sociālpolitiski aktīvi – viņu vēlēti pārstāvji darbojās Satversmes Sapulcē, Saeimā. Viņi dibināja arī vairākas bezpartejiskas sabiedrības, kuru mērķis bija ne tikai cīnīties ar kādiem Latvijas valdības 1920. gadu sākuma ierobežojumiem, bet arī saglabāt un attīstīt vācbaltiešu etnokulturālo identitāti. 1920. gadu otrajā pusē dzīve Latvijas valstī kļuva mierīgāka un stabilāka, līdz ar to vācbaltiešu neapmierinātība noplaka. **K. Ulmaņa valdības laikā (1934-1940)** vācbaltiešiem atkal nācās piedzīvot dažus ierobežojošos pasākumus, piemēram, vairāku vācu privāto saimniecisko organizāciju likvidēšanu, tomēr Baltijas vācu iedzīvotāji joprojām ieņēma svarīgu vietu Latvijas sociālajā, ekonomiskajā un kultūras dzīvē.

Līdz ar *nacionālsociālistu nākšanas* pie varas *Vācijā* 1933. gadā vācbaltiešu vidū parādījās arī spēcīgi nacisma ideoloģijas piekritēji. 1933. gada martā Latvijā tika nodibināta „Vācu-baltiešu nacionālā partija”, kas vēlāk tika pārdēvēta par „Kustību” (vācu valodā: *Bewegung*).⁹⁸ Baltvācu žurnālā „Baltijas Mēnešburtnīcas” (vācu valodā: „*Baltische Monatshefte*”) tika propagandētas nacionālsociālistu idejas, tika sludināts rasisms un antisemitisms. Ap 1936. gadu tika dibināta baltvācu organizācija „Baltiešu aizsardzība” (vācu valodā: „*Baltenschutz*”), kas bija viens no daudziem Trešā reiha izlūkošanas dienestiem. **1939. gada 28. septembra līgums starp Staļinu un Hitleru**, sakarā ar ko ārpus reiha dzīvojošiem vāciešiem bija „jāatgriežas” uz nacistisko Vāciju, izšķīra baltvācu kopienas likteni. Par piespiedu pārcelšanos uz Lielvāciju 1939. gadā un par to, ka Latvija jāatstāj līdz tā paša gada 15. decembrim, vācbaltieši uzzināja tikai oktobrī. Šajā starplaikā Latvijā tika slēgtas visas vācu skolas, biedrības, apvienības, reliģiskās draudzes un citas organizācijas. Apmēram 51 tūkstotis vācbaltiešu, skumju noskaņu pārņemti, 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā saskaņā ar Hitlera plānu izceļoja no Latvijas un apmetās Vācijas okupētajā Polijas rietumu daļas teritorijā.

1945. gada janvārī, kad sarkanā armija sasniedza Poliju, vācbaltiešiem kārtējo reizi nācās bēgt pajumtes meklējumos. ***Pēc Otrā pasaules kara beigām*** vairākums vācbaltiešu

⁹⁶ Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga, 2000, 67. lpp.

⁹⁷ Sal. Turpat, 68. lpp.

⁹⁸ Sal. Feldmanis I., *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939-1941)*, LU Akadēmiskais apgāds, Rīga, 2012, 12. lpp.

atrada savu jauno „vecu tēvzemi” Vācijas Federatīvajā Republikā un Vācijas Demokrātiskajā Republikā, daļa vācbaltiešu emigrēja uz ASV, Kanādu, Austrāliju un Zviedriju. Vācbaltiešu kopienas problemātika sāka pievērst vairāku vācu, latviešu un krievu vēsturnieku uzmanību.

Turpmākajos gadu desmitos *Latvijas PSR* teritorijā interese par Baltijas vācu minoritāti un vācbaltiešu identitātes problemātiku neizzuda. Kopš 1960.-o gadu sākuma Latvijas PSR teritorijā pēc tautas skaitīšanas datiem tika fiksēta vāciešu iedzīvotāju palielināšanās.⁹⁹ Lai gan padomju varas laikā vācbaltiešiem nācās pilnīgi integrēties krievu sabiedrībā, 1961. gadā Rīgā tika atklāts „Vācu klubs” kultūras sakaru veicināšanai ar Austrumvāciju, kurā tika popularizēta vācu valoda un kultūra. *Latviešu nacionālās atmodas* laikā 1988. gadā Rīgā tika dibinātas „Latviešu-vācu kultūras biedrība” (vācu valodā: „*Deutsch-lettischer Kulturverein*”)¹⁰⁰, dažas vācu kultūras biedrības Dobelē, Liepājā, Valmierā un Saldū, kuru mērķis bija vācu kultūras identitātes stiprināšana. Savukārt 1989. gada maijā dibinātās organizācijas „Atdzimšana” (vācu valodā: „*Wiedergeburt*”) mērķis galvenokārt bija Latvijas PSR dzīvojošo vācbaltiešu sagatavošana emigrācijai uz viņu etnisko dzimteni Vāciju.¹⁰¹ 1995. gadā Valmierā tika atklāts vācu kultūras centrs „Vācu nams”, kura vadītāji organizēja visādus kultūras pasākumus. Pateicoties 1992. gadā nodibinātajam Latviešu un vāciešu kultūras sakaru centram „Domus Rigensis” Latvijas vācu kultūras biedrības saņem gan materiālo, gan garīgo palīdzību no Vācijas puses¹⁰². Lai gan *mūsdienās* vācbaltiešu kopienas tās sākotnējā nozīmē vairs nav, Latvijā joprojām aktīvi darbojas „Latvijas Vācu biedrība” (vācu valodā: *Verband der Deutschen in Lettland*)¹⁰³, „Rīgas Vācu kultūras biedrība” un daudzas citas vācu kultūras organizācijas Liepājā, Daugavpilī un citur, kuras turpina vācu kultūras tradīciju attīstību.

Apkopojot šajā apakšnodaļā analizētos vācbaltiešu kopienas vēsturiskos aspektus, ir jāsecina, ka vācbaltiešu pagātne ir piesātināta ar sarežģītajiem un pretrunīgajiem notikumiem. Šī bakalaura darba ietvaros vēsturiskais konteksts palīdz saprast un interpretēt, kas veidoja Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā atainotās baltvācu kopienas identitātes pamatus un kas izraisīja tās transformāciju laika gaitā. Nākamajā nodaļā tiek apskatīti šī bakalaura darbā izmantotie nozīmīgākie jēdzieni un kolektīvās apziņas elementi.

⁹⁹ 1959. gadā Latvijas teritorijā tika fiksēti 1609 vācieši, 1979. gadā – 3200, 1989. gadā – 3783. [Sal. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga, 2000, 80. lpp.]

¹⁰⁰ 1990. gada maijā biedrība tika pārdēvēta par „Rīgas vācu kultūras biedrību” (vācu valodā: „*Rigaer deutscher Kulturverein*”)

¹⁰¹ Turpat, 82. lpp.

¹⁰² Turpat, 84. lpp.

¹⁰³ Sal. <http://www.verband.lv/index.php?page=verband-der-deutschen-in-lettland-latvijas-vacu-savieniba> [Verband der Deutsche in Lettland]

2. KULTŪRA KĀ KOLEKTĪVĀ REALITĀTES KONSTRUKCIJA

Bakalaura darba otrajā nodaļā tiek analizēti nozīmīgākie pētījumā izmantotie teorētiskie koncepti kultūras antropoloģijas un interkulturālās komunikācijas teorijas kontekstā. Tiek apskatītas kultūras jēdziena dažādas interpretācijas, kolektīvās atmiņas koncepcija, sveštēla un paštēla aspekti, kā arī kultūras antropoloģiskie modeļi kultūras grupu pētīšanā.

2.1. Kultūras jēdziens kultūrantropoloģisko pētījumu kontekstā

Jēdziens *kultūra* dažādos laikos un dažādās sabiedrībās ir ticis interpretēts ļoti atšķirīgi. Kopš Apgaismības laikiem, kad *kultūra* jeb cilvēka gribas un spējas rezultāts tika definēta kā *zinātnes* pretstats, vairāki zinātnieki un filozofi, to skaitā Kants, Voltērs, Herders, Leibnics un citi, mēģināja interpretēt kultūras parādību katrs saskaņā ar saviem uzskatiem. No tā var secināt, ka *kultūras* jēdziena skaidrojums ir atkarīgs no vēsturiskajiem apstākļiem, zinātnes nozares, kultūras vērtību sistēmas, konteksta un aprakstītāja jeb definētāja pārlicības un nostājas.

Pazīstamā austriešu anglistikas, literatūras un kultūras pētniece *Aleida Asmane* (vāc.: *Aleida Assmann*) savā grāmatā „Ievads kultūras zinātnē”¹⁰⁴ apkopo dažādas kultūras jēdziena interpretācijas. Pirmkārt, ar kultūru mēdz apzīmēt kopšanu, audzēšanu, kas ir saistīts ar latīņu vārdu „colere” (kopt). Te var būt domāta gan cilvēka radītajos apstākļos izaudzēta mikroorganismu kolonija, gan laboratorijas apstākļos ārpus dzīva organisma audzēts šūnu kopums. Otra nozīmju grupa ir kultūra kā kvalitāte, atbilstība normām, pilnīgums kādā darbības vai zināšanu sfērā, piemēram, darba kultūra, galda kultūra, valodas kultūra u. c. Treškārt, kultūru var definēt kā kaut kādu ģeogrāfisko, politisko vai nacionālo veidojumu ar kopīgu vēsturisku fonu valodu, mentalitāti, kultūru, kā arī noteiktu dzīvesveidu. Ceturtkārt, kultūras jēdzienu var attiecināt uz visu, kas saistīts ar cilvēka dzīvi. Visu, kam ir pieskārusies cilvēka roka, var saukt par kultūru, bet te pastāv indifferences bīstamība. Ja kultūras jēdzienam nav pretstata un par kultūru var nosaukt jebko, tad šim jēdzienam nemaz nav vērtības. Tas ir tā sauktais kultūras „plašais” jēdziens. Kultūrai ir arī „šaurais” jēdziens, proti, augstāko sabiedrības slāņu privilēģija jeb elitārā kultūra, kas attīstījās buržuāzijas uzplaukuma laikmetā 19. gadsimtā līdz 20. gadsimta vidum. Kultūru var interpretēt arī kā cilvēcisko dziņu vai kaislību savaldīšanu jeb civilizāciju. Šajā gadījumā civilizācija nozīmē - ilgstošs audzināšanas darbs ne vien fiziskajā, bet arī garīgajā ziņā. Turklāt pastāv arī kritiskais jeb „auratiskais” kultūras jēdziens, ko definēja Frankfurtes skolas pārstāvji *Teodors Adorno* un *Valters*

¹⁰⁴ Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 5

Benjamins. Kultūra, pēc viņu domām, ir „aura” jeb reliģiski daiļais spēks, kas tiek pretnostatīts ne tikai masu jeb populārās kultūras produktiem, bet arī buržuāzijas elitārajam kultūras jēdzienam.

Šajā bakalaura darbā kultūras jēdziens tiek lietots, balstoties uz tā interpretāciju kultūras antropoloģijas pētījumu kontekstā. Piemēram, vācu interkulturālās komunikācijas un psiholoģijas pētnieks **Gerhards Malecke** definē kultūru kā noteiktu konceptu, pārliecību, nostāju, vērtību orientāciju sistēmu, kura izpaužas cilvēku uzvedībā un rīcībā, kā arī viņu „saražotajos” materiālajos un garīgajos „produktos”. Citiem vārdiem sakot, kultūra ir veids, kā cilvēki dzīvo un tas, ko viņi paši rada.¹⁰⁵ Pie tam Malecke interpretē kultūras jēdzienu kā cilvēku grupu, kuras locekļiem ir kopīgas pārliecības, kopīga nostāja un vērtību sistēma. Tas ļauj secināt, ka jebkuru cilvēku sabiedrību var vienlaicīgi apskatīt no divām pusēm. Raugoties no mūsu puses, vienai kultūrai piederīgajiem, mums *ir* (vāc.: *wir haben*) kultūra. Raugoties no kādas citas tautas puses, mēs *esam* (vāc.: *wir sind*) kultūra.¹⁰⁶

Ievērojamais vācu interkulturālās psiholoģijas un komunikācijas pētnieks **Aleksandrs Tomass** ar kultūru saprot universālu orientācijas sistēmu, kas ir raksturīga kādai konkrētai sabiedrībai, organizācijai vai grupai, un kura specifisku simbolu veidā tiek pārmantota no paaudzes paaudzē.¹⁰⁷ Jāpiemin, ka Tomass ir izstrādājis zinātnisko „kultūras standartu” konceptu, ar kura palīdzību var definēt un sistematizēt ar konkrētas kultūras vērtību sistēmu saistītus tipiskas uzvedības veidus.

Vienu no jaunākajām kultūras jēdziena interpretācijām ir piedāvājis nīderlandiešu sociālantropologs **Gērts Hofstede**, kurš nosauc kultūru par „**mentālo programmu**” (angl.: „software of the mind”, vāc.: „mentale Software”)¹⁰⁸, salīdzinot to ar datora galveno sastāvdaļu jeb programmatūru. Attiecinot šo definīciju uz indivīdu, kultūru var izprast kā tā „iekšieni”, kas ietver cilvēka domāšanas, jūtu, kā arī potenciālas rīcības modeli, kas tiek iemācīta, sākot no bērnības, visas dzīves gaitā. Aplūkojot kultūru jeb mentālo programmu kā noteiktas sabiedrības „iekšieni”, var teikt, ka **kultūra** ir „garīga kolektīva programma, kas piemīt kādai noteiktai cilvēku grupai vai kategorijai, un kas atšķir to no kādas citas cilvēku kopienas.”¹⁰⁹ Hofstede uzsver, ka „kultūra vienmēr ir kolektīvs fenomens, jo cilvēks to vismaz daļēji dala ar cilvēkiem, kuri dzīvo vai ir dzīvojuši tajā pat sociālajā vidē, t. i. tur, kur šī kultūra ir tikusi apgūta.”¹¹⁰ Saskaņā ar Hofstedi ar jēdzienu *kultūra* ne tikai var apzīmēt

---

¹⁰⁵ Sal. Maletzke G., *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996, S. 15

¹⁰⁶ Turpat

¹⁰⁷ Sal. Thomas A., *Handbuch Interkulturelle Kommunikation. Band 1*, Hubert & Co, Göttingen, 2005, S.22

¹⁰⁸ Hofstede G., *Lokales Denken, globales Handeln. Kulturen, Zusammenarbeit und Management*, Nördlingen, 1997, S. 3

¹⁰⁹ Turpat, S. 3

¹¹⁰ Turpat, S. 4

kādas grupas „gara kolektīvo programmu”, bet arī pašu cilvēku grupu, kuru apvieno viena kopīga „mentālā programma”.¹¹¹

Arī amerikāņu antropologs *Ričards Brislins* ar jēdzienu *kultūra* apzīmē indivīdu kopumu vai kādu noteiktu grupu ar kopīgām pārliecībām, vērtībām, ar kopīgu pieredzi un vēsturisko fonu.¹¹²

Šī pētījuma kontekstā autore izmantos abas iepriekš minētās *kultūras* jēdziena interpretācijas, analizējot Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens” atainotās vācbaltiešu kopienas kultūru jeb „kopīgo mentālo programmu”, kā arī pašus vācbaltiešus kā noteiktu kultūras grupu.

2.2. Kolektīvās atmiņas nozīme kolektīvajā pašapziņā kultūrantropoloģisko pētījumu kontekstā

Pēdējā gadsimta laikā atmiņas problemātika kļuva ārkārtīgi nozīmīga, pētot atsevišķa cilvēka pašapziņu, kā arī dažu kultūras grupu un nāciju apziņu. Atmiņas fenomenam pievēršas dažādu zinātņu un uzskatu pārstāvji, piemēram, neirologi, psihologi, psihoanalītiķi, sociologi, vēsturnieki, politologi, kā arī literatūras un mākslas pētnieki. Līdz ar to „atmiņu” var noteikti uzskatīt par starpdisciplināru pētījumu objektu.

Atmiņai ir svarīga un izšķiroša loma cilvēka vai sabiedrības identitātes veidošanās procesā. Indivīds jeb „*es*” vienmēr ir kādas etniskās, sociālās, reliģiskās, politiskās, lingvistiskās, vecuma, kultūras vai citas grupas (vai vienlaicīgi vairāku grupu) jeb „*mēs*” sastāvdaļa. „*Es*” identitātes pamatos vienmēr būs kaut kādi „*mēs*” identitātes elementi. „*Mēs*” pats par sevi nav vienveidīgs fenomens, bet arī sastāv no vairākām atsevišķām „*mēs*”-vienībām, kas bieži vien var pilnīgi vai daļēji pārklāties. Citādi „*mēs*” var nosaukt par piederībām pie kaut kādām sabiedrībām. Piederība var būt netīša, piemēram, pie ģimenes, paaudzes vai nācijas, kā arī patvaļīga, piemēram pie kaut kādas interešu grupas. „*Mēs*” kopienām, kuras *mēs* veidojam vai kuras *mēs* paši izvēlamies, ir dažāda loma mūsu dzīvē. Dažām „*mēs*” grupām indivīds var piederēt visu mūžu, citām – tikai kaut kādu laiku sprīdi¹¹³.

Pēc analogijas spriežot, atsevišķa cilvēka atmiņa vienmēr iekļaujas kādas lielākas grupas atmiņā. Katram cilvēkam piemīt sava unikāla atmiņa, kura ir balstīta uz viņa personīgo pieredzi un konkrētām atmiņām. Indivīda atmiņa jeb individuālā atmiņa veidojas ciešā apmaiņā ar dažādām „*mēs*” grupām, kas var būt saistītas vai izslēgt viena otru. Katrai „*mēs*” grupai arī piemīt atmiņa, proti, kolektīvā atmiņa, kura sastāv no grupas kopīgajām atmiņām.

¹¹¹ Hofstede G., *Lokales Denken, globales Handeln. Kulturen, Zusammenarbeit und Management*, Nördlingen, 1997, S. 12

¹¹² Sal. Maletzke G., *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996, S. 16

¹¹³ Sal. Assmann A., *Soziales und kollektives Gedächtnis.*, S.1 [www.bpb.de/system/files/pdf/0FW1JZ.pdf]

Šīs atmiņas veidojas no kādai konkrētajai grupai īpaši svarīgiem notikumiem, kas atstājuši dziļu emocionālo iespaidu uz grupas pārstāvjiem. Ar regulāras atcerēšanās palīdzību tiek stiprināta grupas identitāte, un otrādi, grupas identitāte stiprina noteiktas atmiņas, kas tiek nodotas no paaudzes paaudzē un tādā veidā pārvēršas par grupas stabilo atmiņu¹¹⁴.

Runājot par kolektīvās atmiņas fenomenu, sākumā ir jāaplūko tās jēdziens. Viens no pirmajiem, kas padziļināti sāka pētīt atmiņu vispār un tās daudzveidīgos aspektus, bija franču sociologs **Moriss Halbvahss** (*Maurice Halbwachs*). Saskaņā ar Halbvahsa uzskatu, kolektīvā atmiņa ir kādas cilvēku grupas kopīgais (kolektīvais) atmiņas veidojums pretstatā atsevišķas personas individuālajam atmiņas veidojumam. Kolektīvā atmiņa veidojas pagātnes un tagadnes savstarpējās mijiedarbības procesā, un tā realizējas sociālajos un kultūras kontekstos.¹¹⁵ Tādējādi kolektīvā atmiņa veido grupas komunikācijas ietvarus jeb komunikācijas pamatus, kuri nodrošina un ietekmē saskarsmi starp šīs konkrētās grupas piederīgajiem. Pēc Halbvahsa domām, kolektīvā atmiņa ir no vienas puses, atsevišķa indivīda atmiņa, kas rodas un īstenojas sociālkultūras sfērā, un, no otras puses, kolektīvā atmiņa ir pagātnes un tagadnes savstarpējā mijiedarbība kādas sociālās vai kultūras grupas ietvaros komunikācijas, interakcijas gaitā, kā arī medijos un institūcijās.¹¹⁶

Ievērojamā vācu atmiņas fenomena pētniece **Aleīda Asmane** grupas atmiņas veidojumu iedala **sociālajā** un **kolektīvajā atmiņā**. Asmane apgalvo, ka **sociālā** atmiņa ir ar daudz īsāku noturību laikā ziņā un svarīgas atceres pēc kāda noteikta laika perioda izzūd. Turpretī **kolektīvā** atmiņa ir stabila, tā var pastāvēt un saglabāties daudz ilgāku laiku nekā sociālā atmiņa. **Sociālā** atmiņa izpaužas komunikācijā, piemēram, sarunā, un pastāv tik ilgi, cik ilgi dzīvo atmiņas nesēji ar kopīgu sociālo pieredzi, kaut arī atšķirīgiem pasaules uzskatiem. **Kolektīvā** atmiņa ir viennozīmīga, tas nozīmē, tā balstās uz vienu vienīgu perspektīvu. Var teikt, ka sākotnējie mentālie tēli kļūst par ikonām, savukārt kādreiz stāstītais - par mītiem, kuri nostiprinās grupas apziņā kā noteiktas pārlicēbas un tādā veidā pārtop par kolektīvo atmiņu. Šīm pārlicēbām vairs nepiemīt vēsturiskais konteksts, un tās vairs nav piesaistītas konkrētiem laika un telpas apstākļiem. Atraujoties no sākotnējiem nosacījumiem, šīs pārlicēbas un domas kā no laika un telpas neatkarīgas parādības tiek nodotas no paaudzes paaudzē.¹¹⁷ Jo ilgāk šīs pārlicēbas tiek lietotas grupas komunikācijā un atbilst grupas vērtībām un mērķiem, jo ilgāk tās pastāvēs dažu paaudžu grupas apziņā.

Vēl viena svarīga kolektīvās atmiņas forma, kura pieder pie ilgtermiņa atmiņas veida ir **kultūras atmiņa**. Sintezējot vācu mākslas vēsturnieka un kultūras pētnieka Ebi Varburga

¹¹⁴ Sal. Turpat, S. 2

¹¹⁵ Weiß S., *Maurice Halbwachs „Konzept des „kollektiven Gedächtnisses““, Tabularasa, Erschienen in Ausgabe: No 90 (08/2013)* [http://www.tabularasa-jena.de/artikel/artikel_4913/]

¹¹⁶ Sal. Turpat

¹¹⁷ Sal. Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 188

(Aby Warburg) teoriju par kultūras objektivācijām (vācu valodā: *kulturelle Objektivationen*) un franču sociologa Morisa Halbvahsa kolektīvās atmiņas jēdzienu, vācu ēģiptologs un kultūras zinātnieks *Jans Asmans* (*Jan Assmann*) ir izstrādājis kultūras atmiņas koncepciju, mēģinot tajā apvienot atmiņu (*tagadnieciskoto* pagātņi), kultūru un grupu (sabiedrību). Saskaņā ar Asmana teoriju, kultūras atmiņa ir kolektīvās atmiņas forma, kas ir balstīta uz tā sauktajām „atmiņas figūrām” (vācu valodā: *Erinnerungsfiguren*) jeb liktenīgiem pagātnes notikumiem, kuri tiek uzturēti un saglabāti *kulturācijas* (kultūras veidošanās, vācu valodā: *kulturelle Formung*) un institucionalizētās komunikācijas procesā. *Kulturācijas* mediji ir teksti, rituāli un pieminekļi, savukārt kā institucionalizētās komunikācijas medijus var minēt pieminēšanu, recitēšanu un pārdomāšanu.¹¹⁸ Kultūras veidošana un institucionalizētā komunikācija norisinās ikdienā. Ikdienas komunikācijas gaitā svētki, rituāli, eposi, dzejoļi, dziesmas, tēli, caur kuriem izkristalizējas kolektīvā pieredze, veido tā sauktās „laika salas”, kas pakāpeniski izplešas kopienas „retrospektīvās pārdomāšanas” atmiņu telpā¹¹⁹. Šī *atmiņu telpa* ir bāze kolektīvajai pieredzei un kultūras atmiņai.

Kā īpašu atmiņas veidu, kas arī saistās ar kolektīvo apziņu, *Aleīda Asmane* izceļ *traumu* jeb *traumatisko atmiņu*. Trauma ir daļēji apzināta pasīvas atmiņas daļa, kuras cēlonis var būt kāds neizprotams, pazemojošs, sāpīgs un dzīvi apdraudošs pārdzīvojums. Tā kā šis pārdzīvojums, kā parasti, atstāj dziļu emocionālu iespaidu, un, tā kā šī trauma traucē indivīda vai kādas grupas identitātes attīstībai, šīs traumatiskās atceres tiek nošķeltas no apziņas un iekapsulētas zemapziņā¹²⁰. Jāatzīmē, ka trauma var ietekmēt ne tikai atsevišķu cilvēku vai kādu grupu, bet arī ilglaicīgi iedarboties uz nākamajām paaudzēm. Turklāt traumatiskās atmiņas pārmantošanas process lielākoties notiek neapzināti. Visspilgtākais piemērs kolektīvajai traumai ir atmiņas par holokaustu. Holokaustu pārcietušajiem un viņu pēctečiem līdz pat 1980.-iem gadiem, kad Rietumu sabiedrībā sāka aktīvi apspriest holokausta jautājumu, traumatiskās atceres saglabājās zemapziņā.

Apkopojot šajā apakšnodaļā apskatīto, var secināt, ka kolektīvās apziņas ietvaros kolektīvās atmiņas fenomens ieņem ļoti svarīgu vietu. Pētot kādas etniskās, sociālās, reliģiskās vai kultūras grupas kolektīvo atmiņu, ir iespējams atklāt šīs noteiktās grupas identitātes pamatus. Šī pētījuma empīriskajā (ceturtajā) nodaļā, balstoties uz Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijas tekstu, tiek analizēta vācbaltiešu kolektīvā atmiņa kā nozīmīgākā baltvācu kopienas kolektīvās apziņas sastāvdaļa.

---

¹¹⁸ Sal. Assmann J., *Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität.*, 1988, S. 12 [http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1895/1/Assmann_Kollektives_Gedaechtnis_1988.pdf]

¹¹⁹ Sal. Turpat

¹²⁰ Sal. Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 190

2.3. „Svešā” izpratne interkulturālās komunikācijas kontekstā

Interkulturālās komunikācijas teorijas ietvaros viens no svarīgākajiem jēdzieniem ir *svešais*. Šo jēdzienu nav iespējams definēt viennozīmīgi, jo tā izpratne ir atkarīga no konteksta. Vācu interkulturālās komunikācijas pētnieks **Ortfrīds Šefters** (vāc.: *Ortfried Schöffter*) savā rakstā „Svešā izjūtas veidi” ir mēģinājis klasificēt jēdziena *svešais* (vāc.: „*Das Fremde*”) lietojumu:

- Svešais kā *ārējais*, kas saistīts ar ārzemniecisko vai savējo, telpiski pieejamo vai nepieejamo.
- Svešais kā *svešādais*. Te svešais apzīmē kaut ko pašam indivīdam vai kaut kādai indivīdu grupai anomālo, anormālo, nepiederīgo, nepierasto.
- Svešais kā vēl *nepazīstamais*. Šajā kontekstā *svešā* fenomens rodas tad, kad cilvēks mēģina iepazīties ar kādu citu, viņam neierastu kultūru. Tātad te svešais izpaužas kā savstarpējās sazināšanās (ar citai kultūrai piederīgo) rezultāts. Svešais jeb nepazīstamais šajā ziņā ir pieejams, sasniedzams.
- Svešais kā *neizpētāmais*, citiem vārdiem sakot, svešais kā kaut kas transcendentāls, ārpusējs un nepieejams tam, kas mēģina iepazīties ar citu, sev nepierastu kultūru.
- Svešais kā *biedējošais*. Svešais kā pretstats drošībai, kuru cilvēks izjūt, atrodoties „savās mājās”, piemēram, kopienā, pie kuras viņš pieder.¹²¹

Jāatzīmē, ka ievērojamais mūsdienu vācu interkulturālās komunikācijas pētnieks un sociologs **Gerhards Malecke** savā darbā „Interkulturālā komunikācija. Interakcija starp dažādu kultūru pārstāvjiem.” (vāc.: „*Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen.*”) arī min šo *svešā* klasifikāciju un, pateicoties tieši Maleckes pētījumiem par *svešā* un *savējā* nozīmīgumu sabiedrībā un kultūrā, Ortfrīda Šeftera *svešā* interpretācija ir ieguvusi popularitāti interkulturālās komunikācijas diskursā.

Bakalaura darba kontekstā, balstoties uz Z. fon Fēgezaka romānu cikla „Baltiešu gredzens” tekstu, autore analizē, kādā veidā izpaužas *svešā* koncepts vācbaltiešu kopienas problemātikā.

2.4. „Sveštēla” un „paštēla” jēdzieni interkulturālās teorijas kontekstā

No iepriekšminētā Ortfrīda Šeftera citāta var secināt, ka pastāv kaut kas „mūsējais” un „viņējais”, kaut kas „tuvs” un „tāls”, kaut kas „pieejams” un „nepieejams”, kaut kas „normāls” un „anormāls”, kaut kas „pierasts” un „nepierasts”, tātad - „*savējais*” un „*svešais*”.

¹²¹ Schöffter O., *Modi des Fremderlebens*, in: Schöffter O. (Hrsg.) *Das Fremde. Erfahrungsmöglichkeiten zwischen Faszination und Bedrohung*, Opladen, 1991, S.11-42, S. 14 http://ebwb.hu-berlin.de/team/schaeffter/downloads/III_19_Modi_des_Fremderlebens_Endv.pdf

Saskarsmē ar citai grupai vai kategorijai piederīgajiem cilvēki vadās no tā, ka tiem ir tādi paši mērķi, tādi paši priekšstati par pasauli. Lielākoties cilvēki uzskata, ka citiem ir jāuzvedas tāpat, kā uzvedas viņi paši, nonākot attiecīgos apstākļos. Tieši te slēpjas starpkultūru komunikācijas nesaprašanās cēlonis. Sazinoties ar citai kopienai piederīgajiem, cilvēki balstās uz savas grupas kolektīvajiem pasaules uzskatiem un pārlicībām. Mums ir noteikti priekšstati par savu kultūru, un mums ir arī noteikti priekšstati par kādu citu, mums svešu kultūru.

Saskaņā ar vācu interkulturālās komunikācijas pētnieka **Gerharda Maleckes** sveštēla un paštēla teoriju mums kā cilvēku kopienai ir noteikts tēls, kas ir veidots no mūsu pašu uzskatiem par sevi un ir nozīmīgāka mūsu identitātes daļa. Tas, ko mēs par sevi domājam, kā sevi redzam un saprotam, ir mūsu **paštēls**. Savukārt tāds tēls, kas veidojas par mums no citu grupu uzskatiem, ir **sveštēls**.¹²²

Runājot par **svešo** socioloģijas ietvaros, šī pētījuma kontekstā ir interesanti arī pieminēt jēdzienus **ingroup**¹²³ jeb savējā grupa un **outgroup**¹²⁴ jeb svešā grupa. „Ingroup” apzīmē kopienu, kurā visi locekļi dzīvo saskaņā ar kopīgiem likumiem, ar kopīgu sociālo kārtību, valdību un ekonomiku. „Outgroup” savukārt atrodas „aiz robežas” un visbiežāk kā kaut kas neierasts, svešs tiek noraidīts un ienīsts.¹²⁵

Izmantojot **sveštēla** un **paštēla**, kā arī **savas** un **svešas** grupas konceptus, bakalaura darba empīriskajā (ceturtajā nodaļā) pētījuma daļā tiek analizēta Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens” atspoguļotā vācbaltiešu kopiena.

2.5. Kultūras antropoloģiskie modeļi kultūras grupu pētīšanā

Starpkultūru komunikācijas teorijā noteiktu cilvēku grupu vai sabiedrību raksturošanai bieži tiek izmantoti kultūrantropoloģiski modeļi. Viens no pazīstamākajiem šāda veida modeļiem ir tā sauktā „**sīpola**” **diagramma** jeb kultūras „**sīpola modelis**”, kurš grafiski attēlo kultūras grupas struktūru kā sīpola - no vairākiem slāņiem sastāvošu - šķērsgriezumu. Šī darba pētījumā autore balstīsies uz diviem šādiem modeļiem.

Viena no populārākajām un bieži lietotajām „slāņu metodēm” ir **Gērtas Hofstedes** „**sīpola**” **diagrammas modelis**, kurš sastāv no četriem slāņiem. Ārējais, vislabāk pamanāmais slānis satur **simbolus** – vārdus, žestus, attēlus vai objektus, kuri ir īpaši nozīmīgi tikai kādai

¹²² Maletzke G., *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996, S. 16

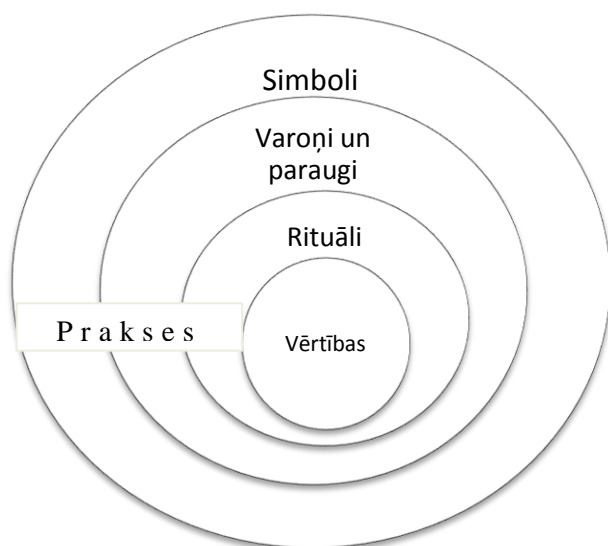
¹²³ McLeod S.A., *Simply Psychology; Social Identity Theory*, 2008 [http://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html]

¹²⁴ Turpat

¹²⁵ Sal. Maletzke G., *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1996, S. 32

noteiktai kultūras grupai piederīgiem cilvēkiem.¹²⁶ Pie simboliem pieder, piemēram, apģērbs, matu sakārtojums, karogi, statusa simboli, valodas lietojums, ēdieni, uzrunas formas, tituli, arhitektūras pieminekļi, krāsu lietojums, suvenīri utt. Tā kā simboli nav pastāvīgi, var teikt, ka tie atklājas caur sengrieķu filozofa Hēraklīta sentenci „viss plūst un mainās”¹²⁷. Simbolu attīstības un transformācijas process norisinās diezgan strauji. Attiecīgās kopienas kultūras simboli ir viegli saskatāmi arī citām kultūrām piederīgajiem, līdz ar to tie var būt atdarināti un imitēti.

„Sīpola” diagrammas otro slāni veido *varoņi* un *paraugi*. Tie var būt gan dzīvi, gan miruši, reāli vai fiktīvi tēli, kuriem piemīt attiecīgajā kultūras grupā augstu vērtētas īpašības vai izturēšanās veids.¹²⁸ Vārdu sakot, tie ir uzvedības paraugmodeļi, kuri it kā iemieso noteiktas kultūras grupas vērtības. Piemēram, par „emo” subkultūras varoņiem jeb paraugiem var nosaukt tādas populāras rokgrupas kā „My Chemical Romance”, „Paramore”, kā arī vācu izcelsmes grupu „Tokio Hotel”. Šo grupu dziesmās tiek apdziedāta smalko jūtu un emociju pasaule, kas emo subkultūras kontekstā tiek atzītas par pamatvērtībām.

G. Hofstede's „sīpola” diagramma, 1991. g.

Hofstede's „sīpola” diagrammas trešais slānis ir *rituāli* – kolektīvas darbības, kuras attiecīgajā kultūrā tiek uzskatītas par sociāli nepieciešamām, kaut arī tām nav būtiskas lomas konkrētu mērķu sasniegšanā.¹²⁹ Pie rituāliem pieder, piemēram, valsts vai reliģisku svētku svinēšana, uzrunas veidi, sasveicināšanās, kāzas, bēres, iniciācijas, tautas vai sakrālie rituāli, politiskās, kā arī sabiedriskās apspriešanas sanāksmes.

Gan simboli, gan varoņi un paraugi, gan rituāli manifestējas caur noteiktām attiecīgās kultūras grupas *praksēm* jeb darbībām. Tieši pateicoties praksēm, šīs kultūras raksturīgākas

¹²⁶ Turpat, S.7 [D.Volkinšteines tulkojums]

¹²⁷ Grieķu val. - „Panta rei”

¹²⁸ Turpat, S.8 [D.Volkinšteines tulkojums]

¹²⁹ Turpat [D.Volkinšteines tulkojums]

izpaušmes ir saskatāmas citu kultūru pārstāvjiem. Taču kādas kultūras simbolu, varoņu un rituālu kultūrspecifiskā nozīme ir izprotama tikai šai kultūrai piederīgo lokā.

„Sīpola” diagrammas centrālā, pati dziļākā sastāvdaļa - **vērtības** - veido jebkuras kultūras grupas kodolu. Atšķirībā no iepriekš minētajiem slāņiem vērtības nav pamanāmas vērotāja acīm. Hofstede atzīmē, ka vērtības ir tādas vispārīgas tendences un tādi noteikti apstākļi, kurus šīs sabiedrības locekļi atzīst par labākajiem un uzskata par visvērtīgākajiem uz citu tendenču un apstākļu fona. Var teikt, ka vērtības ir vispārējas tendences dot priekšroku zināmiem apstākļiem salīdzinājumā ar citiem. Vērtības dod mums iespēju orientēties izjūtu galējībās, respektīvi, ļauj mums saprast, kādas izjūtas pieder pie negatīva pola un kādas pie pozitīva. Vērtības satur informāciju par to, kas ir labs un kas ir ļauns, kas ir bīstams un kas ir drošs, kas ir skaists un kas ir neglīts, kas ir aizliegts un kas ir atļauts, kas ir iracionāls un kas ir racionāls.¹³⁰ Tā kā ar vērtību problemātiku nodarbojas dažādu nozaru un uzskatu pētnieki, ir vērts minēt arī vācu kultūras pētnieces Edītes Brošinski-Švābes vērtību koncepcijas interpretāciju. Brošinski-Švābe uzsver, ka vērtības ir izteikti kultūrspecifiskas. Kultūras savā starpā atšķiras ar to, kas katrā no tām tiek uzskatīts par vērtīgu. Rietumu individuālistiskajās kultūrās augstu vietu vērtību sistēmā ieņem materiālā labklājība, savukārt afrikāņu kultūrās nozīmīgākas ir sociālās vērtības (ģimenei tiek piešķirta augstāka vērtība kā naudai). Savukārt Āzijas kultūrās svarīgas ir tādas vērtības kā respekts, savstarpēja cieņa un harmonija, vecāko godināšana bet, piemēram, islāma zemēs tiek ļoti augstu vērtēts gods un lepnums.¹³¹

Lielākoties indivīda pamatvērtību sistēma veidojas jau agrīnajos pusaudžu gados, precīzāk sakot, no desmitiem līdz divpadsmitiem gadiem. Šo periodu, kad neapzināti tiek uzņemta svarīgākā un turpmākai dzīvei nepieciešama informācija no apkārtējās vides, nīderlandiešu sociologs Hofstede dēvē par „absorbcijas jeb uzsūkšanas laika posmu”¹³². Tātad šajā laikā pakāpeniski veidojas katra cilvēka „sīpola diagramma”, kur valoda ir simbols, kur, piemēram, šī indivīda ģimenes locekļi ir viņa varoņi jeb paraugi un rituāls - kā noteikta uzvedība pie galda. Pēc šī „absorbcijas” posma cilvēka prāts pamazām pāriet jau pie apzināta mācīšanās veida, kuras procesā lielāks uzsvars tiek likts uz praksēm jeb darbībām.

Citu pētnieku viedokļi par „sīpola” diagrammas atsevišķu slāņu saturu nedaudz atšķiras. Britu psiholoģe un lingviste **Helēna Spensere-Outeja** (*Spencer-Oatey*) piedāvā savu kultūrantropoloģisko modeli noteiktu cilvēku sabiedrību raksturošanai. Tas, tāpat kā Hofstedes modelis, sastāv no četriem līmeņiem, kuri savstarpēji ietekmē viens otru. Ja ar Hofstedes „sīpola” diagrammas palīdzību var atklāt drīzāk kādu kultūras grupu un tās

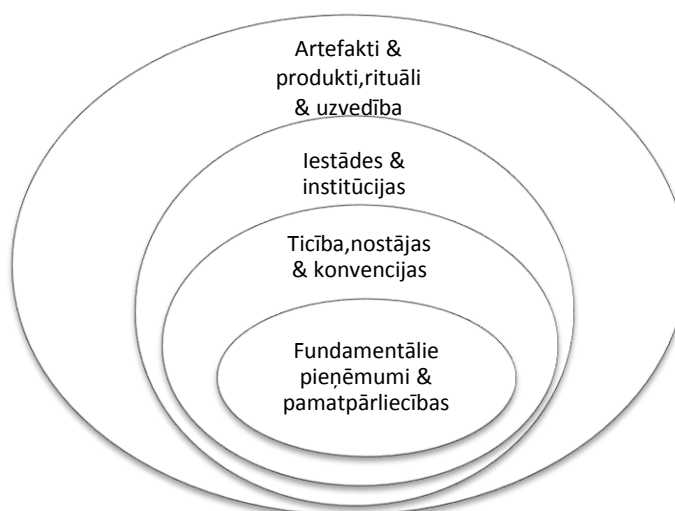
¹³⁰ Hofstede G., *Lokales Denken, globales Handeln. Kulturen, Zusammenarbeit und Management*. Nördlingen, 1997, S. 8

¹³¹ Sal. Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, 2011, S. 177

¹³² Turpat, S. 9

raksturīgākās manifestācijas, tad Spenseres-Outejas „sīpola” modelis orientējas vairāk uz kādas nacionālās valsts vai lielas organizācijas kultūras pētīšanu.

Spenseres-Outejas „sīpola” diagrammas pašā centrā atrodas *fundamentālie pieņēmumi*, *pamatvērtības* un *pamatpārliecības*, kas nav saskatāmi šīs kultūras nepiederīgajiem. Tās veido katras cilvēku sabiedrības kultūras kodolu. Fundamentālie pieņēmumi ir vispārēju orientāciju sistēma, kas ietver pamatuzskatus par pasauli, cilvēkiem un sabiedrību. Gadījumā, ja šīs pamatvērtības kādā cilvēku sabiedrībā tiek mainītas, neizbēgami notiek izmaiņas arī citos sīpola diagrammas slāņos.¹³³ Zinot galvenās attiecīgās nacionālās kultūras nesēju pamatpārliecības un pamatvērtības, var izprast viņu rīcības veidu. Ņemot par piemēru Norvēģijas sabiedrību, var analizēt, kā norvēģu pamatpārliecības izpaužas visos Spenseres-Outejas „sīpola” diagrammas slāņos. Piemēram, viena no galvenajām Norvēģijas vērtībām ir vienlīdzība. Norvēģu pamatpārliecība ir, ka visi cilvēki, neatkarīgi no dzimtas, tautības un sociālās izcelsmes ir vienlīdzīgi.¹³⁴

H. Spenseres-Outejas „sīpola” diagramma, 1999. g.

Otrais slānis ietver kādai noteiktai cilvēku kopienai piemītošo specifisko *nostāju*, *religīzo pārliecību* vai *uzvedības konvenciju kopumu*. Ar jēdzienu „konvencijas” tiek izprasti koncepti par pareizo uzvedību, kas ir kopīgi vienai cilvēku grupai konvencionāli jeb pēc vienošanās. Citiem vārdiem sakot, tie ir kolektīvi priekšstati par uzvedības modeļiem, kas atbilst kādas grupas tradīcijām un gaidām. Šī konvencionālā (pēc vienošanās) uzvedības kodeksa neievērošana un neatbilstība normām tiek uzskatīta par „svešu” un var novest pie izslēgšanas no svarīgām sabiedriskajām jomām vai vispār pie izslēgšanas no sabiedrības. Tā kā norvēģiem ir izteiktas antipātijas pret sociālo hierarhiju, viņu sabiedrībā ir jāievēro tā

¹³³ Schugk M., *Interkulturelle Kommunikation. Kulturbedingte Unterschiede in Verkauf und Werbung*, Verlag Franz Vahlen, München, 2004, S. 39

¹³⁴ Sal. Moulis Dž., *Biznesa kultūra un etiķete Eiropas valstīs*, Jāņa Rozes apgāds, Rīga, 2003, 100. lpp.

sauktie „*Jantes likumi*” - savdabīgie satīriski formulētie vispārējās vienlīdzības „baušļi”, pēc kuriem nevienam nedrīkst iedomāties sevi gudrāku, labāku vai svarīgāku par pārējiem.¹³⁵

H. Spenseres-Outejas „sīpola” modeļa trešajā slānī ietilpst kādas noteiktas sabiedrības *iestādes* un *institūcijas*. Tās var būt gan politiskās, gan sociālās, gan ekonomikas iestādes. Tās var būt izpildvaras, juridiskās un likumdošanas varas institūcijas vai dzīves organizācijas formas. Izejot no tā, ka Norvēģijas sabiedrībā visiem jābūt vienlīdzīgiem, var teikt, ka šajā valstī ir manāmas izteiktas demokrātijas izpausmes: gan likumdošanā, gan institūcijās, gan valsts līmenī (piemēram, Ministru padomē premjerministram ir tādas pašas tiesības kā pārējiem kabineta locekļiem), gan ikdienas dzīves organizācijā (būdami tolerantī pret ārzemniekiem, norvēģi labprāt organizē bezmaksas norvēģu valodas kursus iebraucējiem un dažādos veidos atbalsta viņu integrāciju).¹³⁶

Ārējo, vislabāk citu kultūru pārstāvjiem pamanāmo slāni veido *artefakti* un *produkti*, *rituāli* un *uzvedības modeļi*. Norvēģijas kultūrai piederīgo pamatvērtība – vienlīdzība – izpaužas, piemēram, norvēģu manierē uzrunāt (lielākoties) visus cilvēkus gan lietišķās, gan sabiedriskās diskusijās uz „tu” bez jebkādas pieklājības formas.¹³⁷ Par vēl vienu vienlīdzības manifestāciju norvēģu sabiedrībā var minēt 2013. gada vasara Norvēģijas valdībā apstiprināto ierosinājumu ieviest obligāto militāro dienestu arī sievietēm no 2015. gada, lai tādā veidā pilnībā realizēt dzimumu vienlīdzību.¹³⁸

Nemot vērā iepriekšminēto, var secināt, ka „sīpola” diagrammas modeļu pielietojums starpkultūru komunikācijas kontekstā kultūru pētniecībā ir universāls, jo ar to palīdzību ir iespējams raksturot, izskaidrot un analizēt jebkuru kultūras grupu vai nacionālās valsts sabiedrību, vismaz to ārējās izpausmes, turklāt bez kvantitatīva vai kvalitatīva pētījuma veikšanas.

Bakalaura darba praktiskajā (piektajā) nodaļā, balstoties uz „sīpola” diagrammas modeļiem, tiek analizēta Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens” atainotās baltvācu kopienas kultūras identitāte. Lai pēc iespējas pilnīgāk izpētītu romānu ciklā atspoguļotās vācbaltiešu sabiedrības kultūras identitāti, tiek izmantoti abi - gan G. Hofstedes, gan H. Spenseres-Outejas „sīpola” diagrammas – modeļi.

---

¹³⁵ Sal. Turpat, 102. lpp.

¹³⁶ Sal. Fosters D., *Lietišķā etiķete Eiropā*, Zvaigzne ABC, Rīga, 2005, 161. lpp.

¹³⁷ Sal. Turpat, 163. lpp.

¹³⁸ Interneta ziņu portāls TVNET, *Norvēģijas armijā iesauks arī sievietes*, 2013, [http://www.tvnet.lv/zinas/arvalstis/468147-norvegijas_armija_iesauks_ari_sievietes]

3. IDENTITĀTE, TĀS VEIDI UN ASPEKTI

Šajā bakalaura darba nodaļā, pamatojoties uz kultūras antropoloģijas teoriju, tiek apskatīta identitātes problemātika, kā arī dažādi identitātes veidi. Jāatzīmē, ka identitātes koncepcija ir iedalāma personiskajā identitātē un grupas jeb kolektīvajā identitātē. Izmantojot galvenokārt vācu kultūras un identitātes pētnieču Edītes Brošinski-Švābes un Aleīdas Asmanes teorētiskos materiālos par identitāti, šajā nodaļā tiek apskatītas personiskā identitāte, sociālā identitāte, kultūras identitāte un ar tām saistītie aspekti.

3.1. Personiskā identitāte

Komunikācijas vai interakcijas procesā ar „citu” kultūru piedalās vismaz divi cilvēki, un katram no viņiem ir sava unikāla identitāte. Šī unikālā identitāte sastāv gan no personas rakstura īpašībām, gan arī no tās piederības dažādām „*mēs-grupām*” (*Wir-Gruppen*).

Var teikt, ka interkulturālās komunikācijas rezultātā katram no dalībniekiem rodas noteikts priekšstats par svešas kultūras pārstāvi un līdz ar to arī par cita cilvēka identitātes pamatkomponentiem. Ievērojamā sociālo zinātņu pētniece *Edīte Brošinski-Švābe* izdala trīs svarīgākos identitātes līmeņus: personiskā identitāte, sociālā identitāte un kultūras identitāte.¹³⁹

Saskaņā ar Edītes Brošinski-Švābes koncepciju *personiskā identitāte* ir cieši saistīta ar cilvēka ārējo izskatu, vecumu, ķermeņa un sejas īpatnībām, ādas un matu krāsu, apģērbu, kā arī uzvedību. Šie aspekti nosaka cilvēka personisko identitāti mijiedarbībā ar sociumu. Pie tam ir jāatzīmē, ka viens no personiskās identitātes noteicošajiem elementiem ir paštēls. Taču, ja cilvēka paštēls veidojas tikai no viņa priekšstatiem par sevi, personiskā identitāte ietver gan paša indivīda, gan citu cilvēku vērtējumus par viņu. Vadoties pēc ārējā izskata, balss skanējuma, pēc smaržas, kā arī pēc uzvedības, mēs secinām par indivīda rakstura īpašībām: pieticīgs vai augstprātīgs, ar humora izjūtu vai bez tās, rosīgs vai garlaicīgs, ziņkārīgs vai neieinteresēts, runīgs vai mazrunīgs. Lai atstātu labu iespaidu, ir svarīga iespējama savstarpēja saprašanās. Tas attiecas gan uz cilvēka vispārējo spēju komunicēt (indivīds var būt arī aklš, kurš, mēms vai stostīties, kas var kļūt par būtisku šķērslī sazināšanās procesā), gan uz iespēju saprasties viens ar otru (personām var būt nevienlīdzīga izglītības pakāpe, kā arī tās var runāt dažādās valodās).

Cita vācu izcelsmes kultūras zinātniece un identitātes jautājuma pētniece *Aleīda Asmane* iedala „*individuālās*” identitātes konceptu četrās kategorijās. Pirmais „individuālās” identitātes līmenis ir *persona*. Jēdziens „persona” sakņojas latīņu valodas darbības vārda

¹³⁹ Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2011, S. 43

„personare”, kas atbilst mūsdienu vārdam „skanēt” un sākotnēji bija saistīts ar masku, caur kuru runāja aktieris. Kļūst par personu nozīmē pildīt kādas grupas ietvaros iepriekš noteikto lomu un iekļauties hierarhiski uzbūvētajā sociālajā attiecību struktūrā.¹⁴⁰ Kā spilgtāko piemēru var minēt arhaisko sabiedrību, kur ar dažādu rituālu, piemēram, iniciācijas rituāla¹⁴¹ palīdzību cilvēks tika pieņemts kādā konkrētajā kopienā un kļuva par noteiktās lomas vai arī statusa nesēju. Tā kā Asmane ir arī anglistikas un Šekspīra daiļrades pētniece, savos darbos viņa analizē, kā tiek uzbūvētas šī angļu dramaturga lugas sakarā ar identitātes problemātiku. Šekspīra drāmu varoņu krīze sākas tad, kad viņi nevar vai nevēlas atbilst savas kārtas, dzimtas vai vecuma noteikumiem un uzvedības normām. Taču savā slavenajā traģēdijā „Hamlets” Šekspīrs nostāda galveno varoni robežsituācijā, kur daudzu viņam pierakstīto identitāšu vidū (piemēram, galminieks, cīnītājs, zinātnieks) Hamlets mēģina atrast savu vienīgo¹⁴².

Otrais „individuālās” identitātes veids ir *subjekts*. Atšķirībā no „personas” - subjekts – ir nevis piedēvētā loma no ārienes, bet gan paša indivīda izvēlēta identitāte. Ārējo normu un noteikumu vietā nostājas patstāvīgais un par sevi pārliecinātais „es”. Subjekts ir cilvēka ilglaicīgās iekšējās piepūles rezultāts. Citiem vārdiem sakot, subjekts ir tas, kas prot veidot refleksīvās attiecības ar sevi pašu. Subjekts ir tas, kas, pateicoties apziņai un atmiņai, spēj apzināties un izprast sevi laika gaitā. Tas, kas nav atkarīgs no citiem cilvēkiem un kas spēj atbildēt par sevi pašu un savām rīcībām. Tas, kas spēj arī veidot „dialogu” ar sabiedrības normām¹⁴³. Kā izcilu subjekta diskursa piemēru literatūrā ir vērts nosaukt Daniela Defo romānu „Robinsons Krūzo”, kur galvenais varonis visu laiku analizē sevi un pat mežonīgos apstākļos raksta savu dienasgrāmatu, mēģinot tādā veidā saglabāt savu identitāti.

Kā trešo „individuālās” identitātes formu Aleīda Asmane min *dzimumu*. Saskaņā ar Asmanes teoriju, šis identitātes veids radās 19.-20. gadsimtu mijā saistībā ar sieviešu emancipāciju, kad sievietes sāka skaidri norobežoties no vīriešiem sociālpolitiskajā un kultūras līmenī. Līdz pat 19. gadsimtam sieviešu loma sabiedrībā, kā arī sieviešu un vīriešu attiecību modelis bija stabili noteikti. Pēc hierarhijas vīrietim bija dominējošā loma sabiedrībā un ģimenē, vīrietis iemiesoja cīnītāju, valdnieku un aizstāvi. Savukārt sievietes pienākums bija - būt par priekšzīmīgo saimnieci, māti un pakļauties vīriešu varai un vēlmei. Tātad sievietei vajadzēja pilnīgi pašizliedzīgi kalpot vīrietim. Sociālpolitiskajā dzīvē sievietes

¹⁴⁰ Sal. Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 208

¹⁴¹ Iniciācijas rituāls ir simboliskā pāreja no viena statusa nākamajā. Piemēram, vārda došana, matu griešana (ebrejiem, indiešiem), ieešana pieaugušo pasaulē (piemēram, apgraizīšana zēniem un menstruācija meitenēm.) [A Dorling Kindersley Book, Signs & Symbols. An illustrated guide to their origins and meanings. London A Penguin Company, 2008 [A. Kazākas tulkojums, latviešu valodā, Zīmes & Simboli, Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 125. lpp.]]

¹⁴² Sal. Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 210

¹⁴³ Sal. Turpat, S. 212

viedoklis netika uzskatīts par svarīgu. 19. gadsimtā dzima „diskurss par *sievietību*”¹⁴⁴, kurā jau piedalījās pašas sievietes. Citiem vārdiem sakot, sievietes sāka aktīvi pozicionēt sevi sabiedrībā, apgalvojot, ka vēstures gaitā viņu vēlmes un domas tika ignorētas. Piemēram, autore, kuras savos rakstos un romānos tematizēja sieviešu lomu sociumā un kultūrā bija Džords Eliots (*George Eliot*, īstajā vārdā: Mērija Anna Evansa) un Virdžīnija Vulfa (*Virginia Woolf*). 1970.-os gados radās patstāvīga nozare kultūras un literatūras pētniecībā – feminisms. Tātad dzimums ir tāds individuālās identitātes veids, kas precīzi norāda uz cilvēka sociālo lomu sabiedrībā.

Tā kā indivīds ir vienmēr kādas sabiedrības vai grupas sastāvdaļa, viņš var vai nu identificēties ar to, vai gluži otrādi – norobežoties no tās saistībā ar savu personīgo nostāju. Ja cilvēka vērtības sakrīt ar kādas grupas vērtībām un ja cilvēks pārņem šīs grupas ietvaros viņam piešķirto lomu, tas iezīmē *inkluzīvo identitāti* (vācu valodā: *Inklusions-Identität*). Taču ja cilvēka ideāli turpretī neatbilst viņa sabiedrības ideāliem, un, ja viņš mēģina visādi uzsvērt savu atšķirību, unikalitāti un neatkarību no tās grupas, kurā viņam nākas atrasties, tas iezīmē *ekskluzīvo identitāti* (vācu valodā: *Exklusions-Identität*).¹⁴⁵

Kā īpaši „individuālās” identitātes gadījumi jāmin *dubultnieka identitāte*, kā arī *multiplā identitāte*. Cilvēkā ar dubulto identitāti mīt divas savstarpēji izslēdzošas daļas, pretējās pasaules, kuras indivīds pats nevar nomierināt. Dubultnieks ir sašķeltā personība, kuras iekšā atrodas lielas dihotomijas, piemēram, prāts un kaislības, apzinātais un neapzinātais, garīgais un materiālais¹⁴⁶. Multiplās identitātes gadījumā cilvēkā mīt uzreiz dažas personas, kas noteikto apstākļu ietekmē izlaužas ārā, proti, manifestējas¹⁴⁷.

Šī bakalaura darba kontekstā tiek analizēta fon Fēgezaka tetraloģijas galvenā varoņa – Aurela – personiskā identitāte. Balstoties uz šajā apakšnodaļā apskatītajām teorētiskajām atziņām par personisko identitāti, piektajā (empīriskajā) nodaļā autore pēta Aurela tēla galvenos komponentus un tā transformāciju romānu ciklā aprakstīto notikumu gaitā.

3.2. Sociālā identitāte

Runājot par kolektīvo identitāti, ir jāatzīmē, ka daži kultūrantropologi, sociologi un interkulturālās komunikācijas pētnieki lieto atšķirīgus jēdzienus. Piemēram, vācu socioloģe Edīte Brošinski-Švābe savos pētījumos par identitāti variē dažus apzīmējumus – sociālā/ kolektīvā/ grupas identitāte. Savukārt cita vācu kultūrantropoloģe - Aleīda Asmane - lielākoties izmanto jēdzienu „kolektīvā identitāte”.

¹⁴⁴ Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 216

¹⁴⁵ Sal. Turpat, S. 217

¹⁴⁶ Turpat, S. 219

¹⁴⁷ Sal. Turpat

Sociālā identitāte (grupas identitāte, kolektīvā identitāte) tiek analizēta saistībā ar grupām, pie kurām pieder vairāki atsevišķi indivīdi. Kolektīvo identitāti var uzskatīt par „sociālo dzimteni”¹⁴⁸, jo tā ir tā vieta, kur mēs jūtamies komfortabli, droši un aizsargāti. Sociālās identitātes pamatā ir viena atsevišķa indivīda vienprātība jeb identifikācija ar kaut kādu sociālo grupu. Identifikācijas procesā indivīds pārņem noteiktus, šai grupai raksturīgus kultūrspecifiskus uzvedības modeļus, kas nosaka viņa piederību tai. Tādēļ viņa un grupas (pie kuras viņš pieder) vērtības, mērķi, tradīcijas, uzvedības normas un simboli sakrīt. Sociālo identitāti mēs varam noteikt pēc ģimenes stāvokļa, pēc sociālās izcelšanās, sociālās kārtas, mantiskā stāvokļa un profesijas. Dažādās kultūrās vairāki sociālās identitātes aspekti tiek apzināti slēpti no sabiedrības, piemēram, arābu valstīs un Ķīnā jautājumi par sievu jeb dzīvesbiedri tiek uzskatīti par nepieklājīgiem, par tabu jautājumiem. Tomēr ir arī kultūras, kurās par sociālo šķiru un profesiju mēs varam spriest jau pēc cilvēka ārējā izskata vai simboliem. Piemēram, mūka tērps uzreiz signalizē, ka cilvēks ir garīdznieks. Galvenie sociālās identitātes faktori ir ģimene, dzimums, vecums, sociālā kārta, profesija, reliģiskā un politiskā pārliecība, piederība pie kaut kādām organizācijām (piemēram, dzīvnieku aizsardzības biedrība), piederība pie lokālajām kopienām (piemēram, pilsētas rajons, ciems), piederība pie etniskās kopības, reģionālās apvienības (piemēram, kāds reģionāls novads) un nācijas.¹⁴⁹

Agrāk, piemēram, no 18. gadsimta līdz 20. gadsimtam kolektīvā identitāte tika noteikta galvenokārt pēc teritoriālās piederības, rases, reliģijas, valodas vai *tautas gara* (vācu valodā: *Volksgeist*)¹⁵⁰. Taču mūsdienās, 21. gadsimtā, kolektīvā identitāte ir drīzāk *diskursīva formācija* jeb *kultūras konstrukts*, kas nav noteikts iepriekš, bet tiek uzbūvēts ar dažādu simbolu un vērtību sistēmu palīdzību.¹⁵¹ Kādas sabiedrības kultūra ir sava veida kolektīvās identitātes rāmis, kurā ir jāiekļaujas. Kolektīvās identitātes ietvars it kā piedāvā noteikto programmu, kas ļauj indivīdiem justies kā kādai konkrētajai grupai piederīgajiem, un ar ko palīdzību šī piederība kļūst manāma¹⁵². Šo procesu, kura gaitā indivīds pārņem noteiktas grupas programmu, simbolu un vērtību sistēmu, Aleīda Asmane dēvē par „homogenizāciju” (vācu valodā: *Homogenisierung*). Atsaucoties uz Asmanes koncepciju par *inkluzīvo* un *ekskluzīvo* identitāti, var teikt, ka, ja kādas kopienas simbolu sistēma ir izpausta vāji un

¹⁴⁸ Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2011, S. 44

¹⁴⁹ Sal. Turpat

¹⁵⁰ Saskaņā ar vācu dzejnieka un filozofa Johana Gotfrīda Herdera konceptu, „tautas gars” ir tautas unikālā nacionālā rakstura manifestācija, kas ir balstīta uz nācijas garīgo, kā arī materiālo mantojumu, un atšķir to citām tautām. [Sal. Hamilton A., *Herder's Theory of the Volksgeist*, Counter-Currents Publishing, North American New Right, 2011, <http://www.counter-currents.com/2011/05/herders-theory-of-the-volksgeist/>]

¹⁵¹ Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 221

¹⁵² Turpat

virspusīgi - grupai ir *inkluzīvā* identitāte, tai nevajag uzsvērt savu unikalitāti citu sabiedrību vidū. Savukārt, ja kāda grupa apzināti akcentē savu atšķirību un norobežojas no citiem kolektīviem, negribot integrēties lielākajā sabiedrībā, tai ir *ekskluzīvā* identitāte¹⁵³.

Kāda grupa var definēt sevi kā kopību tikai tad, ja pastāv citas grupas. Sevis definēšanai tai ir nepieciešama norobežošanās no citām grupām.¹⁵⁴ Interkulturālās komunikācijas teorijas pamatprincipi un kultūras atšķirību definēšana attiecas galvenokārt uz nacionālajām kultūrām. Piemēram, „franču kultūra”, „vācu kultūra” un „spāņu kultūra”. Daudzos starpkultūru komunikācijas teorijas pētījumos (piemēram, vācu interkulturālas psiholoģijas pētnieka Aleksandra Tomasa „kultūras standarti”¹⁵⁵, kā arī nīderlandiešu sociologa Gērtā Hofstedes „kultūras dimensijas”) vienai nācijai raksturīgās īpašības un vienai nācijai raksturīgie uzvedības veidi tiek uzskatīti par savstarpējās nesaprašanās cēloņiem, jo tas, kas ir vērtīgs vienā kultūrā, var būt pilnīgi ignorēts otrajā.

Nacionālā identitāte ir personas identitātes daļa, kas balstās uz piederības sajūtu vienai nacionālajai valstij un tai raksturīgajām parādībām - ārēji saskatāmajiem kultūras aspektiem): nacionālais karogs, nacionālā himna, nacionālie simboli un mīti, nacionālie varoņi kā nacionālo vērtību un īpatnību iemiesojumi, politiskie rituāli (piemēram, piemiņas dienas), nacionālie svētki (piemēram, valsts dibināšanas gadadienas, uzvaras svētki), nacionālā literatūra, nacionālais teātris, nacionālā māksla un sports. Ar izglītības, audzināšanas, mediju, literatūras un propagandas palīdzību nacionālās vērtības tiek nodotas no paaudzes paaudzē.¹⁵⁶

Ģeogrāfiski šaurāks identitātes veids ir *reģionālā identitāte*, kas pamatojas uz piederības sajūtu konkrētajam dzimtajam reģionam, novadam vai federālajai zemei. Reģionālā identitāte atspoguļojas, piemēram, vietējās paražās, vietējā virtuvē, vietējos tautas tērpos, kā arī vietējā dialektā vai izloksnē.¹⁵⁷ Piemēram, Bavārijas visslavenākā rituāla - alus festivāla „Oktoberfest” - laikā bavārieši ar savai federālajai zemei raksturīgajiem tērpiem – bavāriešu tautas tērpiem (vāc.: *bayrische Tracht*) vai dirndls (vāc.: *Dirndl*, tikai sievietes tērpi) - izceļ un demonstrē savu reģionālo identitāti.

Šī bakalaura darba praktiskajā (piektajā) daļā, balstoties uz Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” tekstu, autore pievēršas vācbaltiešu kolektīvās identitātes un tās transformācijas (vēsturisko notikumu gaitā) izpaušmju pētīšanai.

---

¹⁵³ Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011, S. 222

¹⁵⁴ Sal. Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2011, S. 48

¹⁵⁵ Skat. Thomas A., *Handbuch Interkulturelle Kommunikation. Band 1*, Hubert & Co, Göttingen, 2005

¹⁵⁶ Sal. Turpat

¹⁵⁷ Sal. Turpat

3.3. Kultūras identitāte

Viens no galvenajiem identitāti veidojošajiem faktoriem ir kultūra, kaut arī katrs indivīds savas kultūras ietekmi izjūt un īsteno savādāk. Kultūras antropoloģijas un interkulturālās komunikācijas ietvaros īpaši interesanta un svarīga ir tieši **kultūras identitāte**. Kultūras identitātes bāzi veido kopīga valoda, uzvedības normas, filozofiskie un reliģiskie uzskati, mākslas un zinātnes tradīcijas, amatnieciskās prasmes, sports, kopīgas vērtības un kopīgi ideāli. Dzīvesveida kopīgums izpaužas, piemēram, dzīves un apmešanās paradumos, ēšanas paradumos, modē, sadzīves formās, simbolos, svinībās un svētkos.¹⁵⁸

Citiem vārdiem sakot, kādas grupas kultūras identitātes pamatā ir **kultūras atmiņa**. Ar jēdzienu „kultūras atmiņa” ievērojamais vācu sociologs un kultūrantropologs Jans Asmans apzīmē „dažādu reproducējamu tekstu, bilžu un rituālu kopumu, kurus, „kopjot”, grupa stabilizē savu paštēlu un caurstrāvo kolektīvās zināšanas (lielākoties, bet ne tikai) par pagātņi, kas veido grupas savdabības un vienotības apziņu.”¹⁵⁹ Var teikt, ka kopienas vienotības un savdabības apziņa balstās uz „kultūras zināšanu struktūrām”, ar ko palīdzību grupa mēdz reproducēt savu identitāti¹⁶⁰. Katrai kultūrai gan satura, gan laika ziņā ir savs šo kultūras zināšanu krājums. Turklāt atšķiras arī šo kultūras zināšanu organizatoriskās struktūras, mediji, institūcijas un nodošanas veids. Piemēram, vienas kultūras pārstāvji balsta savu paštēlu uz Svēto rakstu kanonu, citi - uz dažādiem rituāliem, vēl kādas citas kultūras nesēji - uz tēlotājmākslas un arhitektūras kanonu. Katrai kultūrai ir sava īpaša attieksme pret tās pagātņi un vēsturi, un līdz ar to arī atcerēšanas un pieminēšanas funkcija. Piemēram, viena kopiena regulāri atceras savu pagātņi no bailēm, lai vairs nekad neatkārtotu savu tēvu noziegumus, cita grupa turpretī – atceras pagātnes notikumus, lai sekotu savu senču piemēram. Tādējādi kultūras identitātes svarīgāka sastāvdaļa ir kultūras atmiņa. Tieši kultūras zināšanu nodošanas procesā kopienas identitāte izpaužas un kļūst redzama citiem kolektīviem.¹⁶¹

Jamaikas izcelsmes britu kultūras teorētiķis un sociologs Stjuarts Hols (*Stuart Hall*), kurš visu mūžu nodarbojās ar identitātes un diasporas jautājumiem, savā teorētiskajā rakstā „Kultūras identitāte un diaspora” (angļu valodā: *Culture Identity and Diaspora*) interpretē „kultūras identitāti” no divām pusēm. Pirmkārt, ar „kultūras identitāti” var apzīmēt vienu kopīgu kultūru jeb „**kolektīvo patību**” (angļu valodā: „**a sort of collective „one true self”**”), kas slēpjas daudzu cilvēku „**pašos**”, kam ir kopīga izcelsme un vēsture. Šīs definīcijas kontekstā kultūras identitāte ir tā, kas atspoguļo kādas grupas kopīgo vēsturisko pieredzi un

¹⁵⁸ Sal. Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2011, S. 46

¹⁵⁹ Assmann J., *Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität.*, 1988, S. 15 [http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1895/1/Assmann_Kollektives_Gedaechtnis_1988.pdf]

¹⁶⁰ Sal. Turpat, S. 12

¹⁶¹ Sal. Turpat, S. 16

kopīgos kultūras kodus, kuri sniedz stabilus, nemainīgus un pastāvīgus jēgas un komunikācijas rāmjus.¹⁶² Otrā kultūras identitātes interpretācija, saskaņā ar Hola koncepciju ir saistīta jau ne tikai ar pagātņi, bet arī ar tagadni un nākotni. Saskaņā ar Hola pirmo konceptu kultūras identitāte ir „*kļūšana*” (angļu valodā: „*becoming*”) un „*būšana*” (angļu valodā: „*being*”). Pirmajā gadījumā kultūras identitāte ir nevis pabeigta un fiksēta parādība, kas savā sākotnējā veidā eksistē noteiktajā vietā, laikposmā, ar savu unikālo kultūru un vēsturi, bet gan tā, kas pastāvēja pagātnē, eksistē tagad un nemitīgi transformējas. Saskaņā ar otro Stjuarta Hola interpretāciju, kultūras identitāte ir nevis „pagātnes mantojuma manifestācija”, kas nodrošina mūsu patību, bet gan viss tas, kādā veidā mēs pozicionējam sevi un kā mūs (kā kultūras grupu) redz citu kultūru pārstāvji.¹⁶³ Šī pētījuma kontekstā tiek ņemti vērā abi Stjuarta Hola „kultūras identitātes” koncepti.

Kultūras identitātes jēdziena izpratne ir arī cieši saistīta ar jēdzieniem *paštēls* un *sveštēls*. Kultūras identitātes paštēls apzīmē to, kā vienai kultūrai piederīgie redz un izjūt paši sevi. Taču kultūras identitātes sveštēls apzīmē to, kā mēs redzam kādai citai kultūrai piederīgos cilvēkus. Pretstatījums „sava kultūra” – „sveša kultūra” starpkultūru komunikācijā visbiežāk notiek nacionālo kultūru izpratnē. Līdz ar to veidojas kādas nācijas vai nacionālās grupas paštēls un sveštēls.

Tā kā šī bakalaura darba ietvaros tiek pētīta Z. fon Fēgezaka romānos atspoguļotā baltvācu sabiedrība, kuru vēsturisko apstākļu dēļ nav iespējams nosaukt par „nāciju”, bez vācbaltiešu paštēla tiek analizēta viņu kolektīvās apziņas svarīgākā sastāvdaļa - kultūras identitāte. Ar iepriekš aplūkoto G. Hofstedes un Spenseres-Outejas „sīpola” modeļu terminoloģijas (skat. 2.5. apakšnodaļā) palīdzību, darba piektajā (praktiskajā) nodaļā tiek sniegts padziļināts ieskats fon Fēgezaka romānos atainotās baltvācu sabiedrības kultūras identitātē.

---

¹⁶² Sal. Hall S., *Cultural Identity and Diaspora*, 1993, p. 223
[http://www.unipa.it/~michele.cometa/hall_cultural_identity.pdf.]

¹⁶³ Sal. Turpat, p. 225

4. VĀCBALTIEŠU KOLEKTĪVĀS APZIŅAS PROBLEMĀTIKA ZIGFRĪDA FON FĒGEZAKA ROMĀNU TETRALOĢIJĀ „BALTIEŠU GREDZENS”

Balstoties uz literārās antropoloģijas konceptu, praktiskajā bakalaura darba daļā tiek veikta Z. fon Fēgezaka romānu ciklā atspoguļotās vācbaltiešu kopienas identitātes un kolektīvās apziņas analīze. Saskaņā ar literāro antropoloģiju – „starpnozaru un daudzdisciplīnu hermeneitisku koncepciju”¹⁶⁴ - daiļliteratūra ne tikai reprezentē kādu kultūru, bet ir arī pati šīs kultūras reprezentētāja. Līdz ar to, pamatojoties uz literāro darbu, ir iespējams atklāt un interpretēt kādas kultūras grupas identitāti, kolektīvo apziņu, paštēlu, sveštēlu un stereotipus. Ceturtajā bakalaura darba nodaļā tiek pētīta vācbaltiešu kolektīvā apziņa un tās būtiskākie elementi, piemēram, kolektīvā atmiņa. Turklāt tiek analizēti un definēti vācbaltiešu paštēls un sveštēls. Lai izprastu fon Fēgezaka romānu cikla autobiogrāfisko raksturu, tiek apskatīta arī rakstnieka tapšanas gaita.

4.1. Zigfrīda fon Fēgezaka daiļrades autobiogrāfiskais aspekts

Tā kā šī bakalaura darba ietvaros vācbaltiešu identitāte, kolektīvā apziņa un ar tām saistītie aspekti tiek pētīti, balstoties uz Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” tekstu, ir vērts pievērsties šī romānu cikla autora personības un daiļrades īpatnībām.

Zigfrīds fon Fēgezaks pieder pie nozīmīgākajiem un populārākajiem 20. gadsimta vācbaltiešu rakstniekiem. Tas, kas fon Fēgezaka daiļradi atšķir no citu vācbaltiešu autoriem, ir viņa darbu autobiogrāfiskais un vēsturiskais raksturs. Lai gan pēc izglītības fon Fēgezaks ir vēsturnieks, pats autors uzsver, ka viņa darbi, kas skar vēsturisko tematiku, ir nevis objektīva vēsture, bet gan notikumu apraksts no rakstnieka personīgā redzes punkta.¹⁶⁵

Z. fon Fēgezaks ir piedzimis 1888. gada 20. martā Loberģu muiža kā savu vecāku devītais bērns. Kad mazajam Zigfrīdam bija 10 gadi, viņš gribēja kļūt par misionāru. Kā raksta pats fon Fēgezaks savā ironiskajā „trīs minūšu biogrāfijā”, viņš, iespaidojoties no misionāru žurnāla „Hosianna” rakstiem par reliģiju, ir mēģinājis sprediķot visiem un visam, kas viņam sastapās ceļā.¹⁶⁶ Kā vācu muižnieku dēls, kādu laiku Zigfrīds aizrāvās ar medībām. Pabeidzot ģimnāziju ar sudraba medaļu, fon Fēgezaks devās studēt Tērbatas universitātē, kur menzūrā jeb paukošanas procesā zaudēja redzi kreisajā acī. Nokārtojot krievu valodas valsts eksāmenu ģimnāzijā, Zigfrīds turpināja savas studijas Vācijā – Heidelbergā, Berlīnē un

¹⁶⁴ Kalniņa I. E., Vērdiņš K., *Mūsdienu literatūras teorijas*, Latvijas Universitāte: Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Rīga, 2013, 271. lpp.

¹⁶⁵ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 10. lpp.

¹⁶⁶ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Senči un pēcteči: piezīmes no senās Livonijas vēstuļu lādes, 1689-1887*, Vesta-LK, Rīga, 2011, 410. lpp.

Minhenē. Pirmajam pasaules karam sākoties, Zigfrīds ievainojuma dēļ netika iesaukts kara dienestā un devās uz Zviedriju, kur apprecējās ar zviedru rakstnieci Klāru Nordstrēmu (1889-1962). Tieši viņa pamudināja fon Fēgezaku pievērsties rakstniecībai un publicistikai. Kādu laiku fon Fēgezaks strādāja vienas zviedru avīzes redakcijā. 1916. gadā, pateicoties radnieka grāfa Ferdinanda fon Cepelīna (vācu valodā: *Ferdinand von Zeppelin*) palīdzībai, laulātais pāris emigrēja uz Vāciju un kopā ar pārējiem Baltijas trimdiniekiem sāka strādāt Ārlietu ministrijas preses birojā pie Paula Rorbaha (vācu valodā: *Paul Rohrbach*) Berlīnē. Tajā pašā laikā Zigfrīds fon Fēgezaks, darbodamies Vācu austrumu politikas komisijā, sāka nodarboties ar Baltijas jautājumu, kā arī Vācijas un Krievijas attiecībām, un savos rakstos atbalstīja sadarbību ar Baltijas pamatiedzīvotājiem latviešiem un igauņiem.¹⁶⁷ Paralēli politiskajām publikācijām, Z. fon Fēgezaks sāka rakstīt savus pirmos dzejoļus, kā arī ekspresionistiskas manieres lugas. 1917. gadā viņa slikta veselības stāvokļa dēļ fon Fēgezaku ģimene pameta Berlīni un apmetās Bavārijas mežos. Tur, „viduslaiku tornī”, kādreizējā Veisenšteina (vācu valodā: *Weissenstein*) cietokšņa labības krātuvē, Z. fon Fēgezaks nodzīvoja gandrīz piecdesmit gadus un sarakstīja savus nozīmīgākos darbus.

Sākumā fon Fēgezaku ģimene pelna iztiku ar slaveno zviedru un krievu rakstnieku tulkojumiem.¹⁶⁸ Pēc sava drauga, austriešu grafiķa un grāmatu ilustratora Alfrēda Kubina padoma, kā arī pēc savas sirds aicinājuma, 45 gadu vecumā Zigfrīds fon Fēgezaks nolēma pievērsties savu „pamatavotu” pētīšanai. Rezultātā tika radīti viņa ievērojamākie romāni, kas galu galā pārvērtās par vienas baltvācu muižnieku dzimtas pārstāvja stāstu. 1933.–1935. gadu periodā Berlīnē trīs atsevišķos sējumos tika publicēti fon Fēgezaka mūža darbi „Loberģi”, „Valdnieki bez karaspēka”, „Nāves deļa Vidzemē” jeb romānu cikls „Baltiešu traģēdija” (latviskajā variantā: „Baltiešu gredzens”). Romānu cikla turpinājums „Pēdējais cēliens” parādījās tikai 1957. gadā Heilbronā.¹⁶⁹ Kā norāda pats romānu autors, pilnīgi autobiogrāfiskās ir tikai pirmās divas „Baltiešu gredzena” daļas.

Savā visnozīmīgākajā literārajā darbā „Baltiešu gredzens” Z. fon Fēgezaks stāsta par savas lielas ģimenes likteni sarežģīto un traģisko Baltijas vēsturisko notikumu fonā. Šo autobiogrāfisko romānu tetraloģiju fon Fēgezaks uzsāk ar idilliskās, bezrūpīgās un mierīgās baltvācu muižnieku vides aprakstīšanu, kurā pagāja viņa bērnības gadi. Romānā „Valdnieki bez Valkīrām” autora „alter ego” Aurels dodas mācīties pilsētā, kur viņam nākas sastapties ar pārkrievošānu un revolucionārajām noskaņām strādnieku vidū. Trešajā tetraloģijas daļā fon Fēgezaka cikla galvenais varonis stāsta par Pirmā pasaules kara un Februāra revolūcijas

---

¹⁶⁷ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Senči un pēcteči: piezīmes no senās Livonijas vēstule lādes, 1689-1887*, Vesta-LK, Rīga, 2011, 411. lpp.

¹⁶⁸ Sal. Turpat

¹⁶⁹ Sal. Turpat, 11. lpp.

notikumiem. Atrodoties tagadējās Latvijas teritorijā, par kuru tolaik norisinās intensīva cīņa starp provācisko Andrieva Niedras, Pētera Stučkas boļševistisko un Kārļa Ulmaņa valdībām, Aurels apzinās sevi kā mazo „blakus figūru” šo izšķirošo procesu fonā.¹⁷⁰ Romānu cikla pēdējā daļā fon Fēgezaka varonis Aurels pēc ilgu gadu klaiņošanas pa pasauli atgriežas savā dzimtenē, mēģinot no jauna pielāgoties tā laika sociālpolitiskajām realitātēm. Taču visas cerības uz miera atgūšanu savā daudz cietušajā dzimtenē sabruka līdz ar Hitlera-Staļina paktu, sakarā ar ko visiem Baltijas vācu iedzīvotājiem jārepatriējas uz nacionālsociālistu okupēto Polijas teritoriju. Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijas vēstījums beidzas tieši šīs skumjās repatriācijas noskaņās. „Baltiešu gredzens” kļuva ne tikai par svarīgu notikumu baltvācu literatūrā, bet arī par vācbaltiešu kultūras un vēstures pieminekli. Taču šis ievērojamākais fon Fēgezaka darbs nebija pēdējais, kur autors pievērsās Baltijas vāciešu vēstures tematikai.

1960. gadā nāca klājā Zigfrīda fon Fēgezaka otrais lielais darbs „Senči un pēcteči” (vācu valodā: „*Vorfahren und Nachkommen*”), kas bija veltīts viņa senas dzimtas vēsturei un satura ziņā ir romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” priekšvēsture. Nejausi atrazdam Ungurmuižā kara laikā izglābto bagātīgo savas ģimenes arhīvu ar senču vēstulēm un dažādiem dokumentiem, fon Fēgezaks nolēma sastādīt no tiem sakarīgu tekstu un pastāstīt tādā veidā par Baltijas vēstures notikumiem no senču (no mātes puses, Kampenhauzenu (vācu valodā: *Campenhausen*) dzimtas) redzesloka. Fon Fēgezaka romāns „Senči un pēcteči” nav autobiogrāfiska rakstura vēstījums, taču „laikmetu attēlojums vienas Livonijas muižas skatījumā”.¹⁷¹ Rakstot šo darbu, Zigfrīds fon Fēgezaks pirmām kārtām vēlējās saglabāt nākamajām paaudzēm vērtīgo Baltijas vāciešu pagātņi. Izmantojot savu senču vēstules, viņš ir ļāvis „runāt” pašiem dažādu vēsturisko notikumu aculieciniekiem. Var atzīmēt, ka „Senči un pēcteči” ir ne tikai vienas baltvācu muižnieku dzimtas vēsture 500 gadu garumā, bet arī Z. fon Fēgezaka „pamatavotu kvintesence”, kas palīdz izprast autora rūpīgo attieksmi pret savu pagātņi.

Kopumā var secināt, ka Zigfrīda fon Fēgezaka daiļrade ir cieši saistīta ar autora reāli piedzīvoto. Jāatzīmē, ka pētāmā romānu cikla autobiogrāfiskums ne tikai padara šo literāro darbu izteiksmīgāku, bet arī atklāj vācbaltiešu kopienu „no iekšpuses”.

4.2. Vācbaltiešu kolektīvās atmiņas izpausmes romānu ciklā „Baltiešu gredzens”

Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” teksta analīzes procesā var pamanīt, ka romānu vēstījumu caurvij dažādu veidu atmiņas un vēsturiskās atkāpšanās, kas piešķir stāstījumā aprakstītajiem notikumiem spēcīgu saikni ar vācbaltiešu kolektīvo

¹⁷⁰ Jānorāda, ka pats Zigfrīds fon Fēgezaks romānā aprakstīto notikumu periodā atrodas Vācijā.

¹⁷¹ Fēgezaks Z., fon, *Senči un pēcteči: piezīmes no senās Livonijas vēstuļu lādes, 1689-1887*, Vesta-LK, Rīga, 2011, 12. lpp.

pagātni. Lasot romānu tekstu, rodas iespaids, ka vācbaltiešu kolektīvā pagātne nav izzudis fenomēns, bet gan pastāv līdzās tagadnei kā nozīmīgākā vācbaltiešu identitātes sastāvdaļa. Nogulsnējoties kolektīvajā atmiņā, pagātne turpina ietekmēt vācbaltiešu pasaules uzskatu un veidot vācbaltiešu identitātes bāzi.

Fon Fēgezaka tetraloģijā „Baltiešu gredzens” ir sastopamas dažādu veidu vācbaltiešu kolektīvās atmiņas izpausmes. Pirmkārt, var atzīmēt Baltijas vāciešu īpatnējā attieksme pret savām tradīcijām un senču kultu, kas visā stāstījuma gaitā parādās daudzveidīgos aspektos. Kopš bērnības Baltijas vācu muižniekiem tiek stāstīts par senču lielajiem nopelniem, garīgo un materiālo mantojumu, ko viņi ir atstājuši. Bērns būdams, katru svētdienu romānu galvenais varonis Aurels kopā ar savu aukli vai māti gāja uz ģimenes kapsētu Kapellas kalnā. Māte vai aukle audzināšanas un pamācības nolūkos stāstīja Aurelam visādas leģendas par livoniešu bruņiniekiem un misionāriem. „Aurels nelikās mierā; mātei nācās sīki izstāstīt viņam, kā reiz īsti vācu bruņinieki, spīdošām bruņām un zobeniem, iekaroja šīs pagānu zemes un latviešus, līvus un igauņus pievērsa kristietībai, bet vēlāk zaudēja karā pret Krieviju; un kā ģenerālis, kura portrets karājas pie lasītavas sienas, tik varonīgi cīnījās pret krieviem, ka Pēteris Lielais viņu uzņēma savā dienestā un apsolīja viņam un viņa pēctečiem, ka tie drīkstēs paturēt savu vācu valodu un ticību.”¹⁷² Livonijas bruņinieki vācbaltiešiem no agras bērnības ir varoņi, kas iemieso godu un drosmi, paraugs, uz ko ir jāorientējas savās rīcībās. „Reiz tā bija pils, un tajā dzīvoja bruņinieki. Bet tad nāca krievi un pili iznīcināja.” „Un bruņinieki?” „Tie visi krita kaujā.” Agrā jaunībā Aurels, it kā apzinoties savu senču misiju un sava uzvārda nozīmi¹⁷³, pats nolēma kļūt par misionāru. Pārkrievošanas periodā, kad diskriminācija attiecībā uz Baltijas vāciešiem skāra arī Heidenkaps, Aurels, savu lepno senču pēctecis būdams, taisījās uzsākt cīņu pret apspiedējiem. „Tēvs bija bijis pēdējais vācu miertiesnesis Livonijā Aurels lāga nesaprata, kas ir miertiesnesis, bet tas izklausījās gandrīz kā ordeņa bruņinieks.”¹⁷⁴ Un tā viņam vienā jēdzienā saplūda seno bruņinieku cīņas ar cīņu, ko tēvs bija vedis pret pārkrievošanu.”¹⁷⁵ Daži vācbaltu muižnieki savās sarunās uzsver vācu kultūras misionārisma (*kultūrtrēģerisma*) uzdevumu – vācu kultūras un tradīciju saglabāšanu un stiprināšanu, ko principā var uzskatīt par Baltijas vāciešu kopienas eksistēšanas jēgu.

Pētot Z. fon Fēgezaka romānu tekstu, radās iespaids, ka vācbaltu muižniecība ir it kā iekapsulēta savā senajā pagātnē jeb, citiem vārdiem sakot, „Livonijas pasaulē”. Tetraloģijas gaitā visu laiku tiek diskutēts par „mazās Livonijas” varenumu. Īpaši spēcīgi Baltijas vāciešu

¹⁷² Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 56. lpp.

¹⁷³ Galvenā varoņa Aurela uzvārds ir Heidenkaps (vācu valodā: *Heidenkamp*). Burtiski tulkojot no vācu valodas, kā to dara romānu galvenais varonis, sanāk „pagānu karotājs”. [Sal. Turpat, 143. lpp.]

¹⁷⁴ Vācu valodā jēdzieni miertiesnesis (*Ordnungsrichter*) un ordeņa bruņinieks (*Ordensritter*) izklausās gandrīz identiski.

¹⁷⁵ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 189. lpp.

kolektīvā atmiņa izpaužas pārkrievošanas periodā. Galvenais varonis Aurels savos prātojumos akcentē baltvācu tautas nelokāmību: „Bet vai no laika gala Livonijas vācieši nebija cīnījušies pret pārspēku un visā savā septiņu gadu simteņu ilgajā vēsturē aizvien brīnumaini izglābušies? Drausmīgās cīņas ar līviem un igauņiem, tad ar krievu ordām! Bet bruņinieki nekad nepadevās!”¹⁷⁶ Vienā no saviem iekšējiem monologiem Aurels, reflektējot par vācbaltiešu likteni, atzīmē, ka gan zviedri, gan poļi savā laikā solīja Baltijas vāciešiem stabilas privilēģijas, taču pēc tam nodeva viņus. „Bet kā Polijas, tā Zviedrijas lielvalsts aizgāja bojā – bet mazā Livonija pastāvēja.”¹⁷⁷ Bērnībā Aurelu dažkārt veda uz Bruņniecības namu¹⁷⁸, kur rādīja slaveno Livonijas bruņinieku dzimtu ģerboņus. Nozīmīgi svētki, piemēram, kāzas, Baltijas vācieši joprojām mēdza svinēt „pēc senām livoniešu tradīcijām”¹⁷⁹. Strīdos ar krievu skolotāju Aurels apgalvo, ka, ja izceltos karš pret Vāciju, viņš cīnītos par caru, jo „vasaļa uzticība stāv pāri asins uzticībai; tas pat Nībelunga dziesmā ir noteikts!”¹⁸⁰ Vācbaltu muižniecības pulksteņi līdz pat vācu okupācijas momentam rādīja „seno Livonijas laiku”¹⁸¹. Kad sākas Pirmais pasaules karš, galvenais varonis Aurels savās refleksijās pastāvīgi velk paralēles starp tā laika kara notikumiem un Livonijas bruņinieku cīņām. „Aurelam bija sajūta, it kā viņš jātu caur naidīgu zemi, kur visur uzglūn briesmas. Kā senos laikos caur šo zemi būs jājuši ordeņa bruņinieki, bruņu kreklos, ar zobenu rokā.”¹⁸² Var teikt, ka gandrīz viss, ko nākas redzēt Aurelam karagājienā, atgādina viņam par Livonijas laika kaujām. Vai tā ir Cēsu pilsētiņa ar baznīcas torni – „(...) senā ordeņa pilsdrupas. Pirms trīs simt gadiem tur pret Jāni Briesmīgo cīnījās pēdējais ordeņa karaspēks.”¹⁸³ Vai tas ir vecais lielceļš „Heermeisterstraße”, pa kuru pirms pustūkstoš gadiem Livonijas ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs ar savu mazo ordeņa karaspēku bija devies cīņā pret maskaviešu ordām, kuras viņš sakāva un piespieda bēgt. Lai gan vecie Livonijas bruņinieki ir zuduši, ir manāms, ka Livonijas laiki tiek idealizēti fon Fēgezaka ciklā atainotās baltvācu muižnieku vidē. „Aurels pieķērās vecajam”¹⁸⁴. Tādējādi var secināt, ka vācbaltiešu kolektīvā atmiņa ir stabila parādība, kas spēcīgi ietekmē baltvācu kopienas kolektīvās apziņas veidošanos.

Fon Fēgezaka tetraloģijas stāstījumā ir iespējams atrast neskaitāmi daudz diskusiju, kā arī galvenā varoņa iekšējos monologus, kur tiek izvērtēti vācbaltiešu senču nopelni un viņu darbība. „Sākumā senči bija bijuši zemnieki netālu no Osnabrikas, vēlāk tirgotāji Mīnsterē.

¹⁷⁶ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 208. lpp.

¹⁷⁷ Turpat

¹⁷⁸ Vidzemes bruņniecības nams fon Fēgezaka romānu tetraloģijā aprakstīto notikumu laikā kalpoja par Vidzemes landtāga rezidenci. Mūsdienās tā ir Latvijas Republikas Saeimas ēka.

¹⁷⁹ Turpat, 265. lpp.

¹⁸⁰ Turpat, 247. lpp.

¹⁸¹ Turpat, 491. lpp.

¹⁸² Turpat, 287. lpp.

¹⁸³ Turpat, 563. lpp.

¹⁸⁴ Turpat, 731. lpp.

Kad viņiem tur kļuva par šauru – Amerika tad vēl nebija atklāta -, viens no viņiem izceļoja uz austrumiem. Viņa pēcteči kļuva rātskungi un birģermeistari Rēvelē un Rīgā – vareni kungi, kas mācēja valdīt brīvajās Hanzas pilsētās.”¹⁸⁵ Tomēr pats Aurels vietām diezgan kritiski analizē dažu senču darbību.¹⁸⁶ „Bet Aurelam nav liela cieņa pret saviem senčiem un īpaši pret šo veco ģenerāli ar zvaigzni pie varenajām krūtīm, kura portrets karājas Loberģos pie lasāmās istabas sienas. Jo šis ģenerālis bija pametis savu jauno karali un vēlāk iestājies Pētera Lielā dienestā – tā tad pārgājis ienaidnieka pusē. Tas Aurelam šķiet neaptverami, viņš šī senča dēļ pat drusku kaunējās.”¹⁸⁷ Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijas dažādās vietās „runā” paši baltvācu muižnieku senči. Galvenais varonis bieži pēta senos rakstus, dokumentus un senču piezīmes (piemēram, ģenerāļa, Kārļa XII *trabanta* (pavadoņa) pierakstus par 16.-17. gadsimtu mija kaujām par virskundzību Livonijā), kurus romānu autors citē. „Senču balss” ir sadzirdama pat „pēdējā Baltijas vāciešu vēstures cēlienā”, proti, vācbaltiešu piespiedu emigrācijas momentā. Gatavoties izceļošanai un savācot grabažas, Aurela māsasmeita Madelēne atrod vecu māla krūzi, kura it kā mierināja vācbaltiešus šajā traģiskajā brīdī ar ierakstu: „Manās sirdssāpēs un bēdas,/ Dievs mani allaž mierina./ Viss vēl tomēr labāk kļūs,/ Nekā pašam cerēt būs! 1685”.

Tomēr būtu maldīgi uzskatīt, ka visi vācbaltieši tik augsti vērtē senču atstāto kultūras mantojumu un tik saudzīgi attiecas pret savu kolektīvo pagātņi. Dažus Baltijas vāciešus, piemēram, Aurela draugu Niku, nomāc baltvācu muižniecības pagātnes un kolektīvās atmiņas nasta. „Vai tu vari iedomāties, ka man šeit būšot jādzīvo un visu šo jāapsaimnieko? Es par to šausminos – bet man nav citas izejas! Cik daudz labāk man patiktu maza mājiņa mežā, kā mežsargam. Bet es esmu pēdējais Rēderns, un, kā saka mamma, man ir jāturpina slavenās ģimenes pagātne. Kā es šo pagātņi ienīstu - šos septiņsimt gadus, kas kā dzelzs ķēde karājas ap kaklu.”¹⁸⁸ Niks apzinās jau bērnības gados, ka viņam nāksies dzīvot tāpat, kā dzīvojuši viņa senči - muižnieki. „Bija pašsaprotami, ka jāstudē Tērbatā, ka jāiestājas Livonijā, ka vēlāk saņems muižu.”¹⁸⁹ Taču atšķirībā no citiem vācbaltiešiem, kuri spēj uz klausīt senču balsi, viņš nevar tik vienkārši samierināties ar savu nolemtību. „Vai tas nav šausmīgi, ka sen satrūdējuša senča griba valda pār tavu dzīvi?”¹⁹⁰ Var teikt, ka kolektīvā atmiņa it kā spiež uz Nika brīvo gribu un viņš cenšas pretoties un apstrīdēt pienākumu pret saviem senčiem. Kādreiz Niks nosauc Baltijas vāciešu septiņsimt gadu ilgo vēsturi par „akmeņu kolekciju”¹⁹¹, kas nospiež

¹⁸⁵ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 488. lpp.

¹⁸⁶ Varbūt tas ir saistīts ar to, ka jau kopš bērnības Zigfrīda fon Fēgezaka „alter ego” - Aurels - aizrāvās ar vēsturi un padziļināti pētīja savas dzimtas arhīvus.

¹⁸⁷ Turpat, 334. lpp.

¹⁸⁸ Turpat, 253. lpp.

¹⁸⁹ Turpat, 319. lpp.

¹⁹⁰ Turpat, 318. lpp.

¹⁹¹ Turpat, 348. lpp.

viņu un nedod iespēju skatīties nākotnē. „Daba nepazīst vēsturi, dzīvība dabai ir aizvien jauna. Grabažu kaudze pieaug no paaudzes paaudzē, līdz kādu dienu pagātne noslāpēs tagadni – un līdz ar to visu nākotni. Mūsu pagātne mūs aprij!”¹⁹² Tādējādi var saprast, ka ne visi romānu ciklā atainotie baltvācu muižnieki kolektīvo pagātņi uzskata par savas kultūras galveno sastāvdaļu, tādā veidā it kā atsakoties no savas kolektīvās atmiņas.

No iepriekš apskatītā var secināt, ka baltvācu muižniecībai piemita ļoti spēcīga un stabila kolektīvā atmiņa. Vācbaltiešu kolektīvā atmiņa galvenokārt balstās uz Livonijas laiku garīgā un materiālā rakstura mantojumu. Vispildīgākais kolektīvās atmiņas tēls vācbaltu kopienai, spriežot pēc Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijas teksta, ir vācu bruņinieki un misionāri. Visā romānu tetraloģijā ir manāma vācbaltiešu „pagātnes klātbūtne”. Dzīvodami Krievijas impērijas sastāvā, vācbaltu muižnieki turpina saglabāt īpašo „livoniešu garu”, visādi piekopjot senču tradīcijas un izrādot cieņu Livonijas laikā veidotajam kultūras mantojumam. Var teikt, ka reāli notikumi baltvācu muižnieku vidū tiek analizēti caur „livoniešu brillēm” – romānu varoņi, it īpaši Aurels, pastāvīgi velk paralēles starp to laika un Livonijas notikumiem. Tādējādi kolektīvā atmiņa ir viens no galvenajiem faktoriem, kas tieši ietekmē vācbaltiešu identitātes veidošanos un sociālo dzīvi.

4.3. Vācbaltiešu paštēls kā būtiskākā vācbaltiešu identitātes sastāvdaļa fon Fēgezaka romānu tetraloģijā

Pētot vācbaltiešu identitāti, ir svarīgi analizēt un definēt vienu no svarīgākajiem vācbaltiešu identitātes elementiem - paštēlu, kas tiek atspoguļots Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens”.¹⁹³ Turklāt viens no šī pētījuma uzdevumiem paredz noteikt, kā transformējas Baltijas vāciešu paštēls vēsturisko notikumu gaitā.

Atsaucoties uz iepriekšējā apakšnodaļā apskatīto vācbaltiešu kolektīvo atmiņu, var atzīmēt, ka vācbaltiešu paštēla nozīmīgākā sastāvdaļa ir Livonijas laiku senču izkoptās vācu tradīcijas. Pamatojoties uz fon Fēgezaka romānu tekstu, var apgalvot, ka paši vācbaltieši identificē sevi ar vairāku tipu „varoņiem”. Galvenokārt tie ir cilvēki, kuri iemieso vācu vērtības, piemēram, kārtību, taisnīgumu, centību, atbildības sajūtu, godīgumu, drošību¹⁹⁴, un kuri ir bijuši vācu kultūras tradīciju nesēji Baltijā.

Pirmām kārtām, fon Fēgezaka romānos atspoguļotās vācbaltiešu kopienas pārstāvji

¹⁹² Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 348. lpp.

¹⁹³ Jānorāda, ka fon Fēgezaka ciklā aprakstītie vācbaltieši galvenokārt ir muižnieki. Saskaņā ar interkulturālās komunikācijas teorijas atziņām, lauciniekiem un pilsētniekiem pašapziņa var būt dažāda. Laucinieki dzīvo diezgan noslēgti un komunicē savā šaurajā lokā, un tādēļ rūpīgāk kopj savas unikālās tradīcijas. Savukārt pilsētniekiem, kuri atrodas kā parastī uzreiz vairāku kultūras grupu ietekmē (Rīgā vācbaltieši cieši saskārās ar krieviem un latviešiem), un mājo tālu no savu senču dzimtas vietas, ir daudzveidīgākā apziņa.

¹⁹⁴ Sal. Schugk M., *Interkulturelle Kommunikation. Kulturbedingte Unterschiede in Verkauf und Werbung*, Verlag Franz Vahlen, München, 2004, S. 200

identificē sevi ar saviem senčiem - Livonijas ordeņa vācu bruņiniekiem un misionāriem, kuri, no Vācijas zemēm nākdami, sāka pakāpeniski veidot Baltijā eiropeskā rakstura kultūru, ieaudzinot vietējām tautām - latviešiem un igauņiem - *kristietības pamatvērtības*¹⁹⁵. Pēc vācbaltiešu domām, tieši Livonijas misionāri un bruņinieki atnesa gaismu „mežonīgajā pagānu Baltijā”. Tieši Livonijas garīdznieki un karotāji ielika pamatus Baltijas vāciešu vērtību sistēmai, kā arī uzvešanās un kultūras normām. Par vācbaltiešu „Bībeli”, vācu vērtību, tradīciju un uzvedības modeļu krājumu, kā arī vāciskuma simbolu var nosaukt anonīmo episko vācu poēmu „*Nibelungu dziesmu*” (vācu valodā: *Nibelungenlied*), uz kuru kā uz ētikas kodeksu bieži atsaucas fon Fēgezaka cikla varoņi savās daudzveidīgajās refleksijās un diskusijās.

Analizējot tetraloģijas tekstu, var pamanīt, ka baltvācu sabiedrība lielākoties personificē sevi ar *bruņiniekiem*, „kuri nekad nepadevās”¹⁹⁶. Baltijas vāciešu nelokāmība un izturība - kā vadmotīvs skan visā Z. fon Fēgezaka romānu ciklā. Šīs ir rakstura īpašības, kas, pēc baltvācu muižniecības viedokļa, piemita viņu senčiem, un, attiecīgi piemīt arī viņiem pašiem. Kā Baltijas vāciešu vērtību iemiesojums, kura tēls fon Fēgezaka tetraloģijā vairākkārt parādās, ir jāmin Livonijas ordeņa mestrs Valters fon Plettenbergs (*Walter von Plettenberg*), viens no ievērojamākajiem Livonijas laiku politiķiem un karavadoņiem, kas 1502. gada rudenī uzvarējis kaujā pret lielu Maskavijas karaspēku tagadējā Pleskavas apgabalā. Cits vācbaltiešu kopienas „varonis”, kurš Rīgā no 1837. gada līdz 1839. gada vasarai strādājis par kapelmeistaru¹⁹⁷, ir ievērojams vācu komponists, mūzikas teorētiķis un operu meistars Rihards Vāgners. Tieši Vāgnera mūzikā, kura ir piesātināta ar viduslaiku vācu tautas vēstures motīviem un bruņinieku cīņām, vācbaltieši sajūt īpašo iekšēji sarežģīto, nelokāmo un kareivīgo „vācisko garu”, kas ir romānu ciklā atainotās vācbaltiešu kopienas paštēla pamatā. Riharda Vāgnera mūzikas iespaidā galvenais varonis Aurels reiz pats gribēja kļūt par mūziķi, lai nestu tālāk vāciskās vērtības un tradīcijas Baltijā. Vēl viens vācbaltiešu vērtību aizstāvis, par kura darbību bieži tiek diskutēts romānos, ir Kārlis Širrens (*Carl Schirren*) – baltvācu vēsturnieks un Tērbatas universitātes profesors. Širrens ir pazīstams ne tikai ar savām publikācijām un grāmatām par Livonijas vēsturi, kas stiprināja vācbaltu kopienas patriotismu, bet arī ar saviem polemiskiem rakstiem, kur viņš apkaroja slavofilus Baltijas provinču autonomijas jautājumā. Tādējādi fon Fēgezaka romānos atainotie vācbaltieši, pamatojoties uz savu senču garīgo un materiālo mantojumu, paši uzskata sevi par „*kultūrtrēģeriem*” (kultūras

¹⁹⁵ Par kristietības (protestantisma) pamatvērtībām var nosaukt izturību, pieticību, pienākuma apziņu, godīgumu, čaklumu, kārtīgumu, taisnīgumu, toleranci. [Sal. Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, S. 187]

¹⁹⁶ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 208. lpp.

¹⁹⁷ Sal. Wagner R., *Mein Leben*, München, 1963, S. 7-228

[<http://www.zeno.org/Literatur/M/Wagner,+Richard/Autobiographisches/Mein+Leben/Erster+Teil%3A+1813-1842>]

nesējiem).

19. gadsimta beigās – laikā, kas tiek aprakstīts tetraloģijas sākumā, baltvācu muižnieki lielākoties izjūt sevi kā *lielkungi*, kuri ir pieraduši savās muižās dzīvot mierīgi un bezrūpīgi, ar stabilām privilēģijām, ko viņiem savā laikā devis Krievijas impērijas ķeizars Pēteris I. Viņi ir pārliecināti, ka šī rāmā dzīve nekad nebeigsies un citādi nevar būt. Tomēr romānu cikla teksta izpētes gaitā tika noskaidrots, ka ne visiem muižniekiem bija vienāds sabiedriskais stāvoklis - baltvācu muižniecības vidē bija noteikta klasifikācija – „*dzimušie*” (vācu valodā: *Geborenen*) un „*zināmie*” (vācu valodā: *Gewisse*). Tie vācbaltieši, kuriem bija uzvārda priekšā „fon” - bija dzimušie jeb turīgo un dižciltīgo ģimeņu pārstāvji, savukārt visi pārējie Baltijas vāciešu sabiedrībā tika dēvēti par „zināmiem”.¹⁹⁸

Spriežot pēc fon Fēgezaka tetraloģijas teksta, vairākums romānos sastopamo vācbaltiešu uzskata sevi par vāciešiem un tetraloģijas sākumā, tas nozīmē, 19. gadsimta beigās lielākoties identificē sevi ar *valstsvāciešiem*. Pārkrievošanas ietekmē vācbaltieši arvien spēcīgāk izceļ savu „vāciskumu”. Galvenais varonis Aurels, strīdoties ar skolotāju ģimnāzijā un nevēloties rakstīt savā burtnīcā „Es esmu krievs”, cenšas uzsvērt savu savdabību - vāciskumu: „Pēteris Lielais mums apsolīja, ka mēs drīkstam palikt vācieši!”¹⁹⁹ Tomēr, vācbaltu muižniecības vidū bija arī izņēmumi - tie varoņi, kas vairāk pilnībā pieskaitīja sevi pie valsts vāciešiem, piemēram, onkulis Remberts, onkulis Oša un tante Ara, kā arī tie, kuri izteica savu piederību krievu nācijai, piemēram, onkulis Jegors, kurš, pēc Aurela viedokļa, bija „nedaudz *iekrievots*”²⁰⁰.

Romānu tetraloģijas pirmajā daļā ir manāma baltvācu muižnieku norobežotība no zemnieku pasaules – „*stikla siena*”²⁰¹. Taču spriežot pēc teksta, galvenā varoņa muižā, Loberģos, šis iedalījums starp „savējiem” un „svešiem” nebija vēl tik strikts kā, piemēram, Aurela brālēna Borisa muižā²⁰². 19. gadsimta beigās baltvācieši arvien spēcīgāk akcentē savu vācisko izcelsmi un kultūru, līdz ar to vēl vairāk palielinot plaisu starp sevi un vienkāršo tautu. Idilliskās un mierpilnās pasaules attālināšanās no cietsirdīgās vienkāršo ļaužu realitātes gluži loģiski noveda pie Baltijas pamattautu – latviešu zemnieku un strādnieku - neapmierinātības ar sociālpolitisko kārtību, kas galu galā izpaudās 1905. gada revolūcijā. Vairākums vācbaltiešu bija spiesti pamest savas muižas un izceļot vai nu uz Vāciju, vai uz Rīgu. Var teikt, ka šo traģisko notikumu laikā, kad krievi un latvieši apvienojās vienā revolucionārajā kustībā pret aristokrātiju, vācbaltieši pirmo reizi kopš septiņsimt gadiem tik

¹⁹⁸ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 232. lpp.

¹⁹⁹ Turpat, 246. lpp.

²⁰⁰ Turpat, 250. lpp.

²⁰¹ Turpat, 30. lpp.

²⁰² Heidenkampu muižā – Loberģos - kalpi dzīvoja vienā stāvā ar kungiem. Savukārt Aurela brālēna Borisa muižā zemnieki un kalpotāji dzīvoja apakšā/pazemē, bet kungi augšā.

spēcīgi sajuta savas kārtas trauslo un apdraudēto stāvokli. „Un ar laiku Krievija mūs taču aprīs, - paskaties tik uz karti, - mēs neesam pat mazais pirkstiņš šinī milzīgajā dūrē – un arī šinī mazajā pirkstiņā mēs esam tikai nags, plānā augšējā kārtiņa, un visa miesa zem mums ir latvieši un igauņi.”²⁰³

Pirmā pasaules kara laikā Baltijā arvien vairāk izpaudās antivāciskās noskaņas, un baltvācu kopienai atkal nācās ciest. Daži vācbaltiešu sabiedrības pārstāvji emigrēja uz Vāciju, negribot pazaudēt savu **vāciskumu**, citi mēģināja pielāgoties jaunajām sociālajām reālijām, lai izdzīvotu. Kā tiek atspoguļots fon Fēgezaka tetraloģijā, tajā laikā daži vācbaltieši, kuri palika Baltijā, mēģināja uzsvērt vairs nevis savu vāciskumu, bet gan **baltiskumu**, kā, piemēram, doktors Spalviņš²⁰⁴. Vairākumam vācbaltiešu nācās samierināties ar jaunu sociālpolitisko kārtību Baltijā, kurā viņiem vairs nebija līderu pozīcijas. Dodoties karā, daudzi vācbaltieši pārdzīvoja iekšējo konfliktu, jo viņiem bija jācīnās par krievu caru, tas nozīmē, pret savu senču dzimteni – „kaut arī mums jācīnās pret Vāciju – mūsu sirds ir viņā pusē. Lai Dievs sargā mūsu nabaga mātes zemi!”²⁰⁵ Spriežot pēc fon Fēgezaka romānu teksta, baltvācu muižniecība kopš Pirmā pasaules kara sākuma ar lielu nepacietību gaidīja, „kad ienāks vācieši”²⁰⁶ un glābs viņus no proletariāta rokām. Tātad būtībā analizējamajā tetraloģijā atainotie vācbaltieši joprojām identificēja sevi ar *valstsvāciešiem*.

Kad baltvācu muižnieku vidū izplatījās baumas par vācu armijas drīzo Baltijas teritorijas ieņemšanu un par valsts vāciešu plāniem kolonizēt Baltiju – vācbaltiešu pašapziņa pakāpeniski sāka stiprināties. Kad vācu armija beigu beigās ieradās tagadējās Latvijas teritorijā 1915. gadā, atšķirībā no visiem pārējiem Baltijas iedzīvotājiem, vācbaltieši uztvēra vāciešus kā atbrīvotājus, un gaidīja no viņiem īpatnējās attieksmes pret sevi. Taču jau drīz kļuva skaidrs, ka vācu iekarotāji vēlas padarīt vācbaltiešus par *valstsvāciešiem*, un ne par kādu vācbaltiešu savdabības saglabāšanu, ne par kādu atsevišķu autonomu subjektu Baltijas zemēs, kā arī par agrāko, pirmsrevolucionāro privilēģiju atgriešanu runas vispār nav.

Kad beidzās Pirmais pasaules karš, un Vācijas armijai nācās atstāt Baltijas zemes, baltvācu sabiedrība piedzīvoja jaunus satricinājumus – lielinieku sarkano teroru un sistemātiskās baltvācu dižciltīgo vajāšanu. Viena daļa baltvācu muižnieku nokļuva cietumā, kur visas viņu aristokrātiskās pretenzijas pazuda. „Šajā šaurajā cietuma cellē ir zudušas visas ticību, tautību un sabiedrisko stāvokļu atšķirības. Cits citam izpalīdz, ja kādam ir drusku vairāk ēdiena, viņš dalās ar otru, kam mazāk. Igaunu zemnieks un vācu barons, krievu

²⁰³ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 206. lpp.

²⁰⁴ Tetraloģijas sākumā – baltvācu muižniecības mierīgajā periodā, doktors, kurš nāca no baltvācu-latviešu ģimenes, dēvē sevi par „Spalvingu” – vācu manierē. Savukārt revolucionāro un kara notikumu ietekmē, lai neizraisītu aizdomas no latviešu tautas puses, doktors sauc sevi par „Spalviņu”- latviešu manierē.

²⁰⁵ Fēgezaks Z. fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 391. lpp.

²⁰⁶ Turpat, 426. lpp.

ģenerālis un vācu mācītājs, archibīskaps un zirgu zaglis sēž satīcīgi cits citam blakus.”²⁰⁷ Otra baltvācu muižnieku daļa, kas vēl bija brīvībā, izveidoja landesvēru (vācbaltiešu, latviešu un Baltijas krievu militāro vienību), kas izmisīgi cīnījās par Baltijas likteni pret boļševikiem. Lai glābtu savu dzimteni no lielinieku varas, baltvācu kungi, saprotot, ka nekādas palīdzības no valsts vāciešiem viņiem jau nav vērts gaidīt, pirmoreiz it kā aizmirstot par savas kārtas interesēm, par sava paštēla galveno sastāvdaļu - „vāciskumu”, cīnījās kopā ar latviešiem un krieviem 1919. gada maijā un ieņēma Rīgu.

Pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī sekoja vēl viens vācbaltiešu emigrācijas vilnis. Baltvācu dižciltīgie vienkārši nevarēja samierināties ar to, ka „zemnieki, strādnieki un kalpi” ir spējuši izveidot savu valsti un tagad valdīs pār viņiem, liekot integrēties latviešu sabiedrībā un netieši aizmirst savu vācu valodu un kultūru. Galvenais fon Fēgezaka romānu cikla varonis Aurels tādēļ arī izceļo uz Vāciju labākas dzīves meklējumos un atgriežas Baltijā jau tikai pēc 20 gadiem.

No otras puses, starpkaru periodā notika arī zināms repatriācijas process, kurš tiek atspoguļots romānā „Baltiešu mijkrēslis”. Daži jaunās paaudzes vācbaltieši, kā, piemēram, Madelēne - Aurela māsiņas Varinkas meita, kuras vecāki Pirmā pasaules kara laikā bija emigrējuši uz Vāciju - atgriezās no Vācijas Baltijā. Arī Aurels pēc divdesmit gadu „kļaiņošanas” pa pasauli atgriežas dzimtenē. Atsaucoties uz fon Fēgezaka romānu tetraloģijas tekstu, var teikt, ka jaunā vācbaltiešu paaudze sadalījās divās lielās daļās. Pirmie bija tie, kuri, dzimuši un uzauguši Baltijā, nenovērtēja savu dzimteni un vairāk identificēja sevi ar valsts vācu kultūru, vēloties emigrēt uz Vāciju, kā, piemēram, Madelēnes brālēns Boriss. Otrie bija tie, kuri piedzimuši baltvācu vecākiem jau Vācijā, bet pārcēlās dzīvot uz Baltiju un nolēma sākt jaunu dzīvi tur kā „īsti zemnieki”, baudot Baltijas zemes skaistumu.²⁰⁸ Tādējādi jaunās paaudzes baltvācu sabiedrības vidē ir grūti definēt vienu kopīgu paštēlu - vieni pilnībā identificēja sevi ar valsts vāciešiem, bet otri, pie kuriem pieder fon Fēgezaka romānu cikla galvenie varoņi, vēlējās, par spīti visiem neatkarīgās Latvijas valdības spaidiem, dzīvot savā dzimtenē Baltijā.

Tomēr Ādolfa Hitlera nākšana pie varas Vācijā un 1939. gada Staļina-Hitlera līgums sagrāva visus romānu tetraloģijas varoņu plānus, un viņiem atkal bija jādodas prom no dzimtenes. Saskaņā ar Hitlera pavēli viss „vāciskais” Baltijā bija jālikvidē un vācbaltiešiem bija jādodas uz savu jauno dzimteni - Trešā reiha sastāvā nonākušo Vartas novadu (Polijā). Aurels, pēc divdesmit gadiem satiekot savu māsiņu, baltvācu izcelsmes krieviete Soņečku un diskutējot ar viņu par baltvācu muižniecības traģisko likteni, pat salīdzina sevi un vācbaltiešus

---

²⁰⁷ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 527. lpp.

²⁰⁸ Sal. Turpat, 616. lpp.

ar **čigāniem**. „Mums ne vienam, nedz otram vairs nav īstu māju, pasēžam vienkārši kopā vāgī. Mēs taču esam kļuvuši čigāni, un rati ir mūsu mājas.”²⁰⁹ Lai gan it kā daudzu vācbaltiešu sapnis šķietami piepildījās un viņiem bija dota iespēja atgriezties senajā tēvzemē - Vācijā, pēdējā romānu tetraloģijas daļa ir piesātināta ar skumju noskaņām. „Ļaunākais nav, ka mums jādodas prom – bet gan tas, ka mēs nezinām, kāpēc. Es nedomāju ārējos apstākļus un aizkulises, tie man ir vienaldzīgi. No politikas es neko nesaprotu un negribu arī saprast. Nē, es domāju par dziļāko jēgu – to, ko Dievs grib panākt. Kāpēc viņš mums ļāva divdesmit gadus ķepuroties, ja mums beigās tomēr dzimtene jāzaudē? Kāpēc mums šeit tā bija jācīnās? Un nu viss bijis velti. Kāpēc mums tagad atņem pēdējo? Kāpēc mums jādodas prom? Kur tam ir jēga?”²¹⁰ Hitlera ideja bija „pārvērst” vācbaltiešus par valsts vāciešiem, līdz ar to viņiem bija gandrīz pilnīgi jāatsaucas no savas savdabīgās identitātes un jāveido jaunais paštēls. „Tagad mēs esam *valstsvācieši* un mums sevi jāpierāda!”²¹¹

Apkopojot šajā apakšnodaļā analizēto, ir jāatzīmē, ka fon Fēgezaka romānos atspoguļotās vācbaltiešu kopienas paštēls ir komplekss fenomens, kas sastāv no dažādu veidu elementiem un mainās vēsturisko notikumu ietekmē. Bez tam jāņem vērā faktors, ka vācbaltiešu sabiedrībā bija heterogēna, tādēļ ir sarežģīti noformulēt vienotu vācbaltiešu paštēlu. Pamatojoties uz Z. fon Fēgezaka romānu analīzi, var apgalvot, ka sākumā vācbaltietis ir tāds, kas galvenokārt uzskata sevi par **vācieti**; tāds, kuram dzimtene ir **Baltija**, taču **tēvzeme** - **Vācija**. Vācbaltietis iemieso **vāciskās vērtības**, piemēram, **taisnīgumu, godīgumu, cenību, kārtības izjūtu, atbildības sajūtu**, un kopj **senču** izveidotās **vācu kultūras tradīcijas**; vācbaltietis ir iegrimis kolektīvajā pagātnē, savu senču atstātajā garīgajā mantojumā; vācbaltietis uztver sevi kā **civilizētās pasaules starpnieku**. Vācbaltietis tic, ka viņš ir „**misionārs**” un viņa uzdevums ir - būt vidutājam starp Austrumiem un Rietumiem un veicināt Baltijas reģiona attīstību. Vācbaltietis ir **kungs**, kurš ir pieradis dzīvot mierīgajā un bezrūpīgajā atmosfērā savā muižā kopā ar (lielākoties latviešu izcelsmes) zemniekiem, kas viņu apkalpo.

Dažādu vēsturisku satricinājumu laikā, piemēram, revolūcijas un Pirmā pasaules kara periodā, fon Fēgezaka romānu ciklā atspoguļoto vācbaltiešu pašapziņa transformējas. Vācbaltietis kļūst par tādu, kas tagad **ir spiests** un **mācās pielāgoties** jaunajām sociālpolitiskajām reālijām, viņam **jāspēj izturēt** likteņa sitienus, **samierinoties** ar savas greznās pagātnes zudumu. Turklāt vācbaltietis ir tas, kas ir gatavs **izmisīgi aizstāvēt savu dzimteni** un **cīnīties** par savas kopienas interesēm. Starpkaru periodā jaunās paaudzes vācbaltiešu vidē ir konstatējami divi atšķirīgi paštēli. Vieni joprojām spēcīgi identificēja sevi

²⁰⁹ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 712. lpp.

²¹⁰ Turpat, 773. lpp.

²¹¹ Turpat, 772. lpp.

ar valsts vācu kultūru, bet otriem savā pašidentifikācijā bija svarīgākā viņu un viņu senču dzimtene – Baltija. „Pēdējā vācbaltiešu vēstures cēlienā”, kur ir aprakstīta 1939. gada emigrācijas priekšvakarā fon Fēgezaka tetraloģijas galvenie varoņi definē sevi lielākoties kā nosodīto, no savām saknēm atrauto klaiņotāju tautu, kas ir politisko apstākļu upuris.

Lai gan fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” vēstījums beidzas līdz ar vācbaltiešu izceļošanu no Latvijas 1939. gadā, balstoties uz vēsturiskiem materiāliem, nav grūti iedomāties, ka pēc Otrā pasaules kara beigām vācbaltieši diezgan ātri integrējās vēlākās Vācijas Federatīvas Republikas un daļa arī Vācijas Demokrātiskās Republikas sabiedrībā un viņu paštēls no paaudzes paaudzē kļuva arvien „vāciskāks”.

4.4. Sveštēla izpausmes pētāmajā materiālā

Analizējot Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģiju „Baltiešu gredzens”, neskaitot vācbaltiešu kopienas paštēlu, ir iespējams konstatēt dažādu veidu sveštēlus. Romānos atainotā Baltija ir Rietumu un Austrumu pasaulu krustojums, kur saplūda atšķirīgās kultūras un tradīcijas – vācu, latviešu un krievu. Šo daudzveidīgo kultūru mijiedarbība gluži loģiski noveda pie noteiktu sveštēlu veidošanas. Sveštēli, kas parādās fon Fēgezaka romānos ir saistīti galvenokārt ar nacionālajām un kultūras īpatnībām.

Muižās baltvācu kungiem nācās sadzīvot ar (lielākoties) latviešu zemniekiem un kalpiem. Tādēļ visbiežāk fon Fēgezaka romānu tetraloģijā ir iespējams sastapt *latviešu sveštēlu* no baltvācu kopienas redzes leņķa. Bērns būdams, galvenais varonis Aurels pamanīja, ka, lai gan divas tautas – Baltijas vācieši un latvieši – pastāv līdzās vienas muižas ietvaros, tām ir pilnīgi atšķirīgs dzīvesveids, uzvedības modeļi un uzdevumi, vērtības un tradīcijas, taču viņš nevarēja izskaidrot šo atšķirību iemeslu. Lai raksturotu šo savstarpējo nošķirtību kultūras, kā arī kārtas līmenī, fon Fēgezaks savas romānu tekstā ieveda jēdzienu „*stikla siena*”. „Nē, saimes istaba nebija viņa vieta, kaut kas stāvēja starp viņu un šiem ļaudīm, kaut kas, ko viņš nespēja aptvert, bet tomēr izjuta kā stikla sienu, kas viņu no visa atdalīja.”²¹² Dažreiz, nokļūdams kalpu istabās, jauns kungs Aurels jūtas kā no šīs atmosfēras izslēgts svešinieks un šajā pasaulē neiederīgs. „Tā nu bija divas pasaules – viena klusa, ar raibiem grīdu celiņiem, smalku sviestu, klusām balsīm, maigiem soļiem; un otra skaļa, ar biežpienu, smieklīem un baltām smiltīm nokaisītām grīdām.”²¹³

Šī „stikla siena” tika veidota septiņsimt gadus un pa to laiku kļuva tik bieza un necaurejama, ka „pat pēc nāves tai netika pāri”²¹⁴ – Heidenkampu dzimtas kapsēta bija paredzēta tikai kungiem, un kalpi tika apglabāti pavisam citā vietā. Reiz, staigājot ar māti pa

²¹² Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 15. lpp.

²¹³ Turpat, 16. lpp.

²¹⁴ Turpat, 30. lpp.

Loberģu muižas teritoriju, Aurels nonāca melderu ģimenes mājā un ieraudzīja tumšo, smacīgo un trūcīgo istabu, ko viņu līdz dvēseles dziļumiem satricināja. „Visās malās tupēja skrandaini bērni, kas ar trulām drūmām acīm vēroja svešiniekus. Un vienīgajā gultā gulēja neizsakāmi nožēlojams bērniņš un kunkstēja savā nodabā.”²¹⁵ Aurels sāka uzdot mātei dažādus jautājumus par augstāko taisnīgumu, taču māte nespēja izskaidrot dēlam, kāpēc viņiem – kungiem pieder muiža, zeme un viņi ir bagāti, un kāpēc zemniekiem ir jācieš nabadzība. Šī „stikla siena” liekas neizskaidrojama. Tomēr, kad Aurels otro reizi saskārās ar zemnieku „nospiedošo nabadzību, viņš vairs nevaicāja, kamdēļ tam tā jābūt, - viņš ar to bija samierinājies”²¹⁶. Aurela brālēna Borisa muižā – Vecgulbjezerē – distance starp latviešiem un Baltijas vāciešiem bija vēl lielāka. „Arī te bija tā stikla siena, nepārvaramais mūris, kas šķīra abas pasaules. Jā, Aurels manīja, ka te mūris bija vēl augstāks un biezāks nekā mājās Loberģos. Šeit otra pasaule nepastāvēja vis blakus, bet gan dziļi zem otras. Saimes istaba, virtuve, visas kalpotāju istabas atradās pagrabā, kuru ar pārējo pasauli savienoja tikai vienas kāpnes.”²¹⁷

Kopumā var secināt, ka pirmajā romānu tetraloģijas daļā latvieši parādās lielākoties kā mierīga, dziedoša tauta, kura godprātīgi strādā kungu labā un pieticīgi dzīvo. Aurels ziņkārīgi novēro līdz šiem svešu viņam pašam latviešu kultūras manifestācija - Līgo svētku svinēšanu: „Dziedādami grūtsirdīgā un monotonā meldiņā, tie nāk uz pagalmu un mauriņu verandas priekšā. Dziesmai ir bezgala daudz pantu, bet nemainīgs meldiņš, atkārtota pagānu saules dieva sumināšana: „Līgo, līgo, līgo!”” Lai gan kopš agras bērnības Aurelu audzināja galvenokārt latvieši un viņš labi sapratās, šī „stikla siena” nekad neizzuda. „Šeit nav vārtiņu, nedz takas, kas savienotu abas pasaules.”²¹⁸

Šīs „stikla sienas” izpausmes var atrast ikdienas komunikācijas un interakcijas procesā. Piemēram, kad Boriss spēlējās ar kalpa zēnu Krišjāni un nogāza viņu sniegā, viņa audzinātājs Bjelinskis kungs pienāca un pēkšņi sāka lamāt viņu. „Vai tev nav kauna, ar zēnu tā apieties!” „Bet kāpēc viņš neaizstāvas?” „Jo tu esi kungs, un viņš neuzdrošinājās tevi aizskart.”²¹⁹ Kad Aurels vasarā atgriežas no pilsētas, kur viņš mācās ģimnāzijā, viņš pamana jau nedaudz citu attieksmi pret sevi no latviešu kalpu puses – kalpa zēns Jancis, ar kuru viņš spēlējās kādreiz bērnībā uz vienlīdzīgiem pamatiem, vairs neuzrunāja viņu uz „tu”, kas Aurelu pārsteidza. „Aurels jūta, ka starp viņu un Janci, kas ar saliektu muguru sēdēja viņam priekšā un kučierēja, bija kaut kas iespraucies, ko viņš nesaprata, bet neskaidri izjūta.”²²⁰

²¹⁵ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 54. lpp.

²¹⁶ Turpat, 171. lpp.

²¹⁷ Turpat, 101. lpp.

²¹⁸ Turpat, 72. lpp.

²¹⁹ Turpat, 112. lpp.

²²⁰ Turpat, 216. lpp.

Kad baltvācu muižniecība sajūt revolucionārās noskaņas latviešu tautas vidū un līdz ar to draudus savai kārtai, latviešu sveštēls mainās. Daži vācbaltieši, aizmirstot Krievijas impērijas pārkrievošanas centienus, pat aicināja citus baltvācu muižniecības pārstāvjus visādi „cīnīties” pret latviešu tautas masām. „(...)mēs esam tikai nags, plānā augšējā kārtiņa, un visa miesa zem mums ir latvieši un igauņi. Ne jau pret krieviem mums jācīnās, bet masām, kas ir zem mums, kopā ar krievu dižciltību mums jāuztur mūsu virskundzība. Šie latvieši taču ir salašņas, kā visas cilvēku masas!”²²¹ Galvenais varonis sāka manīt, ka vienkāršo ļaužu attieksme pret kungiem sāka mainīties – zemnieki kļuva arvien nekaunīgāki, vairākums latviešu zemnieku pārstāja sveicināt kungus, pie tam bieži varēja saklausīt lamāšanos attiecībā uz muižniekiem. „Kad Aurels un Adda lielajā Tolkas muižas ekipāžā mājupceļā brauca gar Lielo krogu, pie monopola būdas stāvēja bariņš zemnieku un bļautstājās. Neviens nesveicināja. Kāds kaut ko kļiedza uz viņiem, bet Aurels nespēja saklausīt vārdus.”²²²

Kad Baltijā jau pilnā sparā plosījās latviešu zemnieku un strādnieku nemieri un Krievijas impērija sāka brukt, latviešu sveštēls kļuva arvien negatīvāks. Baltvācu muižnieki, atbalstot valsts vāciešus Baltijas kolonizēšanas jautājumā, sāka pieņemt dienestā vācu zemniekus, jo uzticība latviešiem pēc muižu dedzināšanas izzuda. „(...)visi latvieši ir blēži. Un, ja tie zeļļi neklausīs, es viņus visus izmetīšu un sagādāšu kolonistus no Volīnijas.”²²³ Šajā laikā latviešu zemnieki pārsvarā tiek parādīti piedzērušies un lamādamies. „Pie Lielā kroga stāv vairākas līnijdroškas, piedzērušies zeļļi bļautās pie monopola bodes.”²²⁴ Latvieši arvien vairāk likās vācbaltiešiem divkosīgi un ļaunprātīgi nodevēji. Aurels pats to izjuta, kad viņa latviešu klasesbiedrs Rīgas ģimnāzijā slepus izstāstīja skolotājam, ka viņš esot slikti izteicies par krievu karaspēku. Vispār, spriežot pēc romānu teksta, kopš šī laika vācbaltu muižnieku attieksme pret latviešiem bija negatīva, latvieši tika vainoti greznās kungu dzīves un muižniecības privilēģiju zaudēšanā. Starp vācbaltiešiem bija arī tādi, piemēram, Aurela māte, kas, neskatoties uz sarežģīto tā laika sociālpolitisko situāciju, asām pretrunām starp vācbaltiešiem, latviešiem un krieviem, mēģināja objektīvi vērtēt gan latviešus, gan krievus. „Latvieši nav sliktāki, nedz labāki par jebkuru citu tautu; tikai krievi viņus šādi sakūda!” „Un visi krievi būtu velni?” „Nē tikai krievu kūdītāji, ne jau tauta. Ko mēs šeit zinām par īsto krievu tautu – pie mums nāk tikai algotņi: Budiloviči, Tihomirovi, Rucki!”²²⁵

Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens” ir iespējams konstatēt arī *krievu sveštēlu*. Kopumā ir jāatzīmē, ka krievu sveštēls, kura izpausmes parādās romānos, no baltvācu muižnieku redzes perspektīvas, ir diezgan negatīvs. Daži romānu varoņi, piemēram,

²²¹ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 206. lpp.

²²² Turpat, 225. lpp.

²²³ Turpat, 284. lpp.

²²⁴ Turpat, 288. lpp.

²²⁵ Turpat, 220. lpp.

onkulis Oša visu romānu gaitā neslēpj savu naidu pret krieviem, pastāvīgi atkārtojot: „līdz pēdējais krievs būs aiz Kamčatkas noslēcis!”²²⁶ Cits varonis – onkulis Leopolds - nosauc krievus par „*bestijām*”. „Onkulis Leopolds cīnās pret visu, ko viņš apzīmē kā „bestijas”, un viņam mušas un krievi ir „bestijas”.”²²⁷ Bērnībā Aurels pirmo reizi sastopas ar krievu kultūru, kad māte viņam izstāsta, ka viņam būs jāmācās krievu valoda, jo Baltija pieder pie Krievijas. Analizējot tetraloģijas pirmo daļu, kur galvenais varonis vēl tieši nav saskaries ar krievu kultūru un pārkrievošanas procesiem, var saprast, ka Aurels izjūt, no vienas puses, bailes, bet, no otras puses, ziņkāri pret krievu pasauli – tā liekas viņam citāda un sveša. „Šodien bija paredzēta krievu guvernantes ierašanās, ka sniegs brāļiem papildu krievu valodas stundas. Labi, ka viņš pats nav mājās! Viņam ir baismas no šīs nezināmās krievietes, bet tomēr viņam ir arī ziņkāre..”²²⁸

Kad Aurels pārcēlās uz Rīgu, lai mācītos ģimnāzijā, un tur sāka reāli izjust pārkrievošānu, romānā atspoguļotais krievu sveštēls ieguva izteikti negatīvu nokrāsu. „Es ienīstu krievus, kādēļ viņi sagrāva mūsu pilis un nogalināja bruņiniekus?”²²⁹ Visi krievi un viss krieviskais kļuva Aurelam naidīgs – krievu burti, krievu mācības grāmatas, krievu skolotāji, krievu uniforma, krievu himna un krievu gubernators, ko viņš apzīmēja par „velnu”.²³⁰ 1905. gada revolucionāro notikumu ietekmē vācbaltiešu attieksme pret krieviem vēl sliktāka – kopš šī brīža krievi tika uztverti vēl kā latviešu tautas sakūdītāji pret Baltijas vāciešiem.²³¹ Pirmā pasaules kara laikā „krievs” turpina būt vācbaltiešiem par ienaidnieka tēlu, jo, lai gan viņiem krievu armijā bija jācīnās pret Vāciju, viņi cerēja uz vācu karaspēka uzvaru²³². Daudziem krievu tēls bija cieši saistīts ar personiskiem traģiskiem pārdzīvojumiem kara periodā. „„Krievs taču nav riktīgs cilvēks, nav viņam ticības, nedz īsta Dieva!” Kopš krievi viņas Janci iemeta akā, Karlīnei katrs krievs ir velns. Un tieši šis velns tagad dzīvo viņas kādreizējā dārznieka mājiņā!”²³³

Vācbaltiešu sveštēls fon Fēgezaka romānos veidojas galvenokārt no valsts vācietes – tantes Aras, kā arī Aurela krievu izcelsmes radinieku – onkuļa Jegora un māsīcas Soņečkas izteikumiem. *Valstsvāciete*, tante Ara, kura Aurelam pasniedz klavierspēli, uzskata viņu un vispār baltvācu muižniekus par sliņķiem atšķirībā no valsts vāciešiem, kuri pēc tantes vārdiem, ir pieraduši vienmēr cītīgi strādāt. „Jūs, baltieši, esat miega mices, pārāk slinki un

²²⁶ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 89. lpp.

²²⁷ Turpat, 84. lpp.

²²⁸ Turpat, 75. lpp.

²²⁹ Turpat, 189. lpp.

²³⁰ Sal. Turpat, 201. lpp.

²³¹ Sal. Turpat, 276. lpp.

²³² Vispār fon Fēgezaka romānos, it īpaši līdz Pirmā pasaules kara beigām, ir manāma Vācijas un valsts vāciešu idealizācija no vācbaltiešu puses. Vispildītāk tas izpaudās vācbaltiešu vācu karaspēku gaidās Pirmā pasaules kara laikā, kā arī daudzu vācbaltiešu vēlmē pamest dzimteni Baltiju un izceļot uz tēvzemi Vāciju.

²³³ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 612. lpp.

ērti, jūs vēlaties, lai viss jums iekrīt klēpī. Bet māksla nav muižiņa, ko vienkārši pārņem mantojumā, tā ir jāiekaro, aizvien no jauna jāizcīna, pat tad, kad tu to jau esi apguvis. Jūs, baltvāciešus, būtu jāšūta uz Berlīni, kaut uz vienu dienu, lai jūs redzētu, kas ir darbs.”²³⁴ Visas romānu tetraloģijas gaitā tante Ara, atbraucot Baltijā, kritizē baltvāciešus: „Jūs, baltvācieši, būtiski, noguļat visu savu dzīvi, un tad jūs brīnāties, ka atpaliekat pārējais pasaulei. Katrā no jums mīt kas viduslaicisks – bruņās ar nolaistu sejsegu jūs sēžat augstu zirgā ar zobenu rokā – , bet bruņinieku laiks sen jau pagājis. Ir pienākuši jauni laiki.”²³⁵ „*Iekrievotais*” onkulis Jegors uzskata sevi par pasaules pilsoņi, un tādēļ nevar saprast vācbaltiešus, kuri tik cieši turas kopā un tik ieciklēti uz savu kolektīvo pagātņi. „Jūs, baltvācieši, nūdien esat dīvainā tauta – dzīvojat Krievijā, bet esat, Dievs vien zina kāpēc, tik iedomīgi par savu vāciskumu. Negribat runāt krieviski, domājat, ka visi krievi ir velni, un iekapsulējaties savā šaurā pasaulītē, kas tā vai tā nolemta pazušanai! Un tā pazudīs jo ātrāk, ja jūs turpināsiet bāzt savu galvu starp ceļiem, lai neko no apkārtējās pasaules neredzētu.”²³⁶ Ar savu māsiņu krievieti Soņečku Aurels visu romānu gaitā diskutē par krievu un vāciešu kultūrām un mentalitātēm. Vienā sarunā Soņečka par galveno vācu vērtību sauc kārtību un apgalvo, ka „citām tautām kārtība ir līdzeklis kādam mērķim, vāciešiem tas ir pašmērķis. Citas tautas kārtība, lai labāk dzīvotu, vācieši dzīvo, lai kārtotu. Vācieša augstākais ideāls – spiest pogu, kas kaut ko iedarbina. Kas un kā notiek pēc tam, ir blakus lieta. Vācieši droši nonāks pie tā, ka ikkatrs no viņiem būs labi sakārtota poga, - viens spiež – un visi pārējie darbojas...”²³⁷

Apkopojot šajā apakšnodaļā izpētītos dažādu veidu sveštēlus, ir jāatzīmē, cik dziļi un precīzi Zigfrīds fon Fēgezaks savā romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens” analizē un atklāj tā laika sarežģīto sociālo un kultūras situāciju Baltijā, kur pastāvēja līdzās trīs atšķirīgas kopienas – Baltijas vācieši, latvieši un krievi – un katrai no tām bija sava pasaules uztvere un sava īpašā attieksme pret notiekošo. Līdz ar to gan paštēla, gan sveštēla, gan identitātes jautājumi bija īpaši nozīmīgi. Nākamā bakalaura darba nodaļa ir veltīta galvenā varoņa Aurela identitātes, kā arī vācbaltiešu kopienas sociālās un kultūras identitātes analīzei.

---

²³⁴ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 213. lpp.

²³⁵ Turpat, 279. lpp.

²³⁶ Turpat, 250. lpp.

²³⁷ Turpat, 489. lpp.

5. VĀCBALTIEŠU IDENTITĀTES ASPEKTI ZIGFRĪDA FON FĒGEZAKA ROMĀNU TETRALOĢIJĀ „BALTIEŠU GREDZENS”

Piektajā (empīriskajā) bakalaura darba nodaļā autore, balstoties uz Edītes Brošinski-Švābes un Aleīdas Asmanes teorētiskajiem materiāliem, pievēršas vācbaltiešu kopienas sociālās identitātei. Fon Fēgezaka romānos atspoguļotās vācbaltiešu sabiedrības kultūras identitātes pētīšanai tiek izmantoti G. Hofstedes un H. Spenseres-Outejas „sīpola diagrammas” modeļi. Pie tam, tiek analizēta Zigfrīda fon Fēgezaka „alter ego” - galvenā varoņa Aurela personiskā identitāte un tās attīstība uz vēsturisko notikumu fona.

5.1. Personiskās identitātes jautājums Aurela tēla problemātikā

Pētot Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” tekstu, ir svarīgi pievērsties arī galvenā varoņa Aurela personiskās identitātes analīzei, jo Aurela tēlā ir iespējams atrast ne tikai fon Fēgezaka autobiogrāfisko vēstījumu, un līdz ar to viena vācbaltiešu kopienas pārstāvja personisko stāstu, bet arī faktiski veselas vācbaltiešu sabiedrības pasaules uzskatu un to attīstības atspoguļojumu.

Galvenā varoņa Aurela pirmie dzīves gadi, kas ir aprakstīti pirmajā fon Fēgezaka romānu tetraloģijas daļā, bija laimīgi un bezrūpīgi - ne tikai paša bērnības perioda dēļ, bet arī tāpēc, ka baltvācu muižniecība 19. gadsimta beigās, „iekapsulējoties” savās muižās, vēl neizjuta nekādus draudus savai kārtai no zemnieku un strādnieku masām. Baltijas vācu muižnieku dienas pagāja līdzsvaroti, vienmērīgi, bez īpašas steigas. Tā kā galvenais varonis auga šaurajā vācu kungu lokā un neizjuta nekādus draudus savai personiskajai identitātei, atsaucoties uz Aleīdas Asmanes teorētiskajām atziņām, var teikt, ka agrākos gados Aurelam izpaudās *inkluzīvā* identitāte. Pirmā tetraloģijas daļa ir piesātināta ar galvenā varoņa iekšējiem monologiem par laimi un par to, kas padara viņu pašu laimīgu. „(...)ir tik daudzas mazas, sīkas lietas, kas Aurelu dara laimīgu, - kāds gluds, dzeltens akmentiņš, ko viņš atrod grants kaudzē un kas tik īpatni mirgo, kad to tur pret gaismu, vai gabaliņš iesārti baltas bērza mizas, tik plānas kā zīd papīrs, kas tik plāna un vēsa, kad to piespiež vaigam.”²³⁸ Baltvācu muižniecība komunicēja galvenokārt savā šaurajā dižciltības lokā – ļoti bieži Aurela ģimenes radnieki viesojās Loberģos, un paši Heidenkampi katru mēnesi izbrauca un apciemoja savus radus. Aurels izauga daudzu mīlošo tanšu un onkuļu vidē. „Pasaule bija pilna ar tantēm, čaukstošiem, melniem zīda svārkiem, lavandas smaržu, adāmo adatu klabināšanu un pamitriem tanšu skūpstiem”²³⁹ Īpaši nozīmīgu vietu Aurela personiskajā identitātē ieņem viņa tēva tēls – neskatoties uz to, ka pats Aurels gandrīz vispār tieši nesarunājas ar savu tēvu, zēns

²³⁸ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 79. lpp.

²³⁹ Turpat, 49. lpp.

pastāvīgi prāto par tēvu un viņa rīcībām. Aurelam tēvs šķiet svešs un pat brīžiem cietsirdīgs, jo romānos viņš parādās emocionāli auksts un stingrs.²⁴⁰ Aurela tēvs mirst tad, kad puisis vēl mācās ģimnāzijā, tomēr dēla uztverē tēvs uz visiem laikiem paliek kā mīklains, neaizsniedzams un neizprotams vīrišķīguma un „bruņnieciskuma” paraugs – „vācisko” vērtību iemiesojums.

Atsaucoties uz iepriekšējo apakšnodaļu par dažādu veidu sveštēliem fon Fēgezaka romānos, ir jāatzīmē, ka galvenais varonis bērībā tika audzināts ne tikai Baltijas vācu kungu, bet arī latviešu kalpu ietekmē, tādēļ jau agrā bērībā iepazīna atšķirīgas kultūras – vācbaltu un latviešu. Bērns būdams, Aurels nevarēja aptvert, kāpēc viņš ir turīgo muižnieku bagātais dēls un par viņu rūpējas desmits lielākoties citas tautības kalpu, kāpēc Heidenkampu ģimenē nerunāja par jūtām un bija pieņemts uzvesties smalki un klusi, savukārt latviešu kalpu sabiedrībā skaļi smējās un sarunājās, kā arī kāpēc kungu un zemnieku bērniem bija pilnīgi atšķirīgas tiesības un pienākumi. Aurels nevēlējās pieņemt to, ka viņa mīļākā aukle un audzinātāja uzrunā viņu ar „jaunskungu” – „Viņš sabijies atkāpās, bet jau sajuta cieto, bezzobaino muti uz savas rokas un dzirdēja baidīgu vārdu „jaunskungs”, kas viņam šķita auksts un naidīgs.”²⁴¹ Šo divu pasaulu – zemnieku un kungu – nesavienojamību Aurels dēvē par „*stikla sienu*”. Savas muižas robežās Aurels jūt patīkamu drošības izjūtu, taču brīžiem, saskaroties ar zemnieku „nospiedošo nabadzību”²⁴², viņam paliek baidīgs – tā ir pilnīgi sveša viņam pasaule. Tomēr pakāpeniski Aurels pierod pie tās „stikla sienas”: „... viņš vairs nevaicāja, kamdēļ tam tā jābūt, - viņš ar to bija samierinājies.”²⁴³ Tādējādi var secināt, ka muižnieku bērni jau agrā bērībā saprata un pierada pie tā, ka ir „savējie” un ir „svešie”. „Savējo” – dižciltības loka robežās – Aurels, vācu kungu dēls, jutās ērti un omulīgi, savukārt saskarsme ar „svešo” - latviešu zemnieku - skarbo pasauli izraisīja viņa dvēselē nepatīkamas diskomforta sajūtas. Vēlāk, kad Aurels jau mācījās Rīgā ģimnāzijā un sajuta pārkrievošanas spiedienu, prātojot par baltvācu muižnieku un latviešu zemnieku attiecībām, viņš it kā sāka izjust kolektīvo vainu. „Vai vācieši šo zemi reiz neiekaroja, latviešus neverdzināja, vai muižnieki nedzīvoja daudz labāk nekā zemnieki? Tās bija patiesības, kas mocīja viņa sirdsapziņu. Dziļumos viņš sajuta ar nospiedošos gadsimtu smagumu pārnestu vainu, kas tagad gūlās uz viņa pleciem un ko viņš nespēja nomest, tāpat kā nevar nomest savu ādu.”²⁴⁴

Spriežot pēc Zigfrīda fon Fēgezaka romānu teksta, galvenais varonis Aurels jau kopš bērības bija diezgan nepastāvīgs savās interesēs un uzskatos. Sākumā Riharda Vāgnera

²⁴⁰ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 161. lpp.

²⁴¹ Turpat, 32. lpp.

²⁴² Turpat, 171. lpp.

²⁴³ Turpat

²⁴⁴ Turpat, 286. lpp.

mūzikas ietekmē viņš grib kļūt par mūziķi, komponistu un kapelmeistaru²⁴⁵. Pēc tam viņš, iespaidojoties no medībām ar tēvu un brāļiem, vēlas būt mednieks. Pusaudžu gados Aurels nolemj kļūt par misionāru un pievērst pagānus pareizajai ticībai, it kā apzinoties savu kolektīvo pagātni: „(...)pagānu karotāji bija bijuši viņa senči, kas ar krustu un zobenu bija devušies pāri plašajai jūrai, lai Dieva vārdā iekarotu Livoniju. Un tā arī viņš gribēja cīnīties par Dievu, kaut arī tikai ar krustu.”²⁴⁶ Jāatzīmē reliģijas svarīgums fon Fēgezaka tetraloģijā atainotās vācbaltiešu kopienas pārstāvjiem, to skaitā arī Aurelam - romānos aprakstīto notikumu gaitā viņš pastāvīgi reflektē par Dievu un ticības jautājumiem. „Un tad Aurels saprata, ka ticība ir tā, kas viņu tur, ir jātic, lai negrimtu.”²⁴⁷ Tas apliecina fon Fēgezaka tetraloģijā atspoguļotajai baltvācu muižniecībai piemītošo īpašo „*misijas*” *apziņu* – pārliecību, ka viņiem ir jāturpina savu senču, vācu kristīgo misionāru, uzdevums – jānes kristīgās vērtības Baltijas tautās.

Rīga, uz kurieni viņš pārcēlās, lai mācītos ģimnāzijā, šķiet viņam sveša, un viss šajā pilsētā nepatīk. Kopš agras bērnības būdams laucinieks, Aurels nonāk saskarsmē ar pilnīgi svešu viņam realitāti – pilsētu. „Aurelam pilsēta šķita drausmīga – visur akmeņi un asfalts, troksnis, kliegšana un smirdoņa.”²⁴⁸ Idealizējot ierasto dzīves kārtību, galvenais varonis pastāvīgi pretnostata savu pasakaino un mierīgo dzīvi muižā Loberģos Rīgas pilsētas trokšņainajai atmosfērai. „Aurels pieķērās visam senajam, ierastajam un pretojās jaunajam.”²⁴⁹ Rīgā galvenais varonis tieši saskārās ar krievu kultūru, pareizāk sakot, ar krievu kultūras uzspiešanu - ģimnāzijā viņš piedzīvo agresīvās pārkrievošanas politikas izpausmes. Aurels negribēja mācīties krievu valodu, ienīda krievus, to skaitā krievu skolotājus, krievu gubernatoru, un krievu uniformas; viņš vairs negribēja būt misionārs – viņš apņēmas „cīnīties” pret pārkrievošanu.²⁵⁰ Savos iekšējos monologos Aurels pastāvīgi uzsver, ka viņš, neskatoties uz visu, paliks *vācietis*. Tā kā galvenais varonis, atrodoties „svešo” – krievu – realitātē, uzsver savu savdabību, var secināt, ka no šī brīža Aurelam izpaužas jau *ekskluzīvā* identitāte. Viņš konfliktē ar krievu skolotāju – spītīgi atsakās rakstīt „Es esmu krievs” savā burtnīcā, jo nevēlas noliegt savu tautību un atzīst sevi par krievu. Tā rezultātā notiek šāds dialogs ar skolotāju: „Mani var ieskundēt, bet piespiest teikt nepatiesību - to nevar. Es neesmu krievs un nekad nebūšu.” „Jūs esat krievs, un jums ir (...)” „Krievijas pavalstnieks, bet ne krievs!” „(...) es esmu vācietis, es neesmu krievs!”²⁵¹ Vēlāk, kad Aurels sāka mācīties Berlīnē, viņš atkal izrādīja savu „ieaudzināto bruņnieciskumu”. Kad Berlīnē kāda universitātes

²⁴⁵ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 108. lpp.

²⁴⁶ Turpat, 143. lpp.

²⁴⁷ Turpat, 165. lpp.

²⁴⁸ Turpat, 191. lpp.

²⁴⁹ Turpat, 222. lpp.

²⁵⁰ Sal. Turpat, 195. lpp.

²⁵¹ Turpat, 247. lpp.

profesore nosauca viņu par „vācu krievu”, viņš sāka pierādīt, ka tādu nav, ka viņš esot baltietis, un baltieši ir vācieši. Pats Aurels, analizējot savu personību, visu laiku uzsver, ka viņš, neskatoties uz visu, ir vācietis. „Tu esi vācietis, bet tavas kājas ir iesakņojušās citā zemē, no vācu zemes tu jau esi atsvešinājies...”²⁵²

Tā kā galvenā varoņa radinieku vidū bija dažādu uzskatu pārstāvji, pats Aurels, bieži diskutējot ar viņiem par tā laika sociālpolitisko situāciju Baltijā, arvien vairāk izjuta savas personības nestabilitāti un daudzpusību. Domājot par savu nākotni, varonis nevarēja izšķirties – vai nu palikt Krievijā, vai pārcelties uz Vāciju, vai nu būt pasaules pilsonim, vai būt īstam vācietim. „Aurela baltvācieša ādu raustīja no divām pusēm. Onkulis Jegors viņu vilka uz Krieviju, tante Ara uz Vāciju. Un viņš stāvēja vidū un neparko negribēja līst ārā no savas baltvācieša ādas. Jo šajā ādā viņš bija piedzimis, un šajā ādā viņš jutās labi. Krieviju viņš ienīda, bet reizē viņam bija drūma nojauta, ka arī Vācijā viņš nespētu justies kā mājās. Tikai šeit, šajā zemē, bija viņa mājas.”²⁵³ Tomēr tuvāk viņam bija tante Ara, jo, kā apgalvo Aurels, viņa lika cerības uz viņu – „(...)un šī cerība Aurelam ir nepieciešama, jo viņš pats par sevi bieži šaubās.”²⁵⁴ Bez tam galvenā varoņa radiniekiem bija arī atšķirīga attieksme pret Baltijas vāciešu kolektīvo pagātņi. Aurela mīļākais tēvocis Remberts vienmēr uzvēra savu „bruņnieciskumu” un par katra vācbaltieša misiju uzskatīja aizstāvēt un kopt savu senču tradīcijas. Savukārt tēvocis Jegors definēja sevi kā pasaules pilsonis, kurš bez problēmām var izprast jebkuras tautas kultūru un pieņemt to. „Kuram onkulim bija taisnība – bruņniekam vai pasaules pilsonim? Aurela sirdij bija tuvāks bruņnieks, bet viņam bija drūma nojauta, ka bruņnieku laiks ir pagājis.”²⁵⁵ Pats Aurels dažreiz šaubās, vai šī baltvācu muižniecības kolektīvā pagātne un vēsture ir neaizskarama, un vai tiešām tā laika paaudzei ir tik stipri jākoncentrējas uz savu senču kultūras tradīciju saglabāšanu. Šīs savdabīgās *šaubas* un pastāvīgo sevis analizēšanu var interpretēt kā īpašu galvenā varoņa spēju, it kā „izlietot” no savas ādas, uz notikumiem skatīties distancēti. Šī īpatnējā prasme savukārt liecina par diezgan spēcīgo Aurela personisko identitāti, jo tieši šauboties, atrodoties dažādu tautību, sociālo slāņu, kā arī uzskatu pārstāvju sabiedrībā, viņš apzināti koncentrējas uz savu personisko pārliedību un vērtību definēšanu.

Kad Aurels sāka studēt Tērbatas universitātē, viņu kā Baltijas vācu muižniecības pārstāvi uzņēma 1822. gadā dibinātajā Tērbatas studentu korporācijā „Livonia”²⁵⁶. Operējot ar austriešu identitātes pētnieces Aleīdas Asmanes jēdzieniem, var teikt, ka Aurela personiskajā

²⁵² Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 374. lpp.

²⁵³ Turpat, 251. lpp.

²⁵⁴ Turpat, 309. lpp.

²⁵⁵ Turpat, 262. lpp.

²⁵⁶ Jāatzīmē, ka tajā pašā laikā Tērbatas universitātē darbojās vēl citas vācu studentu korporācijas, piemēram, „Curonia”, „Estonia”, „Fraternitas Rigensis” un „Neobaltia”. Bez tam, Tērbatas universitātē pastāvēja arī divas latviešu studentu korporācijas „Lettonia” un „Lettgalia”.

identitātē atkal izpaudās *inkluzīvās* identitātes iezīmes. Nonākot „savējo”, vācu muižniecības jaunās paaudzes pārstāvju, sabiedrībā, viņa pašapziņa sāka nostiprināties. „Pirmo reizi Aurels izjuta, ka viņš iegrimst iekš kaut kā, ko līdz šim viņš nebija pazinis, kas gāja pāri viņa „es”, ģimenei un radniecībai, - piederība lielai, vīrišķīgai kopienai, brālībai un biedrībai. Līdz ar krāsu deķeli un krāsu lenti Aurels bija uzņemts šajā kopienā, tāpat kā senos laikos ar zobenu pieskārienu uzņēma bruņniecībā. No zobena vairs tikai palikusi lente, bet tajā vēl dzīvoja kaut kas no vecās bruņinieku ordeņa vīru biedrības gara.”²⁵⁷ Šajā studentu korporācijā katram dalībniekam tika piešķirts īpašs vārds (pievārds) saistībā ar indivīda izskatu, rakstura īpašībām vai kaut kā cita, piemēram, Aurels tika dēvēts par „Sikspārni”. Livonim (kā tika saukts Tērbatas studentu korporācijas „Livonia” loceklis) bija jābūt savaldītam, drosmīgam, aukstasinīgam un nelokāmam. „Livonis lieki nerunā – un par jūtām vispār nē; ja reibumā kāds kādreiz kļūst sentimentāls, tas izsauc tikai izsmieklus – glēvs vīrietis ir neciešams.”²⁵⁸

Tomēr drīzumā Aurela agrākā kareivīgā degsme pazuda – paukošanas nodarbībā viņš tika ievainots acī. Tādēļ, Pirmajam pasaules karam sākoties, viņš netika iesaukts krievu armijā. Šajā laikā Aurels apzinās, ka viņš nav varonis un dēvē sevi par pesimistu un nevaroni. Analizējot savos iekšējos monologos sevi un visas vācbaltiešu kopienas lomu pasaules vēsturē, Aurels sāk dēvēt sevi par „*mazo blakus figūru*”, kas būtībā attiecas arī uz visiem vācbaltiešiem, jo viņi jau sen nebija sava likteņa noteicēji – sākumā viņi bija pakļauti poļiem, tad zviedriem, un tajā laikā – krieviem. Kāda izmisuma situācijā un tuvas nāves priekšnojautā Aurels reflektēja par savu kā baltvācieša „traģēdiju”. „Mazā blakus figūra – arī tava nāve nebūs varonīga, - tu esi apmaldījies, un tagad tev būs jānoslost. Muļķīga, nenožīmīga nāve. Tieši tagad, kad tu esi saņēmis un no savas ērtās dīkdienības centies tikt uz skatuvi un vismaz lielā pasaules teātra uzveduma beigās pieklājīgi nospēlēt savu pieticīgo baltvācieša lomu – tieši tagad tev jānozūd, jānozūd uz visiem laikiem. Nokāpt no skatuves, pirms esi uzkāpis. Nomirt, pirms tu vispār esi dzīvojis. Un pasaule tāpat turpinās griezties, allaž no rietumiem uz austrumiem. Un zvaigznes ne pat daļiņu no acumirkļa nemirgos citādi. Vai tu te esi vai pazūdi, ir pilnīgi vienalga, mazā blakus figūra. Vienalga, pilnīgi vienalga...”²⁵⁹ Kad vācu karaspēks Pirmā pasaules kara laikā ienāk Rīgā, Aurels pirmo reizi sajūt nācīgas spēku, sajūt piederību lielajai kopienai, kas ir kārtējā *inkluzīvās* identitātes pazīme. Aurels cer tagad cīnīties kā kārtīgs vācietis vācu uniformā pret krieviem. Tomēr arī vācu armijā viņš sākumā netika pieņemts nesen pārciestā plaušu karsona dēļ – Aurels arvien vairāk jūtas nederīgs un neheroisks. Vēlāk, kad viņu tomēr pieņēma vācu karaspēkā, atrodoties īstā ugunī, Aurels izjuta nevis varonību, bet drīzāk bailes. „Nē, mazā blakus figūriņa, arī uniformā tu neesi

²⁵⁷ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 350. lpp.

²⁵⁸ Turpat, 353. lpp.

²⁵⁹ Turpat, 472. lpp.

varonis. Kad tev jāšauj, tu nospied, daudz netēmējot, un izšauj pāris caurumu gaisā.²⁶⁰

Tomēr, pat neskatoties uz nepatīkamu un neheroisku kara pieredzi, Aurelam ir diezgan spēcīga *personiskā identitāte*, kura arvien vairāk sāk prevalēt pār kolektīvo identitāti - piederību vācbaltiešu kopienai. Kārtējo reizi strīdoties ar savu krievu izcelsmes māsiņu Soņečku, viņš skaidri definē savas pārliecības. „Individuālists – jā, tas es esmu! Nekāda plaša patēriņa prece pēc ASV vai Maskavas šablona – kas pamatā ir tas pats -, bet gan vienreizējs, savdabīgs, atpazīstams, šai šaubīgajai *homo sapiens* sugai piederošs eksemplārs! Stūrgalvis, varbūt savrupnieks, jā, droši, ka āksts – jo vai tad tā nav ākstīšanās turēties pie kaut kā, kas neizbēgami lemts iznīcībai? Bet labāk palikt tādām, kāds tu esi, un krist nekā padoties likteņa varai, pakļauties masai! Kā man šī masa rieb, šie nožēlojamie salašņas, kas skrien pakal katram, kas pamodina viņu visprimitīvākos instinktus – naidu, skaudību un mantkārību – un kas savas mazvērtības sajūtā vēlas noraut savā līmenī un samīdīt visu, kam vēl ir cilvēka cienīgs paskats un kam vēl ir sava pārliecība... Es neciešu nekādus spaidus! Es neļaušu sev teikt, kā man domāt. Es nosmoku, ka man neļauj teikt to, ko es domāju.”²⁶¹

Pēc Pirmā pasaules kara beigām, kad vairākumam vācbaltiešu nācās vilties pret viņiem vienaldzīgajā Vācijas politikā²⁶², Aurels, kuru māca šaubas par savu personību un savu nākotni, tomēr nolēma doties uz Vāciju savas „īstās mājas” meklējumos, cerot uz to, ka vismaz savā etniskajā dzimtenē viņš varēs justies brīvs un aizsargāts. Lai gan Vācija ir viņa senču dzimtene jeb tēvzeme, viņš tomēr saprot, ka personīgi viņam šī zeme būtībā ir pilnīgi sveša. „Viņš nevēlējās būt emigrants, mētāties pa svešām muižām, pilsētām. Ja reiz Vācija, tad nevis kā īgns viesis, bet ar visu sirdi un dvēseli. Kaut kur taču jābūt vietai divām kājām, divām rokām. Vienu stūrīti zemes, neko daudz, tikai mazu pleķīti. Vājprātīga vēlme. Vājprātīga kā viss šis brauciens – bez kāda mērķa vai plāna. Nevienam tu nepazīsti, neviens tevi nesagaida. Tie nedaudzi cilvēki, kurus tu pirms kara pavirši iepazīni, ir krituši vai diez kur aizklīduši. Tu tikpat labi varētu doties uz Āfriku vai Brazīliju – tik sveša ir šī zeme, kas tev te stāv priekšā...”²⁶³

Spriežot pēc fon Fēgezaka romānu tetraloģijas teksta, Aurels ceļoja pa pasauli savas „īstās mājas” meklējumos divdesmit gadus. Tā kā pats galvenais varonis šajā periodā neparādās romānu stāstījumā, lasītājs par viņu uzzina lielākoties no citu personu komentāriem, tas nozīmē, izpaužas viņa *sveštēls*. Aurela radinieki raksturo viņu kā dīvainu un mīklainu onkuli; čigānu; mūziķi, kas esot mētājies pa visu pasauli; dzeguzēnu, kas cieš no

²⁶⁰ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 559. lpp.

²⁶¹ Turpat, 521. lpp.

²⁶² Lai gan daudzi vācbaltieši gan 1905. gada revolūcijas laikā, gan Pirmā pasaules kara laikā cerēja uz savu „brāļu”, valsts vāciešu, materiālo un garīgo atbalstu - Vācijas valdība, negribot saasināt attiecības ar krieviem, neiejaucās Krievijas impērijas iekšējā politikā. Zaudējot Pirmo pasaules karu, valsts vāciešiem bija jākoncentrējas uz savām „iekšējām” problēmām, līdz ar to Baltijas vācieši tika atstāti likteņa varā.

²⁶³ Fēgezaks Z. fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 583. lpp.

„Amerikas slimības”, proti, sapņošanas un klaiņošanas.²⁶⁴ Turklāt Aurela „vētrainais” liktenis ir iespaidojis viņa brāļadēlu Borisu – viņš, tāpat kā tēvocis, jauns būdams, grib katrā ziņā tikt prom no dzimtenes, ceļot pa visu pasauli un nepalikot ilgi uz vienas vietas. Atgriezoties dzimtenē (jau neatkarīgajā Latvijā), Aurels saprata, ka nekur citur viņš nav vajadzīgs, ka viņa vienīgā dzimtene, kur viņš patiešām jūtas kā mājās, ir šeit – Baltijā. „To, kas ar tādu dedzību un pašaieliedzību turas pie tēvu zemes, nevar padzīt. Tas nevar zaudēt savu dzimteni. Jā, viņš pats apsvēra iespēju apmesties šeit vai Loberģos, jo kaut kur taču jāatrod mājas. Tā Vācija, par kuru viņš savā laikā bija sapņojis, vairs neeksistēja, un jaunā Vācija, kas sevi uzpūtīgi dēvēja par „tūkstošgadīgo Reihu”, viņu nevilināja.”²⁶⁵ Pats Aurels vairs neuzskatīja sevi par baltieti, jo bija ilgi atrauts no savas dzimtenes, no savām saknēm, no vācbaltiešu kolektīvās pagātnes. Tādējādi Aurela personībā ir atkal manāmas **ekskluzīvās** identitātes iezīmes – galvenais varonis aptver, ka viņš vairs nepieder baltvācu muižnieku sabiedrībai tā kā agrāk. Apzinoties to, ka divdesmit gadus viņa pašapziņa veidojās tālu no dzimtenes, Baltijas, Aurels saprot, ka īsto baltvācu muižnieku vidū viņš izceļas ar savu savdabību. Tomēr tajā laikā Aurels faktiski pirmo reizi skaidri formulē sev, ka viņš vairs nevēlas dzīvot čigāna dzīvi. „Nē, blandīšanās man ir apnikusi. Arī es gribu mājas, kaut tā būtu tikai klēts. Un te es esmu mājās – te un nekur citur pasaulē!”²⁶⁶

Taču tieši tad, kad Aurels atrada savas „īstās mājas”, saskaņā ar 1939. gada Staļina-Hitlera paktu tika izsludināta pavēle - visiem Baltijas vāciešiem pamest Baltiju un izceļot uz vācu armijas okupēto Poliju. Aurelam, tāpat kā visiem vācbaltiešiem, šī repatriācija kļuva par smagu triecienu: viņš prātoja par savu kā vācbaltiešu kopienas pārstāvja likteni un saprata, ka šīs atvadas ir pēdējās un atpakaļceļa vairs nav. „Un es visu pārdzīvoju otru reizi – tikai citādi, pavisam citādi nekā pirms divdesmit gadiem. Toreiz es devos prom, bet dzimtene palika, māja, durvis aizvien stāvēja atvērtas. Es varēju atgriezties. Un es taču arī atgriezos. Tagad neatliek nekas. Durvis aizcirstas uz visiem laikiem. Nav vairs atgriešanās. Šīs ir pēdējās atvadas, atvadas uz visiem laikiem. Bet arī es priecājos, ka es atgriezos, visu vēlreiz redzēju...”²⁶⁷ Tāpat kā citiem vācbaltiešiem, Aurelam nācās samierināties ar sava likteņa nevadāmību, tāpat kā citi Baltijas vācieši, Aurels bija spiests pieņemt Vāciju, precīzāk sakot, Trešā Reiha okupēto Poliju kā savu jauno dzimteni. „Arī mana vieta tagad ir Vācijā – par spīti visam, par spīti visam...! Tagad šī zeme ir mūsu mājas!”²⁶⁸ Repatriācijas brīdī Aurela tēlā ir atkal saskatāmas **inkluzīvās** identitātes pazīmes, jo viņš, tāpat kā vairākums vācu tautības Baltijas zemes „dēlu”, pakļāvās šī izšķirošā līguma noteikumiem.

²⁶⁴ Sal. Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 616. lpp.

²⁶⁵ Turpat, 676. lpp.

²⁶⁶ Turpat, 730. lpp.

²⁶⁷ Turpat, 784. lpp.

²⁶⁸ Turpat, 799. lpp.

Kopumā ir jāsecina, ka fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” galvenā varoņa Aurela personiskā identitāte ir komplicēta un neviennozīmīga parādība. Kopš bērnības atrodoties trīs atšķirīgu kultūru – vācu (vācbaltu), latviešu, krievu – ietekmē, Aurels vienmēr uzsvēra savu *vāciskumu*. Jāatzīmē galvenā varoņa izteiktais individuālisms - viņš necieš nekādus ierobežojumus un diktātu. Taču Aurela tēls bez stipra *individuālisma* ietver arī *šaubas* – bērnībā viņš šaubās par savu profesionālo ceļu, vēlāk viņš „šaubās” par savu dzimteni. Jānorāda, ka šīs iekšējās šaubas un pretrunas it kā kalpo par viņa personības „aizsargmehānismu” – analizējot sevi, viņš mēģina izprast savas individuālās vērtības un personiskās vēlmes. Atšķirībā no vācbaltu muižnieku vairākuma, kas pildīja savu pienākumu pret senčiem, proti, kopa vācu kultūras tradīcijas Baltijā, Aurels „atrāvās” no savas dzimtenes un divdesmit gadus „klaiņoja” pa pasauli savas „īstās mājas” un labākās dzīves meklējumos. Tomēr tajā brīdī, kad galvenais varonis beidzot apzinājās, ka viņa „īstās mājas” ir viņa dzimtene Baltija, viņam piespiedu kārtā nācās kļūt par valsts vācieti, tas nozīmē – faktiski atteikties no savas agrākās vācbaltieša identitātes. Aplūkojot Aurela tēlu kā fon Fēgezaka vācbaltiešu kopienas pārstāvi, ir jāsecina, ka viņš *nav tipisks vācbaltietis*. Lai gan bērnībā un agrā jaunībā galvenais varonis visādi uzsver savu piederību vācbaltiešu kopienai, savu personisko iekšējo šaubu dēļ, sava stiprā individuālisma dēļ, Aurels nolemj pamest dzimteni un atgriežas tikai pēc divdesmit gadiem. Līdz ar to var teikt, ka romānu ciklā aprakstīto notikumu gaitā galvenā varoņa personiskā identitāte arvien sāk dominēt pār viņa piederību savai kultūras grupai, proti, vācbaltiešu kopienai. Jāatzīmē, ka galvenā varoņa tēls ar tik izteikti *spēcīgo personisko identitāti*, kura manifestējas spējā brīžiem distancēties no notiekošā, ļauj saskatīt fon Fēgezaka romānos atainotās vācbaltiešu kopienas heterogenitāti un neviennozīmīgumu.²⁶⁹ Šim kolektīvās identitātes aspektam ir veltīta nākamā apakšnodaļa.

5.2. Vācbaltiešu kopienas sociālās identitātes un tās transformācijas izpausmes fon Fēgezaka romānu tetraloģijā

Analizējot Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģiju „Baltiešu gredzens”, ir konstatējamas vairākas vācbaltiešu kopienas sociālās identitātes izpausmes. Neskatoties uz to, ka fon Fēgezaka tetraloģija ir autobiogrāfiska, kā arī uz to, ka romānos atainoto baltvācu muižnieku vidū ir sastopami dažādu, no vairākuma atšķirīgo uzskatu pārstāvji, šī bakalaura darba ietvaros tiek pētītas baltvācu kopienas spilgtākās kolektīvās identitātes manifestācijas. Jānorāda, ka šajā apakšnodaļā tiek apskatīti fon Fēgezaka romānos atainotās vācbaltiešu kopienas sociālās identitātes komponenti, taču akcents tiek likts uz vācbaltiešu kolektīvās

---

²⁶⁹ Nozīmīgākais vācu sociologs Norberts Eliass (*Norbert Elias*), kurš ir nodarbojies ar vāciešu *paštēlu*, atzīmēja, ka, lai racionāli raudzītos uz savu kultūru un izprastu tās īpatnības, ir jāprot distancēties. [Bausinger H., *Typisch deutsch: Wie deutsch sind die Deutschen?*, C. H. Beck Verlag, München, 2000, S. 26]

identitātes attīstību vēsturisko notikumu gaitā. Savukārt nākamā apakšnodaļa ir veltīta padziļinātai savdabīgās Baltijas vāciešu kultūras apziņas pētīšanai.

19. gadsimta beigās, kad sākas fon Fēgezaka tetraloģijas darbība, baltvācu muižniecība baudīja tā saukto „*Stilleben*”²⁷⁰ – mierīguma un stabilitātes pilnu dzīvi. Spriežot pēc Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijas teksta, tajā laikā baltvācu muižnieki dzīvoja diezgan noslēgti un komunicēja galvenokārt šaurajā savas dižciltīgās kārtas lokā. Muiža bija ne tikai saimnieciskais centrs ar tajā koncentrētām ēkām, klētīm, darbnīcām, mežiem, laukiem un ūdeņiem, bet arī nozīmīgākā baltvācu kultūras institūcija, kur muižnieku pēctečiem tika nodotas Baltijas vācu kultūras tradīcijas un vērtības. Par vācbaltiešu kultūras kopšanas un tālāktīstīšanas telpu, kurā jaunie vācbaltieši nonāca jau studentu gados, ir jāmin Tērbatas universitātes studentu korporācijas. Pētot romānu ciklā atainoto vācbaltiešu kopienu, tika noskaidrots, ka visnozīmīgākais vācbaltiešu kopienas kolektīvās identitātes komponents ir savdabīgā septiņsimt gadu garumā *konstruētā* kultūra jeb tā sauktais „*vāciskums*” (kā savu savdabību dēvē paši tetraloģijas varoņi), kura pamatsastāvdaļas ir vācu valoda un vāciskās vērtības. Pateicoties baltvācu muižniecībai piemītošai spēcīgai un stabilai kolektīvajai atmiņai, šī savdabīga Baltijas vācu muižniecības kultūra saglabājas tās sākotnējā veidā līdz pat 1905. gada revolucionāriem notikumiem.

Tā kā 1880.-os gados saistībā ar Krievijas impērijas senatora Nikolaja Manaseina revīziju 1882. gada pavasarī Baltijā bija manāma pārkrievošanas pastiprināšanās²⁷¹, vienīgā izeja, kā mazajai vācu minoritātei saglabāt savu „vāciskumu”, bija nodrošināt ciešu kultūras apmaiņu starp ievērojamām baltvācu muižnieku dzimtām, lai tādā veidā aizsargātu savas kultūras tradīcijas. Kad galvenais varonis Aurels sāk mācīties ģimnāzijā Rīgā, viņam nākas saskarties ar pārkrievošanu – visas vācu biedrības ir spiestas darboties nelegāli, ierēdņu aparāts lielākoties sastāv no krieviem, daži krievu un pat vācu izcelsmes skolotāji dedzīgi īsteno pārkrievošanas programmu, piespiežot runāt un rakstīt tikai krieviski. Taču Aurela māte akcentē to, ka viņam, neskatoties uz visu, ir jāpaliek vācietim. Vācbaltiešu vidē valdīja uzskats, ka pārkrievošana ir daudz sliktāks par jebkuru krievu, jo viņš esot noliedzis savas asinis. „„Krievijas valdība vēlas, lai mēs kļūstam krievi,” paskaidroja māte, bet mums jāpaliek vāciešiem. Tādēļ tagad tu vēl saņemsi mācības vācu valodā, kopā ar citiem vācu skolniekiem, pie vācu skolotājiem. Bet, ja kāds uz ielas tev prasa, kurp tu ej, tu nedrīksti teikt;

---

²⁷⁰ Vācbaltiešu sabiedrības pētniecības diskursā par „*Stilleben*” (burtiski vācu valodā: klusā dzīve) tiek dēvēta baltvācu muižniecības tieksme pēc sociālpolitiskās stabilitātes un nemainīguma, kas ir saistīta ar vācbaltu dižciltības privilēģiju saglabāšanu un stiprināšanu. [Sal. Cerūzis R., *Vācu faktors Latvijā (1918-1939)*, Latvijas Universitāte, Rīga, 2004, 31. lpp.]

²⁷¹ Sal. Balodis A., *Latvija un latviešu tautas vēsture*, Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, Rīga, 1991, 145. lpp.

jo šie „vācu loki” ir aizliegti. Un, ja to uzzinās, mūs visus sodīs!”²⁷²

Baltvācu muižnieki apzinās, ka viņi ir tikai „plānā augšējā kārtiņa”²⁷³, „vācu pulciņš”²⁷⁴ lielajā un varenajā Krievijā. Tādējādi lai justos morāli drošāk šajā pārkrievošanas atmosfērā, vācbaltieši lielākoties identificē sevi ar lielo nāciju – vāciešiem, un cer, ka grūtā brīdī *valstsvācieši* nāks palīdzībā. Lai gan vācbaltieši vēsturisko apstākļu dēļ neveido vienu veselu nāciju, var teikt, ka tajā periodā izpaužas viņu savdabīgā nacionālā apziņa – viņi uzsver savu unikalitāti Baltijas sabiedrībā nacionālajā līmenī. Vairākums baltvācu muižniecības pārstāvju, pie kuriem piederēja arī Aurela ģimene, nokļūdami „zem pārkrievošanas sitiena”²⁷⁵, vairs necerēja ne uz kādām īpašām privilēģijām, bet gan vienkārši vēlējās saglabāt savu vāciskumu, savu savdabīgo septiņsimt gadu garumā eksistējošo vācu kultūru. „Mēs necīnāmies ne par kādām privilēģijām, bet gan par mūsu neatņemamajām tiesībām būt vāciešiem.”²⁷⁶ Tomēr Baltijas vācu muižnieku starpā bija arī tie, kuri nevarēja iztēloties realitāti, kurā viņi nebūtu kungi. „Mums šeit ir tikai divas iespējas – saglabāt mūsu varu vai iet bojā. Jo mūsu ir par maz, lai mēs varētu dzīvot blakus un starp latviešiem. Ja es nevarētu justies kā kungs, manai dzīvei nebūtu jēgas!”²⁷⁷

1900.-to gadu sākuma zemnieku un strādnieku revolucionārā kustība padarīja baltvācu muižnieku stāvokli vēl trauslāku. Vairums baltvācu muižnieku bija spiesti no laukiem pārcelties uz Rīgu. Tajā laikā Baltijas vācieši – „skaudra, vārga cilvēku saujiņa, kas bija nolēmuši bez cīņas nenogrimt”²⁷⁸ - atradās starp divām atšķirīgām, pret viņiem naidīgi noskaņotām tautām – krieviem un latviešiem, mēģinādami saglabāt un aizstāvēt savu vāciskumu par katru cenu. „Citur bija viegli būt vācietim, jo visapkārt viss ir vācisks. Šeit bija jābūt vācietim „visam par spīti”...”²⁷⁹ Uzzinot par to, ka valsts vāciešu starpā ir tie, kas atbalsta latviešu un krievu streikotājus Baltijā, proti, vācu sociāldemokrāti, viņiem pirmoreiz nākas vilties Vācijā un Vācijas vāciešos, vācbaltieši sāka aptvert, ka nekas nenāks viņiem palīgā un necīnīsies par viņu interesēm. Galvenais varonis prāto par savas tautas bezcerīgo likteni - „„Un kas tad ar mums notiks?”” vaicāja Aurels, un pats atbildēja: „Ja uzvarēs reakcija, mūs pārkrievos; ja uzvarēs revolūcija, mums atņems īpašumus. Šā vai tā mums nav glābiņa!””²⁸⁰

Kad revolūcijas kustība tika apspiesta, Baltijas vācieši, kaut vai uz īsu laiku, atgriezās

²⁷² Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 192. lpp.

²⁷³ Turpat, 206. lpp.

²⁷⁴ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 208. lpp.

²⁷⁵ Daudzi vācbaltieši, to skaitā daži Aurela radnieki, piemēram, viņa tēvs, tika atlaisti no darba savas vāciskās izcelsmes dēļ.

²⁷⁶ Turpat, 262. lpp.

²⁷⁷ Turpat, 254. lpp.

²⁷⁸ Turpat, 279. lpp.

²⁷⁹ Turpat, 277. lpp.

²⁸⁰ Turpat, 280. lpp.

pie mierīgās dzīves. Tomēr jau 1914. gadā, Pirmajam pasaules karam sākoties, vācbaltiešiem atkal nākas saskarties ar antivāciskām noskaņām. Pret vāciešiem izturas kā pret nodevējiem un ienaidniekiem. „Daudzi baltvācieši tiek apcietināti un izsūtīti uz Vjatku un Samāru. Rīgas Vācu teātri slēdz, tā direktoru apcietina. Pilsētā visus uzrakstus vācu valodā jānovāc septiņu dienu laikā. Nokaļ ierakstu Herdera pieminēklī. Policija noslēdz uzeju uz Pētera baznīcas torni, jo baltvācieši no turienes esot vāciešiem sūtījuši gaismas signālus; ērgelēs meklē iebūvētus raidītājus.”²⁸¹ Lai gan Pirmā pasaules kara frontē vācbaltiešiem kā Krievijas impērijas pavalstniekiem ir jācīnās pret Vāciju, gandrīz visi baltvācu muižniecības pārstāvji, kā tas tiek atainots romānos, cer uz savas tēvzemes - Vācijas – uzvaru un tās karaspēka kā atbrīvotāju atnākšanu Baltijā. „Līdz ieradīsies vācieši – visi pie šiem vārdiem turas kā pie evaņģēlija, kā pie vēstītas pasterdienas, dzīvo un pārtiek no šīs vienas lielās cerības.”²⁸² Tādējādi var secināt, ka fon Fēgezaka romānos atspoguļotās vācbaltiešu kopienas sociālā identitāte ir joprojām cieši saistīta ar *nacionālo* aspektu. Pats galvenais vācbaltiešu kolektīvās identitātes faktors ir viņu vāciskums. „...bet mūsu vāciskumu viņi tomēr nespēs mums atņemt!”²⁸³ Savu vāciskumu vācbaltieši dedzīgi cenšas saglabāt, turēdamies kopā, un neskatoties uz karastāvokli, kā arī krievu un latviešu naidīgo attieksmi pret viņiem. „Tā kā Strēlnieku dārzā, Vērmanes parkā un apstādījumos mitinājās piedzērušies un trokšņaini zaldāti, vakaros vācu publika mēdza pulcēties šeit (Daugavas krastmalā). Var atkal runāt vāciski, un no laivām, kas peld pa upi, atskan vācu dziesmas.”²⁸⁴

Būtībā šajā lielajā izšķirošajā vēsturiskajā laika periodā vācbaltieši bija tikai „sīkas blakus figūras, statisti, kuriem nav ko līdzī runāt”²⁸⁵ un daudzi no viņiem to izprata. Kopš 1900.-u gadu sākuma baltvācu muižnieki nebija sava likteņa noteicēji un vienīgais, kas viņiem atlika, bija savā „baltieša ādā”²⁸⁶ tālāk „peldēt pa plūsmu” – pielāgoties sociālpolitiskiem apstākļiem, cīnīties frontē pret saviem brāļiem un tajā pašā laikā gaidīt viņus Baltijā kā atbrīvotājus. „Mums, baltvāciešiem, būtībā cits nekas neatliek kā sēdēt klēpī saliktām rokām. Izturēt, izturēt – aizvien šī garlaicīga izturēšana, ar kuru mēs tik drausmīgi lepojamies. Nu jau septiņsimt gadu mēs esam laimīgi izturējuši vācu kultūras vistālākajā austrumu postenī. Pārmaiņus mūs tirdījuši poļi, zviedri, krievi, lietuvieši, latvieši un igauņi – bet mēs sēžam uz vietas un izturam – lieliska nodarbošanās. Un, ja reiz pasaule ietu bojā, mēs, baltvācieši, būsim pēdējie – mēs gluži vienkārši izturēsim!”²⁸⁷

Pirmo pasaules karu Vācija zaudēja, un 1918. gada 18. novembrī vēl vācu okupētajā

²⁸¹ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 402. lpp.

²⁸² Turpat, 446. lpp.

²⁸³ Turpat, 426. lpp.

²⁸⁴ Turpat, 451. lpp.

²⁸⁵ Turpat, 416. lpp.

²⁸⁶ Turpat, 413. lpp.

²⁸⁷ Turpat

Rīgā tika pasludināta Latvijas neatkarība. Spriežot pēc fon Fēgezaka romānu teksta, vācbaltieši līdz pēdējām brīdim neticēja, ka latvieši ir spējīgi uz savas neatkarīgās valsts dibināšanu. Pat tad, kad tas notika, daudzi vācbaltieši dēvēja Latvijas Padomju Republiku par „viendienīti” un „pundurvalsti”²⁸⁸, kura nevar pastāvēt ilgtermiņā. Jau 1919. gada 4. janvārī sarkanie spēki iesoļoja Rīgā un 17. decembrī proklamētajā Latvijas Padomju Republikā ar jaunu spēku sākās lielinieku terors. Simtiem Baltijas vāciešu, to skaitā fon Fēgezaka romānu galvenais varonis, tika sagūstīti. Cietumā visas sabiedrisko stāvokļu, tautību un ticību atšķirības ir zudušas – šeit vairs nebija svarīgi, vai kāda cilvēka uzvārds ir ar „fon” vai bez. Vāciešus, igauņus, krievus, zemniekus un muižniekus, strādniekus, garīdzniekus un tirgotājus, amatniekus un profesorus, skolniekus un sirmgalvjus – visus vienoja vēlme izdzīvot.²⁸⁹ Tie baltvācu muižniecības pārstāvji, kuriem izdevās izglābties no sarkanā terora, izveidoja brīvprātīgo zemessardzi jeb (Baltijas) landesvēru, un, apvienojoties ar antilielinieciskiem spēkiem jeb baltgvardiem zem vācu ģenerāļa Rīdigerera fon der Golca (vācu valodā: *Rüdiger Graf von der Goltz*) vadības, 1919. gada 16. aprīlī veica valsts apvērsumu pret Ulmaņa valdību un 22. maijā ieņēma Rīgu²⁹⁰. Līdz ar to baltvācu muižnieki, to skaitā Aurels un viņa ģimene, bija atbrīvoti. Aurels nosauc landesvēra karavīrus par „donkihociem”, jo viņi esot veikuši neticamo un neiespējamo - bez jebkādas militāras apmācības un bruņojuma cīņā pret lielo boļševiku armiju „trīcienā ieņēmuši Rīgu, visu valsti atbrīvojuši no sarkanajām ordām.”²⁹¹ Var teikt, ka tieši landesvērā baltvācu kopiena pirmo reizi kopš Lielā Ziemeļu kara (1700-1721) tik spilgti apliecināja savu kolektīvo identitāti. Pie tam ir jāatzīmē, ka šajā gadījumā izpaužas jau drīzāk **reģionālā** vācbaltiešu identitāte – baltvācu dižciltīgie kopā ar citu tautību un sociālo šķiru pārstāvjiem²⁹² aizstāvēja savu dzimteni - Baltiju, nevis cīnījās savās nacionālajās interesēs.

Z. fon Fēgezaka tetraloģijas galvenais varonis Aurels pēc Pirmā pasaules kara beigām dodas prom uz Vāciju laimes meklējumos, un, saskaņā ar romānu tekstu apmēram divdesmit gadus ceļo pa pasauli. Stāstījums turpinās jau 1932. gadā, kad Aurela māsiņas Varinkas meita Madelēne pirmo reizi atbrauc no Vācijas²⁹³ apciemot savus Baltijas radniekus Loberģos. Tādējādi ir jānorāda, ka līdzās Aurela laikabiedriem romānā no šī brīža darbojas jaunās vācbaltiešu paaudzes pārstāvji. Madelēne, pēc izcelsmes vācbaltiete, bet pēc audzināšanas

²⁸⁸ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 676. lpp.

²⁸⁹ Sal. Turpat, 526. lpp.

²⁹⁰ Sal. Balodis A., *Latvija un latviešu tautas vēsture*, Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, Rīga, 1991, 192. lpp.

²⁹¹ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 561. lpp.

²⁹² Baltijas landesvērs jeb Latvijas zemessardze sastāvēja no vācbaltiešu, latviešu un Baltijas krievu militāriem spēkiem.

²⁹³ Kā jau tika minēts pirmajā (vēsturiskajā) bakalaura darba nodaļā, pēc neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanas 1918. gadā tika fiksēts liels Baltijas vāciešu emigrācijas vilnis – Baltiju pameta ap 20 tūkstošiem vācbaltiešu. Kad Madelēne bija vēl ļoti maza, viņas ģimene pārcēlās uz Vāciju.

valsts vāciete, nonākdama Loberģos, uzreiz pamanīja atšķirības starp Baltijas vācbaltiešiem un Vācijas vācbaltiešiem. „Baltvācieši šeit laikam tomēr ir gluži citādi nekā tie Vācijā, kuri joprojām piekopj šausmīgi feodālas manieres, pēta savus ciltskokus un jūsmo par senajiem laikiem!”²⁹⁴ Tādējādi var secināt, ka tie vācbaltieši, kuri izceļoja uz Vāciju Pirmā pasaules kara laikā un beigās, ir saglabājuši savas kultūras tradīcijas to sākotnējā stāvoklī. Savukārt Baltijā no agrākās greznuma un bagātības atmosfēras, par ko Madelēnei bērībā stāstīja māte, vairs nebija palicis. 1930.-os gados daudzi Baltijas vācieši jau dzīvoja pieticīgi, cītīgi nodarbojās ar lauksaimniecību un ir kļuvuši par īstiem zemniekiem. Heidenkampiem atņēma gandrīz visu Loberģu muižu, bet viņi iemācījās novērtēt to, kas viņiem ir. Visas „dižciltības ākstības”²⁹⁵ jeb skaistās manieres Baltijas vācieši bija atmetuši. Galvenā varoņa māsa Anelīze skaidro Madelēnei jaunus, no stereotipiskiem priekšstatiem atšķirīgus vācbaltiešu dzīves principus Baltijā: „Nē, rokas pie mums vairs nebučo, kopš paši esam kļuvuši zemnieki! Tas mūs laikos neiederas!”²⁹⁶ Tomēr, neskatoties uz sociālpolitisko apstākļu maiņu, vācbaltiešu vidū bija arī „vecā parauga” pārstāvji, kas turējās pie tradicionālās, galantās baltvācu muižniecības uzvedības. Piemēram, onkulis Ēriks stāstīja Madelēnei vecus medību piedzīvojumus, pasniedza viņai dārzā plūktu sarkanu rozi, un kā „vecs onkulis” noskūpstīja viņu uz vaiga. „„Īsts vecs baltietis, kā no muzeja!” – teica Madelēne”²⁹⁷

Atšķirības starp Vācijas vācbaltiešiem un Baltijas vācbaltiešiem ir manāmas arī valodas līmenī. Madelēnei, kura tika audzināta Vācijā valstsvācu valodā, sākumā ir grūti saprast savus Baltijas radus, bet viņa pakāpeniski apgūst Baltijas savdabīgo vācu valodas dialektu. „Madelēnei nav viegli apgūt dīvainos baltvācu izteicienus: *Cyrenen* (ceriņi) – ir gluži vienkārši *Flieder* un *Schmandt* (krējums) – *Sahne*. Kādreiz Madelēnei šķiet, ka šeit runā ķīniski, piemēram, kad tante Maurisa lūdz: „*Stell die Kaffeekanne neben die Kasserolle auf die Pliete*” (Valstsvācu valodā: „*Stell die Kaffeekanne neben den Kessel auf das Herd*”/ „Noliec kafijas kannu uz plīts blakus kastrolim.”) Vai: „*Nimm diesen Spann – der andere tilkeret; aber schülper nicht über!*” (Valstsvācu valodā „*Nimm diesen Eimer – der andere tröpfelt; aber verschütte nicht über!*”/ Ņem šo spaini – tas otrs tek, bet nepāršļaksti!) Tikai pamazām Madelēne apgūst šos mīklainos vārdus, bet citādi viņa jau no pirmās dienas jūtas kā mājās.”²⁹⁸ Madelēne, tāpat kā vairākums baltvācu muižnieku pēcteču, sajūsminās par Baltijas dabas bagātībām un mierpilnu dzīvi laukos. Kādu laiku padzīvojot Mazloberģos (kā Heidenkampu pēcteči sauca Loberģu muižas teritoriju, kas viņiem piederēja), viņa nolēmj palikt savā dzimtenē.

²⁹⁴ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 598. lpp.

²⁹⁵ Turpat, 591. lpp.

²⁹⁶ Turpat, 598. lpp.

²⁹⁷ Turpat, 633. lpp.

²⁹⁸ Turpat, 604. lpp.

Spriežot pēc fon Fēgezaka tetraloģijas teksta, ir jāatzīmē, ka baltvācu kopiena tajā laikā arvien spēcīgāk pieķērās savai zemei, savai dzimtenei – Baltijai. Viņu kolektīvās identitātes galvenā sastāvdaļa vairs nebija nacionālā savdabība, proti, viņu vāciskums, bet viņu reģionālā piederība. Tādējādi var secināt, ka romānos attēlotās vācbaltu sabiedrības sociālajā identitātē arvien spilgtāk sāk izpausties *reģionālā* identitāte. Tomēr bija arī izņēmumi, piemēram, Madelēnes brālēns Boriss, kurš, tāpat kā viņa tēvocis Aurels savā laikā, bija saslimis ar „Amerikas slimību” un gribēja par katru cenu aizbraukt no savas dzimtenes: „Es gribu prom uz Vāciju, bet vēl labāk uz Āfriku vai Dienvidameriku, vienalga kur – tikai prom no šejienes, kur nevar ne dzīvot, nedz nomirt, tikai ar laiku notrulināties!”²⁹⁹

Kad 1933. gadā Vācijā nacionālsociālisti nāca pie varas un pasludināja savas stratēģiskās ieceres attiecībā uz Baltiju, daudzi vācbaltieši, it īpaši jaunatne, sākumā uztvēra Hitlera sludināto „austrumu politiku” pozitīvi, jo negribēja kļūt par latviešiem un vēlējās tikt atpakaļ Vācijas paspārnē. Aurels, kurš tajā laikā jau bija atgriezies Baltijā, atcerējās: „Toreiz vāciešiem prasīja, lai viņi pārtop par krieviem, bet tagad, lai kļūst par latviešiem. Vienīgā starpība, ka krievi tomēr ir liela nācija, bet latvieši tikai sīka tautas drumstala. Latviešu valoda pamatā bija kā slepenvaloda, kuru pasaulē neviens cits kā latvieši nesaprata. Un tagad vāciešiem bija jāliek visi eksāmeni šajā slepenvalodā.”³⁰⁰ Taču fon Fēgezaka romānu tetraloģijas varoņi saprata, ka ir veltīgi vēlreiz, kā 1905. gada revolūcijas un Pirmā pasaules kara laikā, cerēt uz Vācijas palīdzību. „Ko lai mēs Reichā darām? Tur mēs, baltieši, neiederamies – un tagad jau pavisam ne! Kad Reichs par baltiešiem ir rūpējies? Mēs vienmēr esam tikuši pamesti likteņa varai. Un tomēr esam noturējušies un glābuši dzimteni no bojāejas. [...] Nē, mūsu vieta nav Reichā, bet gan šeit – kaut vai uz šī pieticīgā zemes gabaliņa, kas mums vēl atlicis!”³⁰¹

Tomēr 1939. gada 28. septembrī Staļina un Hitlera līgums par vāciešu izceļošanu uz Vācijas Trešo reihu noteica baltvācu kopienas likteni. Visi fon Fēgezaka romānu varoņi, izņemot Borisu, neaptvēra, kā var „atgriezties mājās” zemē, kas nav viņu dzimtene³⁰², un nevēlējās pamest Baltiju. Īpaši sarežģīta šī izceļošana bija lauku iedzīvotājiem, kuriem „zeme” tiešā nozīmē bija tā, kurā viņu senči un viņi paši, jau kā lauksaimnieki, pēdējos divdesmit gados bija, ielikuši savu dvēseli. Pie tam Hitlera vēlme padarīt visus ārzemēs dzīvojošos vāciešus par valstsvāciešiem izraisīja vācbaltiešos vēl stiprāko iekšējo pretestību – viņi negribēja atteikties no savas reģionālās un kultūras savdabības. No tā var secināt, ka šajā periodā visstiprāk vācbaltiešiem izpaudās tieši reģionālā identitāte. „Kopš daudziem

²⁹⁹ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 616. lpp.

³⁰⁰ Turpat, 724. lpp.

³⁰¹ Turpat, 676. lpp.

³⁰² Saskaņā ar nacionālsociālistu propagandu, vācbaltiešu repatriēšanās uz Vāciju 1939. gadā tika dēvēta par „*Heimkehr*” (vācu valodā: atgriešanās mājās).

gadsimtiem gandrīz gadu tūkstoti viņu saknes iesaugušas šajā zemē. Viņiem nav tēvzemes. Tādēļ viņi jo stiprāk pieķeras vienīgajai, kas tiem ir, - savai dzimtenei. Sāpe, milzu sāpe šķel pašu sirdi. Pilsētniekiem ir vieglāk sevi pārstādīt. Viņi nav tik dziļi iesakņojušies, un daži savas saknes jau sen zaudējuši. Viņi drīzāk ir kā stādi podos, kuri nēsā sev līdzīgu drusku zemes, un kurus var pārvietot no viena loga pie otra; drusku saules un drusku ūdens tie atrod visur. Bet lauku cilvēku ir citādi. Viņu saknes ir dziļi zemē iesaugušas, tos nevar kā mietu izraut un iebāzt zemē citur. Viņi ar visām sakņu šķiedrām pieķeras zemei – *savai* zemei.”³⁰³ No otras puses, fon Fēgezaka romānos atainotie vācbaltieši saprata, ka, ja viņi grib palikt vācieši un saglabāt savu nacionālo komponentu - savu vāciskumu, viņiem nav citas izvēles, jo vācu organizācijas, skolas, prese, ielu uzraksti Baltijā bija lemti likvidācijai. „Nē, nekāda paradīze mūs nesagaida. Bet mūs sagaida kas cits, kā mums kopš pustūkstošiem gadu nav bijis, - tēvzeme. Un tas, man šķiet, nav maz – ja arī patlaban mums šajā tēvzemē daudz kas nepatiks. Bet nevar izlīst no savas ādas – mēs nu reiz esam un paliksim vācieši...”³⁰⁴

Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģija beidzas brīdī, kad varoņi, baltvācu muižnieku pēcteči, uz kuģa ar skumjām atvadās no savas dzimtenes. Tādējādi, balstoties uz vēsturiskiem materiāliem³⁰⁵, var tikai pieļaut, ka vācbaltieši un viņu pēcteči mentalitātes ziņā pārtapa par *valstsvāciešiem*, un par dominējošo faktoru vācbaltiešu kolektīvajā identitātē ir kļuvis nacionālais.

Apkopojot šīs apakšnodaļas pētījumu par fon Fēgezaka romānos atspoguļotās vācbaltu kopienas sociālo identitāti, ir jāsecina, ka tā tika veidota un kopta šaurajā Baltijas vācu dižciltības lokā. Pamatojoties uz Aleīdas Asmanes teorētiskajām atziņām, var teikt, ka romānu ciklā aprakstītajai vācbaltiešu kopienai ir *ekskluzīvā* identitāte, jo tā tika *konstruēta* apzinātā norobežošanā no citām Baltijas kultūras grupām (latviešiem un krieviem). Tomēr vēsturisko un sociālpolitisko apstākļu maiņa izraisīja arī fon Fēgezaka romānos attēlotās vācbaltu sabiedrības sociālās identitātes transformāciju – ja agrāk, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, vācbaltieši savu unikalitāti uzsvēra *nacionālajā* līmenī un identificēja sevi ar *valstsvāciešiem*, tad kopš Pirmā pasaules kara beigām, vīlušies pret viņiem vienaldzīgajā Vācijas politikā, viņi akcentēja jau savu reģionālo savdabību - *piederību Baltijas reģionam*. Lai gan Ādolfa Hitlera Baltijas kolonizācijas ieceres sākotnēji izsauca baltvācu sabiedrībā nacionālās apziņas uzplaukumu, fon Fēgezaka tetraloģijas varoņu vidū joprojām visstiprāk izpaudās *reģionālā* identitāte. Līdz ar vācbaltiešu emigrāciju uz Trešā Reiha okupēto Poliju 1939. gadā un pēc

³⁰³ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 750. lpp.

³⁰⁴ Turpat, 793. lpp.

³⁰⁵ Lielākā daļa vācbaltiešu pēc Otrā pasaules kara beigām pārvācās uz Vācijas Federatīvo Republiku. 1963. gadā Vācijā dzīvoja ap 42800, Austrumvācijā ap 10200, ASV un Kanādā ap 5200, Austrālijā ap 1300 un Zviedrijā ap 700 vācbaltiešu. [Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000, 78. lpp.]

Otrā pasaules kara beigām - uz Vāciju, var pieņemt, ka turpmāk vācbaltiešu sabiedrībā stiprinājās *nacionālās* identitātes izpausmes. Nākamajā apakšnodaļā padziļināti tiks analizēts baltvācu kopienas kolektīvās apziņas būtiskākais komponents - kultūras identitāte.

5.3. Kultūras identitātes nozīme vācbaltiešu kolektīvajā apziņā

Viena no nozīmīgākajām katras sabiedrības kolektīvās apziņas sastāvdaļām ir tās kultūras identitāte. Atsaucoties uz iepriekšējo apakšnodaļu, ir jāatzīmē, ka vācbaltiešu kopienas kolektīvā identitāte savā tradicionālajā veidā eksistēja apmēram līdz 20. gadsimta sākuma revolucionāriem notikumiem. 1905. gada revolūcija, kā arī Pirmais pasaules karš lika mainīties vācbaltiešu sociālajai identitātei. Lai izprastu fon Fēgezaka tetraloģijā atainotās vācbaltiešu kopienas kolektīvo apziņu tās sākotnējā veidā, kad to vēl nebija skāruši jauni sociālpolitiskie procesi, ir jāpievēršas tās stabilākajam pamatam, proti, kultūras identitātei.

Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijā atspoguļotās vācbaltiešu kopienas gadījumā ir grūti runāt par pilnvērtīgu nacionālo identitāti. Vēsturisko apstākļu dēļ vācbaltiešiem ir cita, no *valstsvāciešiem* atšķirīgā ģeogrāfiskā piederība, un lielu nozīmi vācbaltiešu kopienas kolektīvajā apziņā iegūst *kultūras identitāte*. Septiņsimt gadu garumā vācbaltiešiem veidojās sava vēsture, ar saviem varoņiem, saviem simboliem un rituāliem, kā arī savu specifisko Baltijas vācu valodas dialektu. Turklāt savā pastāvēšanas laikā baltvācu sabiedrība attīstījās mijiedarbībā ar citām kultūras grupām - poļiem, zviedriem, krieviem un latviešiem. Savu savdabību fon Fēgezaka tetraloģijas varoņi – baltvācu muižnieki - dēvē par „*vāciskumu*”. Taču pētot romānu tekstu, kļūst skaidrs, ka šis „vāciskums” nav pilnīgi identisks ar to „vāciskumu”, kas piemīt *valstsvāciešiem*. Var teikt, ka drīzāk šis vācbaltiešu „vāciskums” ir nevis nacionālā līmeņa raksturojums, bet gan kultūras unikalitātes iezīme. No tā var secināt, ka pats galvenais vācbaltiešu kopienas kolektīvās apziņas faktors ir nevis nacionālā piederība, bet gan savdabīgā kultūra.

Analizējot šī īpatnējā vācbaltiešu „vāciskuma” jeb kultūras apziņas elementus un formēšanas gaitu, izmantojot Hofstedes un Spenseres-Outejas „sīpola” diagrammas modeļus, ir iespējams atklāt vācbaltiešu kopienas kultūras identitāti. Jāuzsver, ka fon Fēgezaka romānu tetraloģijas vācbaltieši lielākoties ir muižnieki, kuri līdz 20. gs. sākuma revolucionāriem notikumiem dzīvoja nošķirti no pārējās sabiedrības savās muižās, tādā veidā saglabājot savas tradīcijas to sākotnējā veidā. Par pirmo baltvācu muižniecības kultūras „*institūciju*”, kur no paaudzes paaudzē tika nodota vācbaltiešu kolektīvā atmiņa un pieredze, var nosaukt muižu. Tieši muižā baltvācu kungu bērniem tika ieaudzināts īpatnējais vāciskais gars. Muižās viņi iepazinās ar nozīmīgākajiem vācu kultūras *simboliem un artefaktiem*. Viens no galvenajiem vācbaltiešu kultūras identitātes faktoriem, ko „sīpola” diagrammas modeļa ietvaros var

pieskaitīt pie simbolu līmeņa, ir īpatnējā vācbaltiešu ikdienā lietotā vācu valoda. Vācbaltiešu vācu valoda atšķīrās no klasiskās Vācijas vācu valodas pēc skanējuma, kā arī pēc vārdu krājuma, kur ir sastopami no pamattautas aizgūtie vārdi.³⁰⁶ Par vācbaltu kopienai būtiskāko vācu kultūras artefaktu ir jānosauc anonīmā episkā vācu poēma „Nībelungu dziesma” (vācu valodā: „*Nibelungenlied*”), kas vācbaltiešiem ir uzvedības modeļu, morālo, ētisko un sociālo normu krātuve. Kopš bērnības baltvācu muižniekus iedvesmoja dažādas teikas un leģendas par drošsirdīgiem Livonijas bruņiniekiem un misionāriem, kuri pirms septiņsimt gadiem ieradās uz Baltijas zemēm, lai pildītu savu misiju – kristītu vietējās pagānu tautas. Fon Fēgezaka aprakstītajos muižnieku namos sienas greznoja vācbaltiešu senču portreti, lielākoties militārās uniformās tērpti, pastāvīgi atgādinot viņu pēcnācējiem par saviem nopelniem Livonijas (1558-1583) un Ziemeļu (1700-1721) karos. Kā vācbaltiešu kopienas kultūras artefaktus var arī minēt Riharda Vāgnera operas, it īpaši operu tetraloģiju „Nībelungu gredzens”³⁰⁷, kuru var nosaukt par vāciskā gara iemiesojumu. Galvenais varonis savos iekšējos monologos bieži tematizē Vāgnera operas uzvedumus Rīgas (vācu) teātrī (tagadējā Latvijas Nacionālajā operā).³⁰⁸ Nozīmīgākie vācbaltiešu kultūras artefakti ir arī senās Livonijas ordeņa bruņinieku pilis vai pils drupas. It īpaši zīmīgs kultūras simbols vācbaltu muižniekiem, spriežot pēc fon Fēgezaka romānu tetraloģijas teksta, ir 13. gadsimta sākumā celtā Cēsu ordeņpils, kas ilgu laiku kalpoja par Livonijas ordeņa mestra rezidenci, un kur 1577. gadā Livonijas kara (1558-1583) laikā vācu bruņinieki uzspīdzināja sevi, lai nekristu krievu cara Jāņa Briesmīgā gūstā. Var teikt, ka viss, kas ir saistīts ar Livonijas laikiem, ieņem īpašu vietu fon Fēgezaka tetraloģijā atspoguļotās vācbaltiešu sabiedrības vidē. (Piemēram, Livonijas pulkstenis, „kas joprojām rāda seno livoniešu laiku”.) Daudz vācu kultūras artefaktu, vācbaltiešu kultūras identitātes apliecinājumu atrodas Rīgā. Tie ir Rīgas Doms, Rīgas ordeņpils (viduslaikos Livonijas ordeņa pils un mestra rezidence), kas tajā laikā bija Krievijas impērijas Baltijas provinču Rīgas ģenerālgubernatora mītne. Turklāt Sv. Pētera baznīca, Sv. Jēkaba baznīca, kā arī Vidzemes bruņniecības nams (tagadējais Latvijas Republikas Saeimas nams), kur galvenajā zālē karājās vairāki seno Livonijas dzimtu ģerboņi un kur tajā laikā notika Vidzemes landtāga sēdes.

Pētot fon Fēgezaka tetraloģijā atainoto vācbaltiešu kopienu no G. Hofstedes „sīpola” diagrammas perspektīvas, tai ir saskatāmi arī savi **varoņi**. Pirmkārt, tie ir bruņinieki un misionāri, kuri, 12. gadsimta beigās ierodoties Baltijas zemēs, „ar krustu un zobenu” pievērsa vietējos iedzīvotājus kristīgajai ticībai. Īpaši nozīmīga persona vācbaltiešiem ir Livonijas

³⁰⁶ Sal. Cerūzis, R., *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): Politiskie un starpnacionālie aspekti*, LU Akadēmiskais apgāds, Rīga, 2004, 28. lpp.

³⁰⁷ Kā jau bakalaura darba ievadā tika norādīts, fon Fēgezaka romāna tetraloģijā ir saskatāmas daudzas paralēles ar Riharda Vāgnera operu „Nībelungu gredzens”.

³⁰⁸ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 108. lpp.

ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs, kurš 1502. gadā bija uzvarējis krievu karaspēku kaujā pie Smoļinas ezera (netālu no mūsdienu Latgales ziemeļaustrumu robežas, tagad Pleskavas apgabala.) Z. fon Fēgezaka romānos attēloto vācbaltiešu varoņi ir viņu senči, to starpā – vecais Baltazārs Heidenkamp, kurš bija Zviedrijas karaļa Kārļa XII (1682-1718) *trabants*.³⁰⁹ Par vācbaltiešu varoņi var nosaukt arī vācu komponistu, vāciskā gara apdzejotāju Rihardu Vāgneru, kurš darbojies Rīgā kapelmeistara amatā. To laiku varonis Baltijas vācu minoritātei neapšaubāmi bija arī baltvācu vēsturnieks, vācbaltiešu interešu aizstāvis Kārlis Širrens, kas 1869. gadā uzrakstījis polemisko rakstu „Livoniešu atbilde” uz slavofila Jurija Samarina priekšlikumu likvidēt Baltijas provinču autonomiju un tās pārkrieivot. Īsts vācu varonīguma iemiesojums, ar kuru sevi bieži identificē romānā aprakstītie vācbaltieši, it īpaši galvenais varonis Aurels, ir ievērojamā vācu eposa „Nībelungu dziesmas” galvenais varonis – Zigfrīds.

Analizējot Z. fon Fēgezaka romānos atainoto vācbaltiešu kultūras grupu ar „sīpola” diagrammas palīdzību, ir iespējams konstatēt arī noteiktus *rituālus*, kuri balsta un stiprina vācbaltiešu kultūras identitāti. Pie tādiem rituāliem pieder, piemēram, regulārs kolektīvs muižnieku senču kapu un baznīcas apmeklējums Kapelas kalnā. Reiz mēnesī vai biežāk pētāmajā materiālā atspoguļoto muižnieku vidū bija pieņemts apciemot savus Baltijā dzīvojošos radus lielajā kariatē. Kā nozīmīgu rituālu baltvācu muižniecības vidē var minēt medības, kur piedalījās tikai vīrieši un zēni. Rīgā Bruņinieku namā vai pie rezidējošā landrāta baltvācu muižniekiem notika regulāras pieņemšanas un balles. Zēniem bija arī savas iesvētības pieaugušo kārtā un pusaudži kā brieduma simbolu valkāja krāsu deķeli. Kā svarīgu fon Fēgezaka tetraloģijā atspoguļoto baltvācu kopienas ikdienas rituālu var minēt vakarēšanu verandā un pēdējo ziņu apspriešanu. Pie rituāliem pieder arī baltvācu dižciltībai raksturīgās labas uzvedības manieres, piemēram, sasveicināšanas laikā meitenēm – kniksēt, zēniem – skūpstīt roku dāmām. Vēl viens rituāls un vienlaikus kārtējā baltvācu kultūras „*institūcija*”, kurā topošie baltvācu muižnieki nonāca jau pusaudžu gados, ir Rīgā organizētie „Teitoburgas lasāmie vakari”, kuros pulcējās augstākās sabiedrības slāņu laucinieki, kamēr rīdziniekiem bija sava biedrība „Parnass”. „Katru sestdienas vakaru biedri pulcējās kādā no vecāku mājām, lasīja Grillparcera, Kleista un Hebeļa lugas ar sadalītām lomām, ēda neskaitāmas sviestmaizes un piedzēra alu. Jā, pat dziedāja studentu dziesmas, runāja par Tērbatu, uniformas iekšpusē nēsāja nozīmītes un jutās jau pa pusei kā studenti.”³¹⁰

Kā nākamā vācbaltiešu kultūras identitātes *konstruēšanas* telpa ir jāmin Tērbatas universitātes vācu studentu korporācijas: „Livonia”, „Curonia”, „Estonia”, „Fraternitas

³⁰⁹ Vecā Baltazāra Heidenkampa prototips ir Baltazārs fon Kampenhausens (vācu valodā: *Balthasar von Campenhausen*), kurš sākumā bija Kārļa XII *trabants*, bet pēc Krievijas impērijas uzvaras Lielajā Ziemeļu karā kļuva par cara Pētera Lielā armijas ģenerālleitnantu. [Sal. Fēgezaks Z. fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 334. lpp.]

³¹⁰ Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012, 204. lpp.

Rigensis” un „Neobaltia”.³¹¹ Fon Fēgezaka romānos atspoguļotajā vācu studentu korporācijā „Livonia”, kuras biedri bija romānu varoņi, tika koptas Livonijas laika vācu bruņinieku vērtības un tradīcijas. Lai līdzinātos Livonijas karavīriem - tāpat kā senos laikos ar zobenu pieskārienu uzņēma bruņniecībā - jaunus korporācijas dalībniekus uzņēma ar krāsu lenti, korporācijā tika organizētas paukošanas nodarbības, katram livonietim tika piešķirts īpašs vārds, katram korporācijas biedram vajadzēja turēt suni. Galvenās vērtības, kas tika koptas livoniešu vidū, bija *izturība, drošsirdība, sadraudzība, pienākuma apziņa, taisnīgums, godīgums, centība, krietnums*.

Runājot par fon Fēgezaka tetraloģijā atainoto baltvācu kopienu *Spenseres-Oatejas* „sīpola” diagrammas kontekstā, ir jāatzīmē noteikti *fundamentāli pieņēmumi, pamatpārliecības* un *vērtības*. Pirmkārt, kā fundamentāls pieņēmums un par vācbaltiešu kopienas eksistences jēgu, kā arī baltvācu kultūras identitātes nozīmīgs faktoru ir nosaucams *misionārisms* jeb misijas (īpašā uzdevuma) apziņa. Uzskatot sevi visupirms par *vāciešiem*, vācbaltieši ticēja, ka viņi ir nozīmīgākie vidutāji starp Rietumiem un Austrumiem, starp Vāciju (*tēvzemi*) un Baltiju (*dzimteni*), un sargā vācu kultūras tālāko posteni austrumos. Otrkārt, vācbaltiešu kopienas pārstāvju pamatpārliecība bija, ka viņi ir *kultūrtrēģeri* (vācu valodā: *Kulturträger*, latviešu valodā: kultūras nesēji) un viņu senči – vācu misionāri un bruņinieki - kā civilizētās pasaules pārstāvji atnesa Baltijas zemēs dzīvojošām pagānu tautām kristīgo ticību un eiropiska rakstura kultūru. Lai gan bruņinieku laiks jau sen ir pagājis, fon Fēgezaka romānos atainotie vācbaltieši uzskata par savu pienākumu veicināt *kristietības vērtību* (piemēram, *pieticība, izturība, godīgums, tolerance, pašaižliedzība, taisnīgums, atturība, kārtības izjūta*)³¹² izplatīšanos latviešu tautas vidū. Vēl viens svarīgs vācbaltiešu kultūras identitātes elements jeb pamatpārliecība ir viņu savdabīgā sociālpolitiskā pozīcija – savu tradicionālo tiesību, savas autonomijas uzturēšana un saglabāšana Baltijā, ko, piemēram, ievērojamais latviešu vēsturnieks Raimonds Cerūzis dēvē par *autonomijas* jeb „*korporatīvo*” *apziņu*.³¹³

Šajā apakšnodaļā analizējot fon Fēgezaka romānos atspoguļoto vācbaltiešu kopienu ar Hofstedes un Spenseres-Oatejas „sīpola” diagrammu palīdzību, var secināt, ka vācbaltiešiem ir sava savdabīga kultūra ar noteiktiem simboliem, artefaktiem, varoņiem, rituāliem,

³¹¹ Jāatzīmē, ka romāna stāstījums ir diezgan vienpusīgs – tas izpaužas arī tad, kad autors, Zigfrīds fon Fēgezaks apraksta Tērbatas universitātes dzīvi. No pazīstamā latviešu literatūrvēsturnieka Teodora Zeiferta (1865-1929) grāmatas „Latviešu rakstniecības vēsture” ir iespējams uzzināt, ka 19. gadsimta otrajā pusē Tērbatas universitātē līdz ar vācu studentu korporācijām jau darbojās Latviešu studentu pulciņš, kura dalībnieki bija tādi ievērojamie latvieši kā J. Alunāns un K. Barons. [Sal. Zeiferts T., *Latviešu rakstniecības vēsture*, Zvaigzne, Rīga, 1993, 268. lpp.]

³¹² Sal. Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, S. 187

³¹³ Sal. Cerūzis, R., *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): Politiskie un starpnacionālie aspekti*, LU Akadēmiskais apgāds, Rīga, 2004, 36. lpp.

pārliecībām un vērtībām. Tā kā septiņsimt gadu laika periodā vācbaltieši attīstījās tālu no savas tēvzemes Vācijas, viņiem kā kultūras grupai izveidojās sava specifiska kultūras identitāte. Lai gan vācbaltiešu kultūras identitātes nozīmīgākie faktori ir vācu valoda un kultūra, viņu kolektīvā apziņa ietver dažus unikālus, no *valstsvāciešu* kultūras atšķirīgus elementus. Rezumējot var teikt, ka, tā kā vēsturisko apstākļu dēļ vācbaltiešu pašapziņa nav interpretējama vienas vācu nācijas ietvaros, proti, viņiem nevar būt īstas nacionālās identitātes, visbūtiskākā loma vācbaltiešu kolektīvajā apziņā ir viņu kultūras identitātei. Tādējādi galvenā vācbaltiešu kopienas identitātes sastāvdaļa ir tās savdabīgā kultūra.

NOBEIGUMS

Pamatojoties uz 3. kursa darbā izpētītajiem materiāliem par kultūras identitātes fenomenu, un, 2014. gada vasarā iepazīstoties ar Zigfrīda fon Fēgezaka lielā mērā autobiogrāfisko romānu tetraloģiju „Baltiešu gredzens” par Baltijas vāciešu kopienas likteni 19. gadsimta beigū un 20. gadsimta sākuma vēsturisko notikumu fonā, autore, 4. kursa Starpkultūru sakaru Latvija-Vācija apakšprogrammas studente, kā šī bakalaura darba pētāmo objektu izvēlējās vācbaltiešu identitāti. Šī bakalaura darba *mērķis* bija – izpētīt, kā izpaužas un transformējas vācbaltiešu identitāte svarīgāko 19. gadsimta beigū un 20. gadsimta sākuma sociālpolitisko, vēsturisko un kultūrvēsturisko notikumu gaitā baltvācu rakstnieka Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens”.

Vadoties no darba mērķa, pētījuma jautājumiem un uzdevumiem (skat. Ievadā), autore veica fon Fēgezaka romānos atainotās vācbaltiešu kopienas identitātes analīzi.

Šo jautājumu risināšanai autore balstījās uz *literārās antropoloģijas*, kā arī *kultūras antropoloģijas* un *interkulturālās komunikācijas* teorētiskajiem konceptiem. Analizētajos romānos atspoguļotās vācbaltiešu kopienas kultūras identitātes izpētē kā pētījuma metode tika izmantota ievērojamo kultūranthropologu G. Hofstedes un H. Spenseres-Outejas „*sīpola diagrammas*” modeļu sintēze. Jānorāda, ka fon Fēgezaka romānu tetraloģijas analīzes procesā autore orientējās nevis uz tekstu un lingvistiskiem jautājumiem, bet uz kontekstu un hermeneitiskiem aspektiem. Lai izprastu, kādi faktori ir ietekmējuši Z. fon Fēgezaka romānu ciklā atainotās vācbaltiešu kopienas identitātes veidošanos un attīstību, autore izpētīja vēsturiskus un kultūrvēsturiskus materiālus par Baltijas vāciešu minoritāti. Tātad bakalaura darba *teorētisko bāzi* veidoja gan nozīmīgu vēsturnieku, piemēram, Pētera Krupņikova, Raimonda Cerūža un Leo Dribina, pētījumi par Baltijas vāciešiem, gan ievērojamu kultūras antropologu, piemēram, Edītes Brošinski-Švābes, Aleīdas Asmanes, Gerharda Maleckes, Jana Asmana, Gērtas Hofstedes, teorētiskie darbi par identitāti, kolektīvās atmiņas fenomenu, kultūras antropoloģiskajiem konceptiem, paštēla un sveštēla specifiku.

Z. fon Fēgezaka romānu teksta izpētes gaitā tika konstatētas gan personiskās, gan kolektīvās identitātes izpausmes. Analizējot romānu autora „alter ego” - Aurela tēlu, tika noteikts, ka galvenā varoņa *personiskā identitāte* ir diezgan sarežģīta un iekšēji pretrunīga parādība. Lai gan Aurela pašapziņa veidojās trīs dažādu kultūru ietekmē - vācu (vācbaltu), latviešu un krievu, galvenajam varonim bija spēcīgā nacionālā apziņa – viņš pastāvīgi akcentēja savu vāciskumu. Kaut gan bērnības un agrās jaunības gados galvenā varoņa tēlā visstiprāk izpaudās viņa piederība vācbaltiešu kopienai, romānu tetraloģijā aprakstīto notikumu gaitā Aurela raksturā arvien vairāk sāk dominēt personiskā identitāte. Neskatoties uz to, ka Aurela tēlā ir manāmas spilgtas individuālisma izpausmes, viņa identitāte satur arī

šaubu elementu. Taču šīs iekšējās šaubas, ļaujot galvenajam varonim it kā atsvešināties no notiekošā un koncentrēties uz savām individuālajām vērtībām un personiskajām vēlmēm, tikai uzsver Aurela spēcīgo personisko identitāti un netipiskumu baltvācu muižniecības vidē. Jāatzīmē, ka tieši, pateicoties galvenā varoņa izteiktajai personiskajai identitātei un prasmei distancēti raudzīties uz realitāti, fon Fēgezaka romānu tetraloģijā atspoguļotā vācbaltiešu sabiedrība nav attēlota kā viendabīga un vienpusīga.

Pielietojot vācu kultūranthropoloģes Aleīdas Asmanes terminoloģiju, var teikt, ka fon Fēgezaka romānu ciklā atainotajai vācbaltiešu sabiedrībai ir raksturīga **ekskluzīvā sociālā identitāte**. Septiņsimt gadu periodā līdz 20. gs. sākuma vēsturiskajiem notikumiem (1905. gada revolūcijai un Pirmajam pasaules karam), kad pieaugošo nemieru dēļ vairākus baltvācu muižnieku nācās pamest savas muižas un pārcelties uz Rīgu, šī ekskluzīvā sociālā identitāte veidojās un attīstījās šaurā dižciltības lokā, apzinātā savas kopienas norobežošanā no citām Baltijas kultūras grupām (latviešiem, krieviem u. c.). Līdz Pirmā pasaules kara beigām fon Fēgezaka romānos atspoguļotās vācbaltiešu kopienas kolektīvajā identitātē visvairāk izpaužas **nacionālā apziņa** jeb tā sauktais „vāciskums”. Savukārt pēc Pirmā pasaules kara beigām, kad vācbaltieši ir vīlušies Vācijas politikā, un pat, neraugoties uz Hitlera propagandas solījumiem attiecībā uz ārzemēs dzīvojošiem vāciešiem, baltvācu kopienas vides attēlojumā ir konstatējama **reģionālās identitātes** prevalēšana pār nacionālo identitāti – piederība Baltijas reģionam vācbaltiešiem arvien vairāk kļuva svarīgāka par viņu piederību Vācijai. Tā kā tetraloģijas vēstījums beidzas brīdī, kad saskaņā ar 1939. gada Staļina-Hitlera līgumu par vācbaltiešu repatriāciju uz Trešā Reiha okupēto Polijas teritoriju baltvācu kopienas pārstāvjiem ir jāatstāj Baltija, var tikai pieņemt, ka turpmāk vācbaltiešu sabiedrībā pieaugs ar Vāciju saistītas nacionālās identitātes nozīme.

Pētāmā teksta analīzes gaitā tika konstatēts, ka visnozīmīgākie fon Fēgezaka romānu ciklā atainotās baltvācu kopienas kolektīvās apziņas elementi ir **kultūra** un **kolektīvā atmiņa**. Pateicoties stabilajai kolektīvajai atmiņai, rūpīgajai attieksmei pret savu senču, Livonijas vācu bruņinieku, tradīcijām baltvācu muižniekiem izdevās līdz pat 20. gadsimta sākumam saglabāt Livonijas laiku garīgā un materiālā rakstura mantojumu. Tā kā vācbaltiešu sabiedrības izpētes kontekstā nav iespējams runāt par vienas nācijas atmiņu un vienu nacionālo identitāti, var teikt, ka analizējamajā tetraloģijā visspēcīgāk izpaužas kultūras identitāte. Pētot romānu tekstu ar „sīpola” diagrammas modeļiem, tika atklāti galvenie vācbaltiešu kultūras grupu raksturojošie elementi. Jāsecina, ka fon Fēgezaka romānos aprakstītajai vācbaltiešu muižniecībai bez **kristīgajām** un „**vāciskajām**” **vērtībām** ir arī noteiktas pamatpārliecības, kas spēcīgi izpaužas romānu tekstā – **misionārisms**, **kultūrtrēģerisms** un **autonomijas** jeb „**korporatīvā**” **apziņa**.

Tā kā pētāmā tetraloģija ir daļēji autobiogrāfiska un pats romānu cikla autors Zigfrīds fon Fēgezaks ir uzskatāms par baltvācu kultūras nesēju, tad var teikt, ka vācbaltiešu kopiena ir tikusi atklāta „no iekšpuses”, līdz ar to bija iespējams padziļināti analizēt romānos atspoguļotās baltvācu sabiedrības *paštēlu*. Pētot fon Fēgezaka romānu tekstu, tika noskaidrots, ka līdz 20. gs. sākuma izšķirošajiem notikumiem vācbaltiešu paštēls ir diezgan stabils: vācbaltietis uzskata sevi par vācieti, kura dzimtene ir Baltija, bet tēvzeme - Vācija. Tipiskam vācbaltietim ir jābūt īstam kungam un jāiemiešo kārtība, taisnīgums, centība, godīgums un atbildības sajūta. Vācbaltietim ir jākopj savu senču, Livonijas vācu bruņinieku, tradīcijas un kā civilizētās pasaules starpniekam jānes tās vērtības Baltijas tautās. 1905. gada revolūcijas un Pirmā pasaules kara notikumu ietekmē fon Fēgezaka tetraloģijā atainotās vācbaltiešu kopienas paštēlā pakāpeniski sāka mazināties nacionālās apziņas, kultūras savdabības, kā arī kārtas pārākuma izjūtas nozīme. Romānu tetraloģijas beigās, proti, 1939. gada piespiedu repatriācijas fonā, vācbaltieši izjūt sevi kā klaiņotāji un čigāni. Vācbaltietis kļūst par tādu, kura likteni risina bez viņa līdzdalības, par tādu, kam izdzīvošanas nolūkā jāspēj pielāgoties un samierināties ar mainīgo politisko situāciju.

Romānu ciklā ir sastopamas dažādas *kultūras grupas* – vācbaltieši, latvieši, krievi un dažreiz arī valsts vācieši, tādēļ analizējamajā materiālā ir iespējams noteikt dažus *sveštēlus*. Baltvācu muižnieki, pēc *valstsvācietes* un krievu izcelsmes radnieku viedokļiem, ir „viduslaiciski” domājoši, savā šaurajā dižciltības pasaulē iekapsulētie sliņķi un „miega mices”. Pie tam fon Fēgezaka romānos atainotie krievu izcelsmes muižnieki īpaši uzsver vācbaltiešu tieksmi pēc kārtības, kas ir viņu pašmērķis.

Rezumējot var secināt, ka bakalaura darba ievadā formulētais pētījuma mērķis ir sasniegts un izvirzītie uzdevumi tika veikti. Šī darba izstrādes gaitā, balstoties uz Z. fon Fēgezaka romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” tekstu, tika izpētīta un raksturota vācbaltiešu kolektīvā identitāte, tās specifiskās iezīmes un transformācija 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma sociālpolitisko peripetiju gaitā. Vienīgi jāatzīmē, ka ne vienmēr bija iespējams skaidri definēt vienotu vācbaltiešu paštēlu, jo tetraloģijā aprakstītās baltvācu kopienas vidē pastāvēja arī no vairākuma atšķirīgu uzskatu un dzīvesveidu pārstāvji.

Tā kā Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens” atspoguļotās vācbaltiešu kopienas sociālā situācija 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā atgādina krievu kopienas stāvokli Latvijā mūsdienās, autorei būtu interesanti izpētīt arī kāda Latvijā dzīvojoša krievu autora autobiogrāfisku darbu, kurā tiek aprakstīts viņa paša personības tapšanas process saistībā ar Latvijas vēstures notikumiem. Līdz ar to tālāka pētījuma mērķis varētu būt orientēts uz salīdzinājumu starp vācbaltiešu kopienas un Latvijas krievu kultūru nesējiem, balstoties uz viņu autobiogrāfiska rakstura darbiem.

KOPSAVILKUMS//TĒZES

1. Vācbaltiešu identitātes problemātika Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijā „Baltiešu gredzens” ir cieši saistīta gan ar vēsturisko, gan ar sociālpolitisko aspektu. Līdz ar to romānu tekstā ir konstatējami ar šiem aspektiem saistīti dažādi identitātes veidi – personiskā identitāte un kolektīvā identitāte.

2. Pētot Z. fon Fēgezaka „alter ego” - romānu tetraloģijas „Baltiešu gredzens” galvenā varoņa - Aurela tēlu, tika noskaidrots, ka galvenajam varonim ir diezgan spēcīga personiskā identitāte, kura izpaužas, galvenokārt, Aurela spējā distancēties no reāli notiekošā daudzveidīgajā Baltijas sabiedrībā un, pateicoties iekšējām šaubām, reflektēt par sevi kā par savdabīgu indivīdu ar noteiktām vēlmēm, pamatpārliecībām un vērtībām, nevis kā par vācbaltiešu kopienas tipisku pārstāvi.

3. Analizējot Aurela tēla attīstību fon Fēgezaka romānu ciklā, tika noteikts, ka, ja bērnībā un agrā jaunībā galvenā varoņa pašidentifikācija galvenokārt notiek caur viņa piederību baltvācu kultūras grupai, tad tetraloģijā atspoguļoto notikumu gaitā Aurela raksturā sāk prevalēt personiskā identitāte, līdz ar to pakāpeniski „atsvešinot” viņu mentālajā līmenī no tipiska vācbaltiešu kopienas pārstāvja.

4. Romānu teksta izpētes gaitā tika konstatēts, ka, pateicoties galvenā varoņa Aurela izteiktajai personiskajai identitātei un prasmei distancēti raudzīties uz notiekošo Baltijas sabiedrībā, fon Fēgezaka tetraloģijā atainotā vācbaltiešu kopiena tiek attēlota kā heterogēna.

5. Atsaucoties uz vācu kultūrantropoloģes Aleīdas Asmanes teorētiskajām atziņām, var teikt, ka fon Fēgezaka romānu tetraloģijā atspoguļotajai vācbaltiešu kopienai piemīt *ekskluzīvā* sociālā identitāte, jo septiņsimt gadu garumā baltvācu muižnieki attīstījās šaurā muižniecības lokā, apzināti norobežojoties no citām Baltijas kultūras grupām.

6. Vienojošie un būtiskākie fon Fēgezaka romānu ciklā „Baltiešu gredzens” atainotās baltvācu sabiedrības kolektīvās apziņas elementi, kuri visspilgtāk izpaužas romānu tekstā, ir kolektīvā atmiņa un kultūra.

7. Tā kā vēsturisko apstākļu dēļ fon Fēgezaka romānos aprakstītajai baltvācu kopienai nevar būt īstas nacionālās identitātes, vācbaltiešu pašapziņa ir balstīta galvenokārt uz viņu kultūras savdabību. Tādēļ romānu tetraloģijas tekstā visspilgtāk izpaužas vācbaltiešu kultūras identitāte.

8. Balstoties uz ievērojamo kultūrantropologu G. Hofstedes un H. Spenseres-Outejas „sīpola” diagrammas modeļiem, tika noskaidrots, ka pētāmajā materiālā aprakstītās vācbaltiešu kopienas kultūras identitātes svarīgākie vienojošie komponenti ir protestantisma kristīgās vērtības (piemēram, pieticība, izturība, pienākuma apziņa, godīgums, čaklums, kārtīgums, taisnīgums, tolerance), vācu kultūras tradicionālās (sekundārās)³¹⁴ vērtības (piemēram, godīgums, centība, kārtības izjūta, atbildības sajūta), kā arī šādas pamatpārliecības: *misionārisms*, *kultūrtrēģerisms* un *autonomijas* jeb „*korporatīvā*” *apziņa*.

9. No 19. gs. beigām līdz Pirmā pasaules kara beigām fon Fēgezaka romānos atspoguļotās vācbaltiešu kopienas kolektīvajā identitātē visvairāk izpaužas nacionālā apziņa, proti, pašidentifikācija ar *valstsvācu* kultūru.

10. Pēc Pirmā pasaules kara beigām, kad vācbaltieši ir vīlušies viņu intereses ignorējošajā Vācijas politikā, tetraloģijas gaitā baltvācu kopienas kolektīvajā apziņā ir manāma reģionālās identitātes dominēšana pār etnisko savdabību – piederības sajūta Baltijas reģionam kļūst nozīmīgāka par viņu etnisko savdabību.

11. Analizējot Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģiju „Baltiešu gredzens”, bija iespējams definēt vācbaltiešu kopienas *paštēlu*. Vācbaltietis uzskata sevi par vācieti, kura dzimtene ir Baltija, bet tēvzeme - Vācija. Vācbaltietis jūtas kā kungs, kurš rūpīgi kopj savu senču - Livonijas vācu bruņinieku - tradīcijas. Vācbaltietis ir eiropisko vērtību un kultūras „nesējs”, kura pienākums ir būt vidutājam starp Austrumiem un Rietumiem.

12. 1905. gada revolūcijas un Pirmā pasaules kara notikumu fonā fon Fēgezaka romānos atainotās vācbaltiešu kopienas *paštēlā* samazinājās nacionālās apziņas, kultūras savdabības un kārtas pārākuma izjūtas nozīme. 1939. gada repatriācijas notikumu kontekstā vācbaltieši identificē sevi ar klaiņotājiem, kuru likteni risina bez viņu līdzdalības.

13. Zigfrīda fon Fēgezaka romānu tetraloģijas teksta izpētes gaitā, ir saskatāms vācbaltiešu kopienas *sveštēls*. No *valstsvāciešu* skatupunkta baltvācu muižnieki tika raksturoti kā „viduslaiciski” domājošie, no pārējās pasaules atpalikušie sliņķi, kuri ir iekapsulēti savā šaurajā aristokrātijas lokā. No krievu kultūras pārstāvju perspektīvas, tika uzsvērts, ka vācbaltiešiem galvenās vērtības ir viņu „vāciskums” un kārtība.

---

³¹⁴ Vācu valodā: *Sekundärtugenden/ die deutschen Tugenden*. [Skat. Bausinger H., *Typisch deutsch: Wie deutsch sind die Deutschen?*, C. H. Beck Verlag, München, 2000]

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

1) Literatūras avoti:

1. Assmann A., *Einführung in die Kulturwissenschaft*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2011.
2. Balodis A., *Latvija un latviešu tautas vēsture*, Neatkarīgā teātra „Kabata“ grāmatu apgāds, Rīga, 1991.
3. Bausinger H., *Typisch deutsch: Wie deutsch sind die Deutschen?*, C. H. Beck Verlag, München, 2000.
4. Broszinsky-Schwabe E., *Interkulturelle Kommunikation. Missverständnisse – Verständigung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2011.
5. Cerūzis R., *Vācu faktors Latvijā (1918-1939)*, Latvijas Universitāte, Rīga, 2004.
6. Dribins L., *Nacionālais jautājums Latvijā 1850-1940*, Mācību apgāds, Rīga, 1997.
7. Dribins L., Spārītis O., *Vācieši Latvijā*, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Etnisko pētījumu centrs, Rīga, 2000.
8. Fēgezaks Z., fon, *Baltiešu gredzens*, Vesta-LK, Rīga, 2012.
9. Fēgezaks Z., fon, *Senči un pēcteči: piezīmes no senās Livonijas vēstuļu lādes, 1689-1887*, Vesta-LK, Rīga, 2011.
10. Feldmanis I., *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939-1941)*, LU Akadēmiskais apgāds, Rīga, 2012.
11. Fosters D., *Lietišķā etiķete Eiropā*, Zvaigzne ABC, Rīga, 2005.
12. Hofstede G., *Lokales Denken, globales Handeln. Kulturen, Zusammenarbeit und Management*, Nördlingen, 1997.
13. Kalniņa I. E., Vērdušs K., *Mūsdienu literatūras teorijas*, Latvijas Universitāte: Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Rīga, 2013.
14. Krupņikovs P., *Vācija un Baltija: rakstu krājums*, Avots, Rīga, 1990.
15. Krupņikovs P., *Mehu un patiesības palete*, Zvaigzne, Rīga, 1980.
16. Maletzke G., *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996.
17. Mouls Dž., *Biznesa kultūra un etiķete Eiropas valstīs*, Jāņa Rozes apgāds, Rīga, 2003.
18. Schugk M., *Interkulturelle Kommunikation. Kulturbedingte Unterschiede in Verkauf und Werbung*, Verlag Franz Vahlen, München, 2004.

19. Thomas A., *Handbuch Interkulturelle Kommunikation. Band 1*, Hubert & Co, Göttingen, 2005.
20. Zeiferts T., *Latviešu rakstniecības vēsture*, Zvaigzne, Rīga, 1993.
21. Духанов М. М., *Остзейцы. Явь и вымысел*, Издательство «Лиесма», Рига, 1970.

2) Elektroniskie informācijas avoti:

1. Assmann A., *Soziales und kollektives Gedächtnis*, www.bpb.de/system/files/pdf/0FW1JZ.pdf [skatīts 2014. gada 9. martā]
2. Assmann J., *Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität*, 1988, http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1895/1/Assmann_Kollektives_Gedaechtnis_1988.pdf [skatīts 2014. gada 21. martā]
3. Cerūzis R., *Vācbaltiešu fenomens*, *Diena*, 2005, <http://www.diena.lv/arhivs/vacbaltiesu-fenomens-12445626> [skatīts 2014. gada 17. aprīlī]
4. Hamilton A., *Herder's Theory of the Volksgeist*, Counter-Currents Publishing, North American New Right, 2011, <http://www.counter-currents.com/2011/05/herders-theory-of-the-volksgeist/> [skatīts 2014. gada 15. martā]
5. Hall S., *Cultural Identity and Diaspora*, 1993 http://www.unipa.it/~michele.cometa/hall_cultural_identity.pdf [skatīts 2014. gada 9. martā]
6. Interneta ziņu portāls TVNET, *Norvēģijas armijā iesauks arī sievietes*, 2013, http://www.tvnet.lv/zinas/arvalstis/468147-norvegijas_armija_iesauks_ari_sievietes [skatīts 2014. gada 27. februārī]
7. McLeod S. A., *Simply Psychology; Social Identity Theory*, 2008, <http://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html> [skatīts 2014. gada 9. martā]
8. Redaktion "botschaft-lettland.de", *Die Deutsch-Balten in Lettland und Estland*, 2012, <http://www.botschaft-lettland.de/news-blog/die-deutsch-balten-in-lettland-und-estland> [skatīts 2014. gada 10. aprīlī]
9. Sadovska K., *Grāmatas "Baltiešu gredzens" recenzija. Baltvācu tetraloģija*, *Diena*, 2013, <http://www.diena.lv/kd/recenzijas/gramatas-baltiesu-gredzens-recenzija-baltvacu-tetralogija-14002788> [skatīts 2014. gada 15. martā]
10. Schäffter O., *Modi des Fremderlebens*, in: Schäffter O. (Hrsg.) *Das Fremde. Erfahrungsmöglichkeiten zwischen Faszination und Bedrohung*, Opladen, 1991, S.11-42, http://ebwb.hu-berlin.de/team/schaeffter/downloads/III_19_Modis_des_Fremderlebens_Endv.pdf [skatīts 2014. gada 2. maijā]

11. Skudra O., *Baltvācu preses refleksijas par Latvijas Republikas dibināšanas gadskārtām* (20. gs. 20.-30. gadi), Latvijas Arhīvi, 2008, http://www.arhivi.gov.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/Skudra.pdf [skatīts 2014. gada 22. aprīlī]
12. Sporāne B., *Nacionālā identitāte un atmiņas institūcijas*, Valsts pētījumu programma "Nacionālā identitāte", 2010, http://www.nacionalaidentitate.lv/wp-content/uploads/2010/12/Working-papers_sporane1.pdf [skatīts 2014. gada 29. aprīlī]
13. Wagner R., *Mein Leben*, München, 1963, <http://www.zeno.org/Literatur/M/Wagner,+Richard/Autobiographisches/Mein+Leben/Erster+Teil%3A+1813-1842> [skatīts 2014. gada 23. aprīlī]
14. Weiß S., *Maurice Halbwachs „Konzept des „kollektiven Gedächtnisses““*, *Tabularasa, Erschienen in Ausgabe: No 90 (08/2013)*, 2013, http://www.tabularasa-jena.de/artikel/artikel_4913/ [skatīts 2014. gada 12. martā]
15. „Vaeringjar Team”, *Остзейские немцы, их роль при дворе, в политической и культурной жизни России*, <http://frg.ulver.com/1.html> [skatīts 2014. gada 29. martā]
16. Энгель-Брауншмидт А., *Прибалтийские немцы о себе и о других*, www.ruthenia.ru/Stud_Russica_XII/Engel.pdf [skatīts 2014. gada 24. aprīlī]
17. *Исторический словарь*, http://mirсловarei.com/content_his/ostzejcy-11256.html [skatīts 2014. gada 3. februārī]

ZUSAMMENFASSUNG

Der ***Titel*** der vorliegenden Bachelorarbeit lautet: „Die Frage der Identität der Deutschbalten in der Romantetralogie von S. von Vegesack „Baltische Tragödie““ (“The issue of the identity of the Baltic Germans in the novel tetralogy “Baltic tragedy” of S. von Vegesack”).

Der ***Hauptzweck*** der Bachelorarbeit war es, zu untersuchen, wie sich die deutschbaltische Identität während der wichtigsten sozialpolitischen, geschichtlichen und kulturgeschichtlichen Ereignisse des Endes des 19. Jahrhunderts und des Anfangs des 20. Jahrhunderts in der Romantetralogie „Baltische Tragödie“ von S. von Vegesack äußert und transformiert.

Die Untersuchung orientiert sich im Wesentlichen an der Kontextanalyse der Romantetralogie „Baltische Tragödie“, wobei die Fragen, die mit Identität, kollektivem Bewusstsein, kollektivem Gedächtnis, Selbstbild und Fremdbild verbunden sind, besonders berücksichtigt werden.

Für die Forschungsarbeit wurden die folgenden ***Fragen*** gestellt:

- Ist es möglich, eine gemeinsame Identität für die Deutschbalten in der Romantetralogie von S. von Vegesack „Baltische Tragödie“ zu definieren?
- Was sind die wesentlichen und einigenden Elemente der deutschbaltischen Identität, die sich in der Romantetralogie offenbaren?
- Welche Identitätstypen und Identitätsaspekte manifestieren sich in den recherchierten Texten?
- Ob und wie ändern sich die in der deutschbaltischen Kulturgruppe dominierenden Arten der kollektiven Identität?
- Mit welchen Faktoren und geschichtlichen Ereignissen ist die Transformierung der kollektiven Identität der in den Romanen dargestellten Deutschbalten verbunden?
- Welche Elemente bilden die kulturelle Identität der in dem Romanzyklus geschilderten deutschbaltischen Gesellschaft?
- Welche werden Kulturgruppen in der Romantetralogie dargestellt?
- Welches Selbstbild der Deutschbalten äußert sich in dem Romanzyklus und wie transformiert es sich im Laufe der Zeit?
- Welche Fremdbilder lassen sich in den untersuchten Romanen definieren?

Die Forschung erfolgte auf der Basis der Theorien der Kulturanthropologie sowie der interkulturellen Kommunikation. Als ***Forschungsmethode*** wurde die Analyse und Interpretation des literarischen Textes gewählt, die sich auf dem Konzept der literarischen

Anthropologie stützt. Bei der Analyse und Interpretation des Textes wurden geschichtliche, analytische sowie vergleichende Aspekte berücksichtigt. Die kulturelle Identität der in dem Romanzyklus „Baltische Tragödie“ dargestellten deutschbaltischen Kulturgruppe wird mit Hilfe des kulturanthropologischen Modells - des „Zwiebeldiagramms“ - der bekannten Kulturanthropologen G. Hofstede bzw. H. Spencer-Oatey untersucht.

SUMMARY

The *title* of this bachelor's thesis is "The issue of the identity of the Baltic Germans in the novel tetralogy "Baltic tragedy" of S. von Vegesack".

The *main purpose* of the bachelor's paper was to study how the identity of the Baltic Germans manifests itself and transforms during the most important social, political, historical and cultural events of the end of the 19th century and the first half of the 20th century in the novel tetralogy "Baltic Tragedy" of S. von Vegesack.

The research is largely based on the analysis of the context of the novel tetralogy "Baltic tragedy", considering the issues connected with identity, collective consciousness, collective memory, self-image and external image (public image).

The following *questions* have been raised in the framework of the study:

- Is it possible to define a common identity for the Baltic Germans in the novel tetralogy of S. von Vegesack "Baltic Tragedy"?
- What are the main and unifying elements of the identity of the Baltic Germans that reveal themselves in the novel tetralogy?
  - What types and aspects of the identity appear in the text of research materials?
  - Whether there is a change in the predominant kinds of the collective identity of the Baltic Germans and if so, how does it reveal itself?
- Which factors and historical events have brought to the transformation of the collective identity of the Baltic Germans represented in the novels?
- What are the elements forming the cultural identity of the community of the Baltic Germans described in the novel cycle?
  - What kind of cultural groups appear in the tetralogy of von Vegesack?
  - Which self-image of the Baltic Germans manifests itself in the novel cycle and how does it transform in the course of time?
- What are the public images that can be distinguished in the studied novels of S. von Vegesack?

The study has been performed on the basis of the theories of cultural anthropology and intercultural communication. The *method* applied to the research was the analysis and interpretation of the text that is based on the concept of literary anthropology. Historical, analytical and comparative aspects have been taken into consideration in the analysis and interpretation of the novels. The cultural identity of the Baltic Germans depicted in the novels of S. von Vegesack has been analysed using the "onion diagram" template of well-known cultural anthropologists G. Hofstede and H. Spencer-Oatey

_____ darbs

“ _____ ”

tēmas nosaukums

izstrādāts Latvijas Kultūras akadēmijas _____ katedrā
katedras nosaukums

Ar savu parakstu apliecinu, ka _____ darbs izstrādāts patstāvīgi; izmantojot citu autoru darbos publicētus datus, definējumus un viedokļus, dotas precīzas norādes (atsauces) uz to ieguves avotu; iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: _____ .2014.
Vārds, uzvārds Paraksts

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: _____ .2014.
Akadēmiskais amats, grāds, vārds, uzvārds Paraksts

Recenzents: _____
Akadēmiskais amats, grāds, vārds, uzvārds

Darbs iesniegts ____ .05.2014.

Studējošo servisa speciāliste: _____
Vārds, uzvārds Paraksts

Darbs aizstāvēts LKA _____ gala pārbaudījumu komisijas sēdē
Bakalaura, maģistra

____ .2014. prot. Nr. _____ vērtējums _____

Komisijas sekretārs: _____
Vārds, uzvārds Paraksts